

Förtroendet under vardag och kriser

Förtroendet under vardag och kriser

Frågor till Sveriges befolkning
september 1997 till april 2002

Torsten Österman
i samarbete med
Joachim Timander och Tom Wikmans

Utgiven av Styrelsen för psykologiskt försvar
ISSN 1401-2383
Stockholm 2004
Omslagsbild: Bulls Bild/Nick Daly
Grafisk form: ArtoDito
Tryck: Tryckindustri Information, Solna, 2004-13471

Forskningsgruppen för Samhälls- och Informationsstudier (FSI) bildades 1971 med ett syfte som i grova drag kan sägas vara att försöka avläsa hur samhällsutvecklingen färgar av sig i våra liv. Huvudverksamheten består i mätning och analys av attityder, värderingar, kunskaper, vanor och bakgrundsförhållanden i befolkningen. Långtidsserien av frågeundersökningar inkluderar stora surveystudier under 1955–1970 från det ursprungliga Svenska Gallupinstitutet och har idag kommit att bli en av världens längsta och mest omfattande. Materialet finns samlat i en databas under arbetsnamnet *Ditt land och Ditt liv* som därmed blivit en unik dokumentation över frågesvar från svenska folket från 1955 fram till idag. Sedan hösten 1993 äger datainsamlingen rum genom en särskild metodik med ständigt pågående (dagliga) mätningar med frågor till befolkningen i åldrarna 16–79 år. Metodiken, som genom sin höga tidsupplösning och på andra sätt ger stora fördelar i vetenskaplig kvalitet, har (genom en speciell historik i sin upprinnelse) fått namnet *Kajsa*.

FSI är en från myndigheter, företag och organisationer fristående forskningsinstitution. Arbetet möjliggörs av anslag från forskningsfonder och andra håll (organisationer, massmedia, myndigheter mm) och genom frivilliga forskarinsatser. Under 1990-talet har FSI knutit till sig en referensgrupp för att bidra till styrningen av mätningarnas inriktning och kvalitet. Referensgruppen består av framstående forskare från olika universitet och högskolor i Sverige och Norden men också av namnkunniga personer från de politiska partierna, massmedia och andra institutioner.

Innehållsförteckning

SPFs förord	7
Inledning	9
Bakgrund och syfte	9
Läshänvisning	11
Metodiken i datainsamlingen	12
Utvecklingen av förtroendet 1997–2002	15
Förtroendet för människor man möter	15
Gemenskap och samhörighet med det svenska samhället	18
Förtroendet för olika företeelser år 2001	19
Förändringar i förtroendet för olika företeelser hösten 2001	21
Förtroendet för politiker	24
Attityder och värderingar under terrorkrisen hösten 2001	30
Kort sammanfattning av skeendet	30
Attityder till utrikesnyheter, omvärld och framtid hösten 2001	32
Attityder till det svenska försvaret	34
Inställning till tänkbara allianser för vårt försvar	36
Inställningen till olika parter under terrorkrisen	37
Åsikter om militär vedergällning och Sveriges ställningstagande	40
Allmänhetens uppmärksamhet och engagemang	41
Medievanor och nyhetstittande	44
Sammanfattande slutsatser	46
Exempel på förtroendets sambandsmönster i tid och rum	47
Förtroendefrågoras sambandsmönster med varandra	47
Tolkningen av de samband som noteras	48
Faktoranalys	49
Sambandet mellan förtroende och allmänt positiv inställning	50
Samband i utvecklingsmönster	52
Skillnad mellan förtroende och förtroende	56
Exempel på det allmänna förtroendets sambandsmönster i övrigt	60
Förtroende och partipolitiska sympatier	61
Förtroende och fackligt medlemskap	63
Internetanvändarnas förtroende	64
Inställningen till samhället	65
Förtroende och upplevelse av frihet	68

Allmän inställning till invandring, invandrare/flyktingar	70
Förtroende, hälsa och livskvalitet	71
Bildning och bokläsning	73
Sammanfattande diskussion	75
Begränsningar av historik och referenser	75
Förtroende – tvådimensionellt med många faktorer	75
Analys av allmänt förtroende utefter två spår	78
Spår I: Allmän benägenhet till förtroende	79
Spår II: Förtroende för medmänniskor och folk i allmänhet	81
Problem i analysen av förtroendet för medmänniskor i allmänhet	81
Problemen vägvisare till viktiga frågor och nya lösningar	82
Orsakssammanhang bakom förtroendet	83
Fortsatt forskning	84
Referenser	87
Frågebilaga	88

SPFs förord

Enligt gällande instruktion ska Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF) bland annat genom opinionsstudier studera medborgarnas inställning till svensk säkerhetspolitik, totalförsvar och till det demokratiska samhället och dess institutioner. Med denna utgångspunkt har det psykologiska försvarets välkända *försvarsviljemätningar* genomförts sedan 1952.

Allt eftersom det försvars- och säkerhetspolitiska läget i vår omvärld förändrats har också SPFs forskningsinriktning förändrats. Försvarsviljan i samhället ses nu inte primärt som knutet till väpnat försvar utan snarare som graden av tilltro till samhällsordningen. SPFs intresse har därför riktats mot företeelser i samhället som på olika sätt kan vidmakthålla eller undergräva medborgarnas förtroende för och tillit till samhällsordningen, landets ledning, samhällsorganen och massmedierna.

Föreliggande studie skall ses i ljuset av ett sådant intresse. Arbetet utgör resultatet av ett flerårigt samarbete mellan Forskningsgruppen för Samhälls- och Informationsstudier (FSI) och SPF. Det huvudsakliga verktyget är tidsserieanalyser, där variationer i förtroende och samhörighet med medmänniskor och samhälle mäts och analyseras mellan specifika tidpunkter. Inledande mätningar gjordes kontinuerligt under åren 1997 och 1998 inom ramen för FSI:s ordinarie opinionsmätningar och redovisats i studien *Förtroende* (SPFs meddelande nr 148, Stockholm 1999). I den nu föreliggande studien ingår data fram till år 2002. Studien påbörjades mot slutet av 1990-talet och dess syfte och mål faller synnerligen väl inom ramen för myndighetens nuvarande instruktion.

SPFs mål att tillhandahålla ett kunskapsunderlag som kan ligga till grund för diskussioner och eventuella åtgärder kring den viktiga förtroende- och tillitsfrågan och försöket att empiriskt mäta förtroendebegreppet får härmed anses uppfyllt. Studien ger inga slutgiltiga svar men reser en hel del frågor och uppslag inom detta mycket viktiga fält. Eftersom mätningar pågått under en lång och sammanhängande tidslängd kan vi i denna skrift presentera ett ovanligt fylligt material.

Jag vill rikta ett varmt tack till FSI:s forskningschef, fil dr Torsten Österman, för goda initiativ, idériakedom och ett gott samarbete under många år. Ett tack också till FSI:s forskningsansvariga Joachim Timander och Tom Wikmans, som efter Torstens frånfälle ställt samman denna studie. Ett stort tack också till fil. dr. Göran Stütz, tidigare laborator och forskningchef vid SPF, för värdefulla synpunkter och insatser under arbetets gång.

Mats Ekdahl

Generaldirektör, SPF

Inledning

Begreppet *förtroende* har under det senaste decenniet kommit att uppmärksammas allt mer. "Upptäckten" av förtroendets betydelse i skilda sammanhang kan kanske liknas vid skrönan om Isaac Newtons upptäckt av gravitationen när äpplet föll från trädet. Förtroende finns – mer eller mindre – runt oss och är en förutsättning för det mesta som skapar vår tillvaro utan att vi tänker närmare på det. Ändå förutsätter vi att det finns. Vi skulle inte våga använda vanliga färdmedel eller ordinär läkarvård om vi inte trodde det skulle fungera, inte gå och handla om vi var säkra på att bli lurade, knappt gå ut på gatan eller hälsa på varandra.

Begreppet förtroende har inte så stora likheter med gravitationen men är lika denna såtillvida att det inte bara är centralt utan också problematiskt. Förtroende innehåller både att veta något säkert om något och att tycka bra om det – och de båda behöver inte alltid gå hand i hand. Förtroende beror på vad det handlar om – men också vem som gör bedömningen. Svensson kan ha misstroende mot "svenskt näringsliv" och Andersson förtroende när vi frågar dem. I själva verket har de precis samma uppfattning – de bara råkar tänka på olika saker när vi talar om svenskt näringsliv. Problemen är många.

Exempel som pekar på behovet av preciseringar och djupare förståelse av begreppet "förtroende" har tagits upp i en skrift från detta projekt år 1999.¹ I den här framställningen, som bygger vidare på nämnda publikation, kommer ytterligare exempel att tas fram. I slutet av den kommer vi att diskutera mer kring den teoretiska definitionen av förtroendebegreppet.

I första hand är detta dock en lägesrapport från de mätningar som fortsatt sedan slutet av 1990-talet. I skriften kommer huvudsakligen att redovisas empiriska resultat från dessa mätningar som förhoppningsvis skall bidra till vägen mot bättre kunskaper. Något bokslut blir det inte fråga om. Liksom teorin bakom äpplets fall visade sig handla om ett komplicerat arbete måste vi räkna med att anslå mer tid och eftertanke åt förtroendet och sätten att mäta detta. Här skall vi försöka ta ett steg på vägen.

Bakgrund och syfte

Begreppet förtroende har således ett mångsidigt innehåll med ett stort antal olika faktorer som samspelar i olika riktningar och ibland kan skapa ett svåröverskådligt sammanhang – såväl vad gäller innehåll som orsaker. Vi skall problematisera litet kring detta i senare avsnitt i texten. Flera empiriska exempel på vad som förefaller vara motsägelsefullt i utveckling och samband kommer att tas upp.

Exemplen kommer att understryka de vanskligheter som hänger samman med att använda begreppet förtroende i allmän bemärkelse, vilket redan påpekades

¹ Österman, Torsten (1999) *Förtroende*, Styrelsen för psykologiskt försvar, meddelande 148, Stockholm.

1999. Samtidigt är det viktigt att ändå våga sig på att försöka mäta och analysera ett sådant begrepp i den mån det är möjligt, även om riskerna för misstag är många. Arbetet med detta kan nämligen väntas ge mycket kunskaper.

Ett syfte med denna undersökning är därför att försöka finna *nyckelindikatorer* på en atmosfär rörande allmänt förtroende. Med nyckelindikatorer menas några få surveyfrågor som kan indikera huvudmönster i de omfattande frågebatterier om förtroende som annars måste användas. Även om sådana nyckelindikatorer riskerar att bli grova och approximativa, ger de flera möjligheter till att vinna värdefull kunskap genom att de kräver betydligt mindre kostnader och utrymme. Ett mindre antal nyckelindikatorer kan läggas in i mätningar som därmed får plats för ett omfattande innehåll av annat slag. Vill vi veta mer om vilka samband förtroende har med annat i människors liv och tankar, är detta förstås viktigt. Nyckelindikatorer gör det möjligt att se ett större sammanhang rörande begreppet förtroende vid en given tidpunkt, men det ökar också möjligheterna att analysera variationer i tiden. Det blir kostnadsmässigt möjligt att lägga in ett mindre antal nyckelindikatorer i serier av mätningar som kan ge antydningar om utvecklingen av förtroendet under längre skeenden – och vad som påverkar denna utveckling. Vill vi veta mer om vilka olika faktorer och sammanhang som påverkar förtroendet är det alltså viktigt att det finns användbara nyckelindikatorer.

I de mätningar som gjorts med avseende på förtroende, har använts (1) dels ett par preliminära förslag till nyckelindikatorer (2), dels ett större batteri med frågor.

De preliminära förslagen till nyckelindikatorer består av ett par allmänna frågor om förtroendet för medmänniskor och om känsla av gemenskap och samhörighet med samhället. En av dessa förekommer i studier i olika länder och några har använts under flera decennier i vårt land. De har redovisats i skriften från 1999 och vi kommer därför inte att beskriva deras historia och utformning närmare i denna framställning. Hur väl de visar sig fungera som nyckelindikatorer skall vi naturligtvis återkomma till.

Det större frågebatteriet skall bidra till denna utvärdering, och ligga till grund för att utveckla fler nyckelindikatorer och är det främsta verktyget att skapa kunskap om förtroendets olika aspekter.

För att få närmare kunskaper om en attityd är det helt nödvändigt att inte bara analysera uppgifter från en viss tidpunkt, s.k. tvärsnittsdata utan också att granska variationerna utefter tidens gång. Utvecklingen under en längre tid måste följas med serier av mätningar eller en kontinuerlig mätning.² En undersökning som genomförts vid en eller några enstaka tidpunkter kan visa på tydliga mönster i resultaten som emellertid ter sig helt annorlunda när en tidsseriestudie görs. Atti-

² Mätningarna bör alltså täcka en längre tidsperiod, men vara så täta och näraliggande som möjligt. Orsakssammanhang kan visa sig i förändringar (av t.ex. samband) som är kortvariga, men som lämnar spår efter sig i form av effekter på förtroendet. Orsakerna kan då vara omöjliga att finna i efterhand.

tyderna A och B kan t.ex. visa starkt inbördes samband, ha gemensamma faktordimensioner medan båda saknar nämnvärda samband med attityden C, som även på andra sätt verkar hamna utanför. En studie som omfattar fler tidpunkter kan visa motsatt resultat. Attityderna A och C kan då visa sig centrala och nära relaterade, medan B ter sig betydelslös i sammanhanget. Detta utfall kan beläggas med tämligen enkel matematik och har demonstrerats i flera empiriska exempel.³

Primärt för denna studie har därför varit att följa skeendet och finna variationer från tid till annan som kan ligga till grund för seriösa studier av samband och komponenter i förtroendebegreppet. Utan tidseriestudier kan det lätt hända att felaktiga slutsatser dras kring samband som ur viktiga aspekter är rent nonsens.

Ett huvudskäl bakom de kontinuerliga mätningar som påbörjades 1997 är alltså att se hur omvärldshändelser påverkar hur skilda komponenter i begreppet förtroende är relaterade (utvecklingen av nyckelindikatorer) och hur de påverkar det allmänna förtroendet (orsaker och sammanhang bakom förtroendet). Terrorattackerna och skeendet efter dessa under hösten 2001 erbjöd mitt i all sin tragik ett till synes utomordentligt tillfälle att studera effekter av omvärldshändelser av en oväntat stor dignitet. Ett särskilt avsnitt tillägnas därför en beskrivning av attityder och värderingar under den dramatiska hösten 2001.

Frågor, påståenden och skalor om studerats inom ramen för denna studie redovisas tillsammans med svarsalternativ och skalsteg i en frågebilaga som hittas i slutet av denna skrift.

Studien av förtroende görs i samarbete mellan Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF) och Forskningsgruppen för Samhälls- och Informationsstudier (FSI). De inledande mätningarna som gjordes kontinuerligt under perioden september 1997 – maj 1998 är redovisade som pilotstudie i den tidigare publikationen.⁴ Sedan dess har mätningarna med de preliminära indikatorerna fortsatt i stort sett kontinuerligt. Det större frågebatteriet har förutom 1997–1998 undersökts även under perioderna september till december 1999, augusti till december 2000 och september till december 2001. Mätningar har dessutom fortsatt sedan juni 2002. Redovisningar och analyser i denna rapport baseras huvudsakligen på data från 2001. Eftersom arbetet kommit att dra ut på tiden har även data från 2002 använts när sådana varit tillgängliga.

Läshänvisning

I framställningen nedan kommer vi inte att ta upp många av de iakttagelser som behandlades i tidigare rapporter rörande förtroende i olika befolkningsgrupper. Här skall vi gå vidare i analysen av begreppet och för att hålla nere omfattningen på texten hänvisas läsaren till andra tidigare publikationer.

³ Några tydliga exempel demonstreras bl.a. av Österman i *Opinionens mekanismer*, 1998, sid 5–8, 17, 20–22 m.fl.

⁴ Österman (1999).

Framställningen kommer att variera vad gäller läsvänligheten. I vissa avsnitt går det att vara någorlunda enkel och hålla en populär framställning. I andra avsnitt är granskningen sådan att texten kan bli mer svårtillgänglig för den som inte är intresserad av den djupare analys som trots allt är nödvändig.

Närmast skall vi se på hur svaren för olika frågor om förtroende har utvecklats sedan 1997. Med hjälp av en del kompletterande indikatorer kommer dock utvecklingen att kunna följas under betydligt längre tid. Formuleringarna av de huvudfrågor som används i det avsnittet och annorstädes i texten redovisas i frågebilagan. I huvudframställningen görs inte någon närmare beskrivning av dem, utan vi lutar oss här emot vad som sagts i andra refererade sammanhang.

I nästföljande avsnitt görs en särskild redovisning med litet större bredd av vad som hände med attityder och upplevelser efter terrorflygningarna i USA hösten 2001 och påföljande krigshändelser. För att finna ett enkelt namn, benämns skeendet ibland något grovt som *terrorkrisen* eller *terrorhösten*. För att placera händelsen i ett större tidsperspektiv redovisas i detta avsnitt även utvecklingen av en rad andra frågesvar under flera decennier. Även frågor som rör vissa detaljer i skeendet under den dramatiska hösten, tas upp i detta avsnitt.

Därefter görs en genomgång av sambanden för svaren på de olika förtroende-frågorna dels sinsemellan, dels med en rad andra variabler. Här tas också upp förhållandet att vara allmänt positiv och att ha förtroende. Resultat redovisas såväl för samband som gäller för befolkningen vid en viss tidpunkt, som för samband i variationerna från tidpunkt till tidpunkt. Resultaten i detta avsnitt förser oss med ytterligare delar av det sammanhang med värderingar, vanor och bakgrundsförhållanden som började belysas i studien från år 1999.

Slutligen sammanfattas intrycken i en slutdiskussion som sätter punkt för den empiriska delen av denna rapport.

Metodiken i datainsamlingen

Datainsamlingsinstrumentet har döpts till *Kajsa*. Det är uppbyggt så att data skall kunna representera såväl befolkningen ett visst år som olika tidpunkter under detta år.

Befolkningsurvalet innefattar individer i åldrarna 16 till 79 sedan mätningarna år 1993, i en del fall även tidigare år. I tidsserier som också täcker år före 1993 redovisas dock åldrarna 18–79, som då var den regelmässiga spännvidden. Urvalen varje år sedan 1955 är sannolikhetsurval typ obundet slumpmässigt urval (OSU) från rikets mantalsregister. Svansfrekvensen brukar som regel nå minst kring 75 % efter bortfallsuppföljning. Närmare detaljer redovisas bl.a. i FSI-rapporten *Mätteknisk rapport år 2000* (FSI 2001: v52metod).

Resultat för ett kalenderår baseras som regel på mätningar under hela eller stora delar av året om inte annat anges. Detta görs genom att mätningarna varje år baseras på en serie urval som överlappar varandra i tiden. Detta möjliggör en bortfallsuppföljning som annars inte skulle kunna göras. I en undersökning med annan

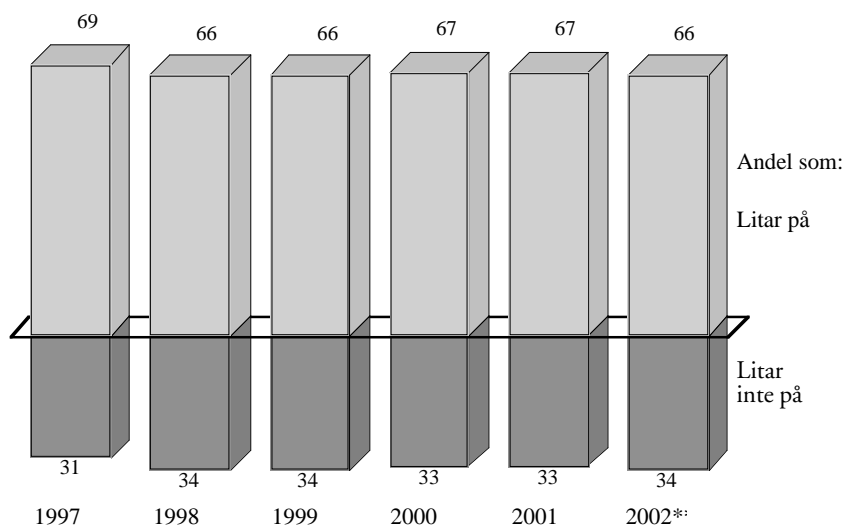
principiell utformning än *Kajsa*, kan man nämligen inte se huruvida svaren i den senkomna bortfallsuppföljningen speglar förändringar i tiden snarare än egenskaper i bortfallet. Genom att bortfallsuppföljningen äger rum parallellt med andra mätningar, där såväl tidiga som sena svar ingår, riskeras inte detta annars mycket vanliga fel.

I bortfallsanalysen ingår också en granskning av svarsbenägenheten allmänt, med hjälp av svarsdatum och antal påminnelser/åtgärder som indikator. Eftersom de flesta tidpunkter på detta sätt kan speglas med både tidiga, spontana och sena svar efter bortfallsuppföljning, blir det också möjligt att mäta förändringar mellan korta tidsperioder. När bastalen så tillåter, dvs. antal svarande är "tillräckligt många" är det möjligt att uttala sig om veckor eller dagar.

Utvecklingen av förtroendet 1997–2002

Förtroendet för människor man möter

Figur 1 nedan illustrerar den allmänna utvecklingen av svaren på en enkel fråga om förtroendet för människor man möter. Den exakta formuleringen framgår i bilaga och under figuren. Andelen som på denna fråga svarat att "man kan lita på de flesta människor", respektive "man kan inte vara nog försiktig i kontakten med andra människor" används internationellt som en indikator på allmänt förtroende. Denna och liknande frågor har testats med olika formuleringar och översättningar i *Kajsas* mätningar under tidigare år.⁵ Svaren sedan 1997 illustreras i figuren. Utvecklingen ter sig stabil, inga egentliga förändringar har ägt rum.

Figur 1: Andel som uppger sig lita på respektive inte lita på människor september 1997 till maj 2002.

Anm: Fullständiga formuleringen: *Allmänt sett, tycker Du att man kan lita på de flesta människor, eller att man inte kan vara nog försiktig i kontakten med andra människor?* Svarsalternativen är "Man kan lita på de flesta människor" respektive "Man kan inte vara nog försiktig i kontakten med andra människor".

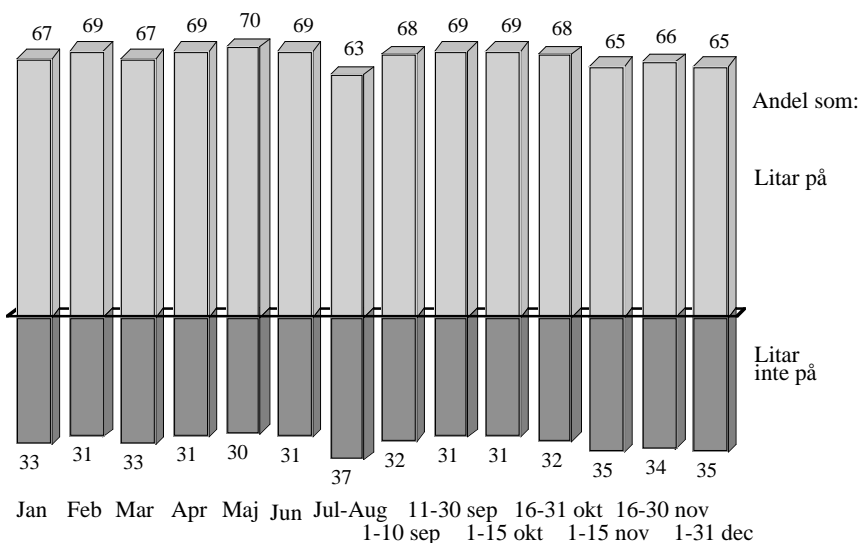
* Data för år 2002 är preliminära och innefattar endast svar fram till början av maj.

Bastal respektive år: 764, 4551, 8144, 5664, 7875, 2694. Data för respektive år inkluderar även vissa eftersläntrande svar i början av januari efterföljande år.

⁵ Bl.a. Österman (1999). Som där noteras antyder svaren ett jämförelsevis högt förtroende i Sverige.

Frågan har ställts även internationellt och kan i Sverige följas sedan 1981 via andra mätningar, om än inte på ett lika noggrant sätt som vi kan här.⁶ Resultaten tyder klart på ett tämligen stabilt läge sedan över ett decennium.

Bakom de stabila årsgenomsnittet finns en del variationer från månad till månad eller kvartal till kvartal. Skulle åren jämföras med hjälp av mätningar under någon enstaka vecka eller månad per år, skulle bilden lätt kunna bli förledande. Med hjälp av mätinstrumentet *Kajsa* kan vi dock följa utvecklingen kontinuerligt. Dessa fallgropar riskeras därför inte här utan man kan istället få en detaljerad information om förändringar under varje år. Vi kan t.ex. se att utvecklingen från månad till månad under år 2001 är mer stabil än föregående år. Detta är inte ointressant. Trots att år 2001 utmärktes av flera krisrapporteringar, framför allt under terrorkrisen från och med den 11 september, ser vi alltså tecken på mindre förändringar än väntat. Detta illustreras i figur 2.

Figur 2: Utvecklingen av den enkla frågan om förtroende år 2001.

Anm: Formuleringen av frågan återges under föregående figur och i bilagan.

Bastal respektive period: 464, 596, 752, 191, 550, 510, 552, 299, 717, 686, 730, 678, 586, 554.

⁶ Frågan finns bl.a. i World Value Study. En liknande ställs i SOM-institutets (Samhälle Opinion Massmedia vid Göteborgs universitet) mätningar, se bl.a. Rothstein (2003).

Andelen som uppger att de litar på respektive inte litar på sina medmänniskor verkar knappast förändras strax efter den 11 september, möjligen ett par månader senare. Om de efterföljande krigshandlingarna i Afghanistan har påverkat upplevelserna av det allmänna förtroendet, har det i så fall varit i tämligen blygsam grad.⁷ Som vi minns från figur 1 var svaren på förtroendefrågan ungefär desamma året innan som närmast efter 2001. Vardag och kris tycks alltså lämna svaren på denna fråga om förtroende utan nämnvärd påverkan.

Under juli–augusti 2001, alltså innan terrorattackerna i september, tyder dock svaren på något minskat förtroende. Det är svårt att peka på något särskilt som hänt under denna tid och som kan ha påverkat upplevelserna. Under juli börjar Systembolaget med lördagsöppet, Peking/Beijing utses till värdar för OS-spelen 2008. I augusti meddelas att Socialdemokraterna haft en avgörande roll för underrättelseorganet IB, rapport från Brottsförebyggande rådet (BRÅ) talar om ökade våldsbrott under senaste decenniet, före utrikesministern Sten Andersson (s) går i konflikt med sin partiledning rörande politiken i Mellanöstern. Fall av vanvård av äldre, misstänkta och bekräftade fall av BSE i Sverige och grannlandet Danmark rapporteras också, men sådana fall har rapporterats även under andra perioder under 2001.

Föregående år sjönk motsvarande förtroendesiffror ännu något mer under mars och april. Under denna tid kan noteras t.ex. den socialdemokratiska kongressens beslut att säga ja till EMU, börsfall för IT-företag, förslag om dubbelt medborgarskap, Telias inträde på börsen annonseras, debatten om homosexuellas möjlighet att adoptera tar fart, nyheter går ut om terror mot vita jordbrukare i Zimbabwe, om en elvaåring som knivhuggs till döds i sitt tält.

Det går inte utan vidare att i det som hänt se ett mönster som kan misstänkas ligga bakom de kortsiktiga variationerna i det allmänna förtroendet. Vi har inte kunnat se att omvärldshändelserna givit någon särskild bakgrund åt de tidpunkter som svaren på förtroendefrågan varit något mer negativa än under närmast föregående år. Under juli år 2000 blir det t.ex. en viss uppståndelse kring statsrådet Mona Sahlin som betalar sin skatt först efter krav från kronofogden. Under samma tid ter sig förtroendet snarare något bättre än sämre än normalt.⁸ De variationer i förtroende som finns, kan naturligtvis till stor del antas bero på slumpen. Någon förändring i svaren på den enkla förtroendefrågan under terrorkrisen som kan tävla med dessa slumpartade korttidsvariationer finns dock knappast.

⁷ Siffrorna i figuren antyder ingen påverkan alls. Naturligtvis måste man ändå reservera sig för att förändringar döljs av mätfel genom slumpens inverkan (urval m.m.). Vi kan dock konstatera att förändringarna i så fall måste ha varit mycket blygsamma, annars kan de rimligen inte döljas genom sådana felkällor.

⁸ Detta enligt svar som kunnat följas på frågor om förtroendet för medmänniskor, känslan av gemenskap med samhället, förtroendet för regeringen, partiet man röstar på, rättsväsendet m.m.

Gemenskap och samhörighet med det svenska samhället

Svaren på frågan *Känner Du gemenskap och samhörighet med det svenska samhället?* kan följas sedan 1982. Att formuleringen kan tänkas vara en smula styrande förtar inte värdet av att studera förändringar. Som visas i tidigare rapporter finns också ett påtagligt samband mellan svaren på denna fråga och den enkla frågan om förtroende för människor man möter.

Den på detta sätt närbesläktade frågan om gemenskap och samhörighet, visar heller inga särskilda kännetecken som utmärker år 2001. Detta illustreras i figur 3. Visserligen kan vi där se att känslan av gemenskap verkar öka jämfört med år 2000 – men ökningen ser närmast ut som fortsättning på en trend som ägt rum sedan åtminstone 1997. Ökningen är av allt att döma inte större åren 2000–2001 än mellan några av de närmast tidigare åren. Frågan om förtroende (se figur 1) utvecklas inte alls på samma sätt, något vi återkommer till.

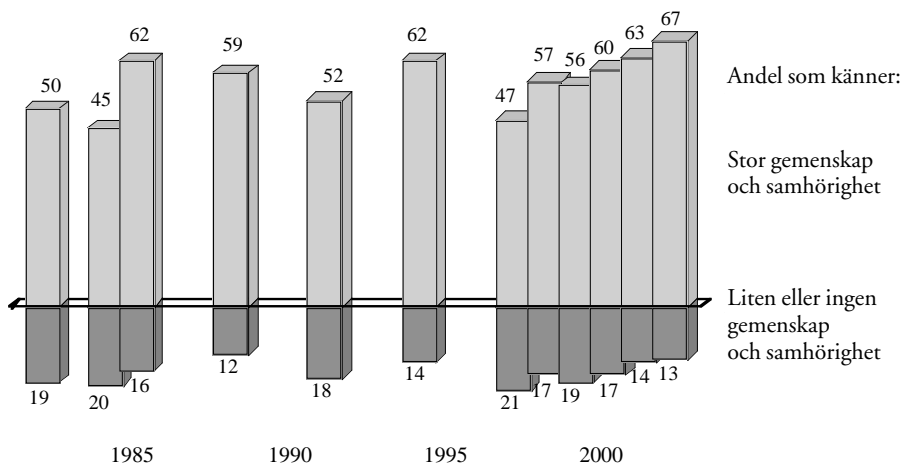
Före år 1993 baseras en årsmätning endast på några enstaka veckor eller någon månad, varför variationerna från år till år då bör tolkas med viss försiktighet. Dagen, veckan eller månaden behöver naturligtvis inte vara representativ för året. Denna osäkerhet till trots finns det antydningar om att känslan av gemenskap med samhället ökar under valåren.⁹ Dessa antydningar är värda att försiktigt notera eftersom de återkommer för flera andra frågor som rör perspektivet förtroende.¹⁰ Den enkla frågan om förtroende för människor man möter, visar däremot ingen uppgång alls valåret 1998. Detta och annat tyder på att eventuella förändringar som rör perspektivet förtroende generellt, knappast märks under valåren.

Figur 4 illustrerar variationerna från månad till månad år 2001. Liksom vad som tidigare noterats för förtroende för människor man möter, kan vi inte heller här se några variationer i känslan av gemenskap med samhället som kan knytas till terroraktionerna eller efterföljande dramatik.

Händelserna under hösten 2001 var av en särskild dignitet, om än kanske inte en unik sådan. Samtidigt som det rapporteras att dessa händelser lett till t.ex. mindre flygresande och anses komma att förändra världen på flera sätt, förefaller det som om de inte nämnvärt påverkat förtroendet människor emellan eller känslan av gemenskap och samhörighet med samhället. Svaren på de två enskilda frågor vi hittills sett, räcker dock inte för några bestämda slutsatser. Kanske är förtroende – även på mycket allmän nivå – mer komplicerat än att det kan fångas i ett par enkla frågeindikatorer.

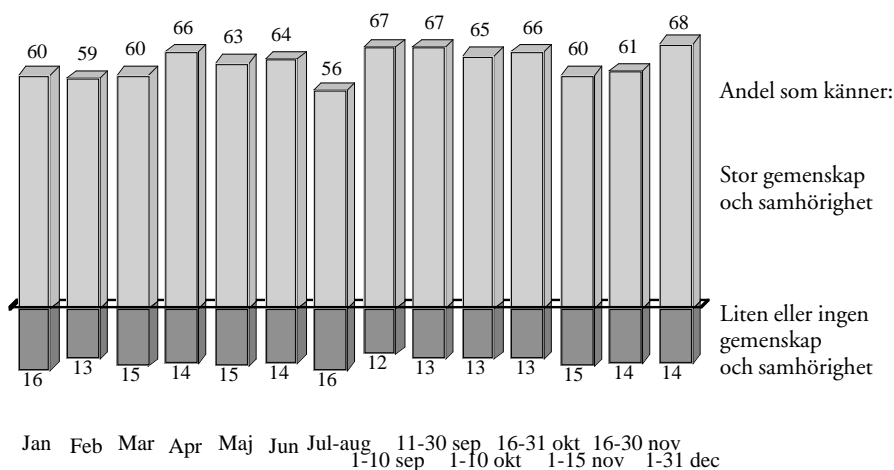
⁹ Fram till 1988 ägde årsmätningarna rum under hösten, efter valdagen.

¹⁰ Samma mönster gäller t.ex. frågor om förtroendet för politiker. Till detta återkommer vi senare.

Figur 3: "Känner Du gemenskap och samhörighet med det nuvarande svenska samhället?"

Anm: I figurerna 3 och 4 har svarsalternativet "Tveksam" inte illustrerats (se frågebilagan).

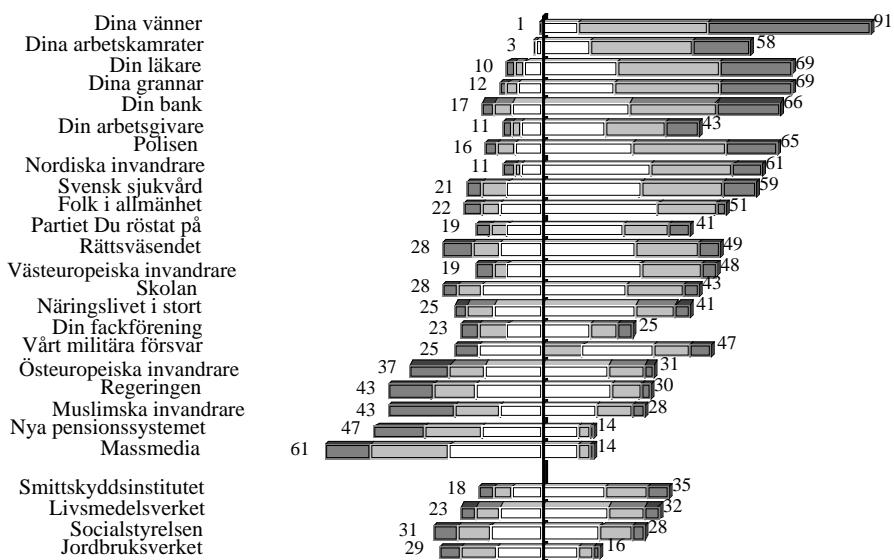

Figur 4: "Känner Du gemenskap och samhörighet med det nuvarande svenska samhället?" (år 2001).

Förtroendet för olika företeelser år 2001

I figur 5 illustreras svaren på ett frågebatteri om förtroende för olika företeelser – institutioner, personer och annat. Svaren avges på en sjugradig skala med ändpunkterna "litar inte alls på" och "litar helt på". Frågornas exakta utformning återges i frågebilagan. Ju mörkare fält i staplarna, desto längre ut på skalan åt ena eller andra hållet har man svarat. De som markerat mitten på skalan illustreras inte varför staplarna blir olika långa. Staplarna redovisar därför endast andelen som tagit ställning i någondera riktning.¹¹

¹¹ Se anmärkningen under figuren.

Figur 5: Andel som litar respektive inte litar på olika företeelser år 2001.

Anm: Bastalet är i genomsnitt 2025. Rangordningen avser medelvärdet på en förtroendeskala (1–7). För vissa av aspekterna har den tillfrågade inte kunnat ge några svar (har ingen arbetsgivare, känner inte alls till Smittskyddsinstitutet etc.). Andelen som uppgett att de av sådant skäl inte kunnat svara är för respektive: läkare 9 %, arbetsgivare 33 %, arbetskamrater 33 %, vänner 1 %, partiet du röstat på 15 %, fackförening 35 %, nya pensionssystemet 21 %, Jordbruksverket 35 %, Smittskyddsinstitutet, 28 %, Livsmedelsverket 21 %, Socialstyrelsen 16 %.

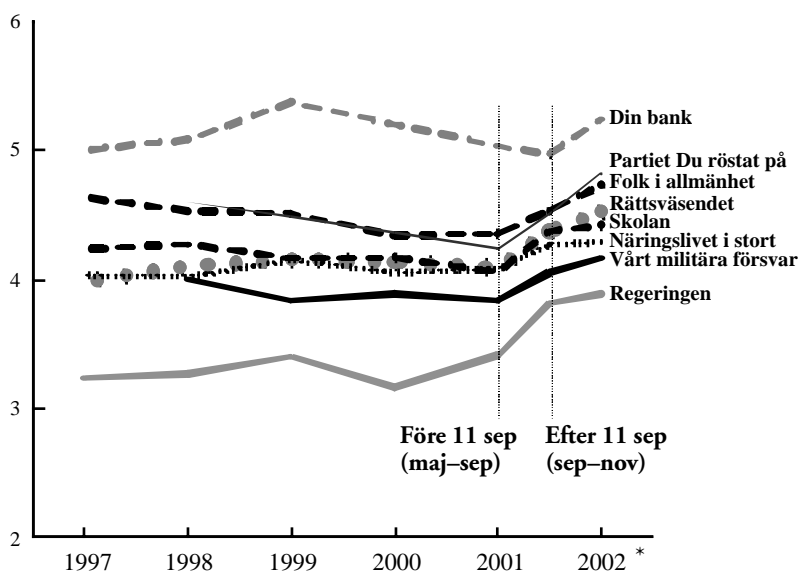
Mindre delar av innehållet i frågebatteriet varierar ibland i mätningarna. Aspekter som egna barn, föräldrar, make/maka eller sambo brukar få de högsta värden. Dessa företeelser finns dock inte med i mätningarna år 2001. Det gör däremot vänner, arbetskamrater, grannar vilka toppar rangordningen. De som är nära och kära litar man alltså på allra mest. Ju längre utanför denna krets och primärgruppen man kommer, desto mindre självklart är det som regel med ett högt förtroende. Har man en egen läkare man brukar gå till – vilket de allra flesta har – har denne en särskild ställning. Omvänt har sådant som är längre bort från primärgruppen, som är mer abstrakt och där personlig dialog är en mer avlägsen möjlighet, ofta lägre förtroende. Massmedier, regeringen, det nya pensionssystemet och olika invandrargrupper hör till dem som anses värda minst förtroende.

Smittskyddsinstitutet, Livsmedelsverket m.fl. institutioner representeras i en särskild grupp längst ned i rangordningen. De fanns med i mätningarna i samband med att händelser rörande den s.k. galnakosjukan (BSE), mul- och klövsjukan m.m. såg ut att göra det intressant att följa utvecklingen. De hör inte till dem som normalt sett återkommer i mätningarna rörande förtroende och kommenteras inte närmare i denna skrift.

Det tidigare nämnda SOM-institutet har ett frågebatteri om förtroende som liknar det i figur 5 och flera av frågorna är också likartade.¹² En jämförelse mellan data har berörts tidigare (Österman 1999). Smärre skillnader i frågeformulering, skilda tidpunkter för mätningarna m.m. ger upphov till vissa olikheter mellan undersökningarna på en del punkter, men rangordningen i förtroende är huvudsakligen likartad. Rangordningarna bibehålls också som regel när förändringar inträffar. Förändringarna är dessutom som regel måttliga.

Förändringar i förtroendet för olika företeelser hösten 2001

Hösten 2001 ägde fler förändringar rum än vanligt. I figur 6 illustreras de som varit mest påtagliga. Undantaget "Din bank" har förändringarna varit positiva, d.v.s. gått i riktning mot ett ökat förtroende före och efter terrorattackerna i september 2001. Samma riktningmönster gäller för förtroendet för de flesta andra företeelser vi frågat om. "Rättsväsendet", "Regeringen" och "Partiet Du röstat på" verkar ha ökat mest i förtroende. Även företeelserna "Vårt militära försvar" och "Närings-

Figur 6: Litar/litar inte på 1997–2002.

*Preliminärdata för år 2002.

Anm: Visar medelvärden.

Bastal ca: 1997: 985, 1998: 2670, 1999: 900, 2000: 1180, 2001 (före sep): 825, 2001 (efter 11 sep): 1180, 2002: 900.

¹² Se ex Holmberg & Weibull (2002). Mätningar med frågebatteriet har ägt rum sedan 1986.

livet i stort" hör till dem som fått särskilt ökat förtroende. I övriga fall är förändringarna mindre och har inte tagits med i figuren. De förändringar som finns – signifikanta eller inom slumpmarginalen – är i övriga fall till övervägande delen positiva. Till de undantag där ingen sådan positiv förändring antyds hör "Din arbetsgivare", "Dina arbetskamrater", "Dina grannar" och "Dina vänner". Alla dessa berör den nära personliga sfären, som alltså inte tycks ha påverkats alls under hösten 2001.

Det minskade förtroendet för bankerna rör inte på samma sätt primärgruppen, men verkar heller inte ha någon anknytning till hösten 2001. Förtroendeminskningen för "Din bank" pågick redan dessförinnan. Detsamma gäller förtroendet för det "Nya pensionssystemet", som minskat påtagligt sedan 1998 – en trend som f.ö. ser ut att fortsätta.¹³

Med några undantag, som de nyssnämnda exemplen, har förtroendet för de flesta av de många företetserna i frågebatteriet ökat. Ökningen har sedan som regel fortsatt under år 2002, så långt vi kunnat se av mätningarna fram till september detta år. Ökningen under år 2002 gäller även förtroendet för en del företetselser som inte fått känna av någon förtroendeökning under krishösten 2001. Så t.ex. kan vi i figur 6 se att (det sedan flera år minskade) förtroendet för banken ökar igen under år 2002. Det förefaller alltså som om terrorhösten 2001 i vissa fall har stimulerat förändringar som fortsätter eller visar sig på sikt. Detta är naturligtvis en ren spekulering. Möjligen kan det vara så att en trend i riktning mot ökat förtroende startade av andra anledningar, men råkade sammanfalla med krisen. Sammanträffandet ter sig dock så nära att detta inte förefaller troligt.

Tolkningen att terrorattackerna och krigshandlingarna under hösten 2001 skulle ha påverkat förtroendet delas också av Holmberg och Weibull (2002), efter att ha analyserat en SOM-undersökning med det liknande batteri med förtroendefrågor som här. I analysen av SOM-materialet har man visserligen inte kunnat jämföra med mätningar tidigare under år 2001, men väl under 2000. Regeringen och riksdagen m.fl. politiska institutioner har fått ökat förtroende, i någon mån även polisen och domstolarna. I SOM-undersökningen finns EU-kommissionen, Europaparlamentet och FN med bland de institutioner som fått påtagligt ökat förtroende. Dessa saknas i FSI:s (annars mer omfattande) förtroendebatteri, men istället finns i FSI:s databas en rad attitydfrågor som visar ett liknande förändringsmönster. De positiva attityderna till bl.a. EU, EMU ökar nämligen efter

¹³ Förändringarna av förtroendet för det nya pensionssystemet illustreras inte i figur 6 trots att de är tydliga. Det beror bl.a. på att mätningar saknas under år 1999 och 2000. Enligt preliminära data för 2002 (basta 905) är andelen som känner förtroende för (säger sig i någon grad kunna "lita på") det nya pensionssystemet 12 %, andelen med misstroende är 48 %. Andelen neutrala (varken har förtroende eller misstroende) är 18 % och andelen som uppger att de inte vet något alls om detta är 22 %.

attackerna i september (se FSI-rapporterna FSI 2001: v48eu).¹⁴ SOM-undersökningens resultat liknar alltså dem i FSI:s studie vi noterat tidigare vad gäller förtroendet för viktiga politiska institutioner.

Det finns emellertid inte bara likheter utan även antydningar om olikheter mellan de båda undersökningarna. "Bankerna" får minskat förtroende åren 2000–2001 i SOM-undersökningen liksom "Din bank" får det i FSI:s undersökning. "Storföretagen" får minskat förtroende mellan åren 2000–2001 hos SOM:s undersökning, vilket däremot inte verkar stämma med att "näringslivet i stort" får ökat förtroende hos FSI:s mätningar. Formuleringen "storföretag" respektive "näringslivet i stort" kan ge olika associationer, varför olikheten i utveckling ändå inte behöver vara orimlig. Den fäster dock uppmärksamheten på hur ömtåligt det är att utifrån resultaten av en enkel frågeformulering dra en slutsats som kan tyckas vara rimlig, men som i själva verket är betydligt mer generell än vad frågeformuleringen medger. Förtroendet kan mycket väl ändras åt olika håll för storföretag respektive näringslivet i stort.

Olikheter i formuleringen förefaller vara en mer långsökt förklaring vad gäller minskningen av förtroendet för "Försvaret" i SOM och den ökning som noterats för "Vårt militära försvar" i FSI:s undersökning i samband med terrorattackerna 2001 (se figur 6). Under samma tid minskar förtroendet för "radio-TV" och "dagspressen" i SOM, medan förtroendet för "massmedia" är tämligen stabilt eller förbättras svagt i FSI:s undersökning.¹⁵ Det är svårt att peka ut några bestämda orsaker till dessa olikheter. Subtiliteter i formuleringar, formulärens övriga kontext samt rimliga slumpfel i urvalsmetodik och datainsamling hör till de mest troliga skälen. Även dessa avvikelser mellan undersökningarna bör dock fästa vår uppmärksamhet på hur viktigt det är att inte dra generella slutsatser av enstaka observationer.

Det som förefaller värt att ta fasta på är dock att förtroendet för en rad politiska institutioner ökar i samband med terrorhandlingarna 2001. Dels kan detta observeras både hos FSI och SOM, dels kan samma förändringsmönster konstateras för ett flertal politiska institutioner, inte bara någon enstaka. Man talar ibland om att

¹⁴ Frågor om EU och EMU ingår i den s.k. barometern som beskrivs på andra ställen i denna skrift (not 26). FN berörs dock endast obetydligt i FSI:s mätningar via Kajsa. År 1995 och månaderna under hösten 2001 ställdes i barometern en fråga om "FN:s insatser för världsfreden". Tidsavståndet mellan mätningarna är stort och formuleringen speciell, men det kan ändå noteras att den positiva attityden är markant starkare hösten 2001 än 1995.

¹⁵ Detta gäller när åren 2000–2001 jämförs. Under första delen av år 2001 går emellertid förtroendet ned något och ökar sedan mer påtagligt efter den 11 september samma år. Ökningen av förtroendet för "massmedia" under år 2001 är dock inte lika påtaglig som exemplet i figur 6 ovan och kan heller inte jämföras med SOM, då SOM endast gjort mätningar år 2000 och under senhösten 2001.

yttre tryck stimulerar ökad inre sammanhållning. Vad gäller de politiska institutioner som är gemensamma för landets invånare, tycks detta få ett visst stöd av iakttagelserna. Svaren på andra frågor än de som ingår i förtroendebatteriet visar mönster som verkar ge ytterligare stöd åt samma bild.

Förtroendet för politiker

Förtroendet för politiker mäts med olika frågor och på olika sätt i FSI:s långtidsstudie. I den tidiga amerikanska valforskningen användes ett antal attitydpåståenden och dessa har använts som utgångspunkt för ett av dessa sätt.¹⁶ I figur 7 illustreras utvecklingen med hjälp av svaren på tre av de attitydpåståenden som använts tidsmässigt längst. Svaren anges på en sjugradig skala med ändpunkterna "instämmer absolut inte" och "instämmer absolut". Formuleringarna anges i rutan nedan.

1. Politikerna har förlorat kontakten med dem de regerar och styr över
2. Klyftan mellan de etablerade politikerna och de vanliga medborgarna har blivit allt större och större
3. De som styr och ställer befinner sig långt ifrån den vanlige medborgarens värld och bestämmer därför utan att veta eller bry sig om vad vanligt folk tycker

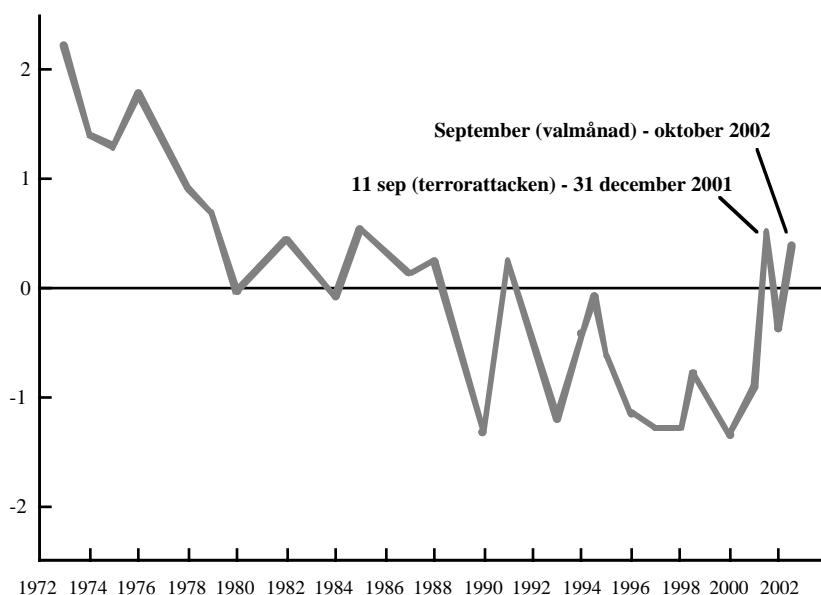
Kurvan i figur 7 baseras på ett medelvärde av svaren på dessa tre påståenden. Höga värden står för högt förtroende, vilket alltså indikeras av att man är ovillig att instämma i påståendena. Värdena har transformerats till z-poäng, vilket egentligen inte innebär något annat än att kurvan är lättare att läsa och jämföra med andra kurvor.¹⁷ Zick-zack mönstret orsakas bl.a. av att förtroendet tenderar att öka under valår. Trots svängarna går det dock tydligt att skönja ett minskat förtroende för politiker sedan flera decennier fram till sekelskiftet. År 1973 instämde 35 % i det förstnämnda påståendet, under 1990-talet ligger motsvarande siffra ofta uppemot 70 %. Svaren på de övriga påståendena har utvecklats på ett likartat sätt. En liknande utveckling har kunnat noteras på flera andra håll i västvärlden.

¹⁶ I ursprungsversionen, använd i samma eller liknande form på fler håll i världen, finns några påståenden som även innehåller *efficacy*, d.v.s. känslan av att man kan, vill och skall påverka politiken. Denna inblandning är olycklig och har rensats ut bland de påståenden som används här. Se bl.a. Österman (1981) *Förtroendet för politiker*. Politisk "efficacy" mäts via andra indikatorer i FSI:s långtidsstudie, men någon närmare redovisning av detta görs inte här.

¹⁷ Varje värde subtraheras från medelvärdet och divideras med standardavvikelsen. Det betyder att två kurvor med ursprungligen olika medelvärden och standardavvikelser kan jämföras med varandra på ett oantastligt sätt.

Vi skall dock inte kommentera detta och mycket annat som rör förtroendet för politiker. Här skall vi endast stanna för några kommentarer kring den särskilda utveckling som ägt rum under senare tid.

Redan före september 2001 ökar politikerförtroendet något jämfört med tidigare. Vi lämnar tänkbara orsaker därhän tillsvidare. De kontinuerliga mätningarna avslöjar sedan en kraftig förändring i omedelbar anslutning till terrorattackerna (se bl.a. rapporten FSI 2001: v44polit). Ett par månader därefter återgår läget till mer misstroende, en utveckling som sedan fortsätter långt in på år 2002. Innan utvecklingen hunnit ned på "normal" misstroendenivå, ökar den dock kraftigt i samband med valet i september 2002.

Figur 7: Förtroendet för politiker 1973-2002.

Anm: Medelvärden av svar på tre attitydpåståenden, z-poäng.

Bastal. 1973: 328, 1974: 643, 1975: 331, 1976: 480, 1978: 450, 1979: 360, 1980: 1318, 1982: 1011, 1984: 306, 1985: 959, 1987: 763, 1988: 1593, 1990: 1149, 1991: 1316, 1993: 1465, 1994 (före september): 338, 1994 (fr.o.m. september): 1373, 1995: 1210, 1996: 2181, 1997: 1397, 1998 (före september): 226, 1998 (fr.o.m. september): 1699, 2000: 926, 2001 (före den 11 september): 1230, 2001 (från och med den 11 september): 1131, 2002 (före september): 2107, 2002 (september-oktober): 943. Bastalen för första delarna av 1994 och 1998 är små, men värdena stöds av dem för ett av påståendena som kan följas med betydligt större bastal (1863 resp. 1386).

Som tidigare framhållits brukar förtroendet för politikerna öka i samband med valen, men denna gång sker ökningen från en ovanligt hög nivå. Resultatet är att hösten 2002 ter sig förtroendet för politiker högre än det gjort sedan början av 1980-talet. Det ser därmed ut som om trenden mot minskat förtroende för politikerna har brutits under senare år efter att ha pågått i decennier. Naturligtvis återstår detta att se när litet längre tid förflutit. Ett valår som inträffar strax efter en annan stor händelseutveckling kan öka känslan av förtroende. Det är trots allt något speciellt och effekterna av sammanträffandet kan mycket väl tänkas avklinga med tiden.

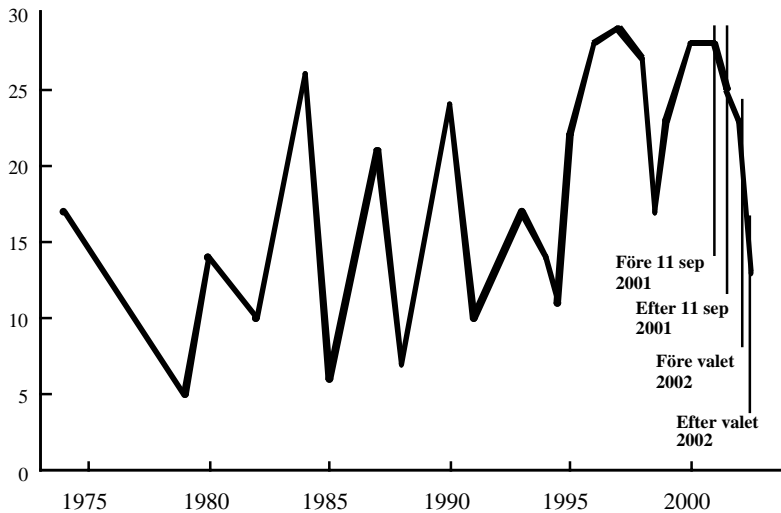
Att skeendet hösten 2001 påverkat förtroendet för politiker förefaller dock klart oavsett hur långvarig effekten kan tänkas bli. Även i frågebatteriet om förtroende har en ökning noterats för regeringen, rättsväsendet m.m. I SOM-undersökningarnas likartade förtroendefrågor finns också antydningar om ökat förtroende under denna tid när det gäller ledande institutioner i samhället. Detsamma gäller en rad andra frågor i FSI:s långtidsstudie.

Man får dock inte generalisera detta för långt när det gäller andra aspekter av det politiska systemet och ledarskapet i samhället. Förtroendet för partierna och partisystemet är t.ex. något annat. Frågan i frågebatteriet om man litar på, har förtroende för "partiet Du röstat på" kan kompletteras med mer utförliga mätningar. Ett exempel återges i figur 8.

För vart och ett av riksdagspartierna har den tillfrågade angivit hur bra eller dåligt man tycker om partiet. En betydande andel tycker inte bra om något parti. Figur 8 illustrerar hur denna andel "partilösa" har varierat mellan olika tidpunkter under åren 1974–2002. Som konstaterats beträffande misstroendet mot politiker brukar andelen "partilösa" vara lägre under valår än andra år. Under andra halvan av 1990-talet har det blivit genomsnittligt fler än vanligt som inte känt sig positiva till något parti. Efter terrorattackerna den 11 september 2001 minskar denna andel "partilösa" något, men ganska obetydligt. Under första delen av år 2002 minskar den ytterligare i ungefär samma utsträckning. Under valmånaden september 2002 äger sedan en kraftig minskning rum – från 23 % före till 13 % efter den 19 september.¹⁸

Ett flertal andra indikatorer tyder på högre förtroende alternativt mer positiv inställning till partierna än vanligt år 2002. Så t.ex. är det så pass många som 42 % som tar avstånd från påståendet *Det parti som ligger närmast till att rösta på för min del, har i många viktiga frågor en politik jag ogillar*. Även om man kanske kan tycka att andelen som tar avstånd från påståendet borde vara högre i en väl fungerande demokrati, är den likväl högre än på flera år.

¹⁸ Siffran 13 % gäller september–oktober 2002. När denna text publiceras har dock mätningarna hunnit slutföras för hela år 2002. Det visar sig att andelen partilösa ökar något med stigande avstånd till valdagen. För hela perioden september–december 2002 är siffran 15 %.

Figur 8: Andel som inte uppgett ett positivt omdöme om något parti 1974–2002.

Anm: Avser befolkningen i åldrarna 18–79 år.

Bastal. 1974: 642, 1979: 682, 1980: 1214, 1982: 982, 1984: 296, 1985: 1424, 1987: 756, 1988: 1101, 1990: 1196, 1991: 1192, 1993: 1389, 1994 (före sep): 3189, 1994 (fr.o.m. sep): 2054, 1995: 3201, 1996: 5538, 1997: 6243, 1998 (före sep): 4948, 1198 (fr.o.m. sep) 2907, 1999: 7696, 2000: 8050, 2001 (före 11 september): 4449, 2001 (från 11 september): 3837, 2002 (före 16 sep): 3914, 2002 (16 sep-okt): 1668.

Sammanfattningsvis förefaller det således som om inställningen till partierna förändras något men inte särskilt mycket i direkt anslutning till den 11 september. Däremot inträffar en ovanligt stark svängning i positiv riktning något år senare i samband med riksdagsvalet 2002. Möjligen kan denna senare förändring ha en viss bakgrund i händelserna under hösten 2001, men det får nog snarare ses som en vågad spekulation än som en allvarlig teori.

Andelen som finner ett parti att vara positiv till kan tänkas vara en grov indikator på förtroendet för partisystemet.¹⁹ Vi finner i så fall vissa likheter mellan förtroendet för politiker och för partierna. Förtroendet är högre i samband med de allmänna valen och lägre när det inte är valår. Utvecklingen från tid till annan ser annars inte alltid så likartad ut – den 11 september inträffar t.ex. stora förändringar i förtroendet för politiker, men ganska måttligt vad gäller inställningen till partierna. Våren 2002 ökar misstroendet med politikerna igen, medan andelen parti-

¹⁹ Som redovisats tidigare finns en fråga i frågebatteriet om förtroendet för "det parti Du röstat på". Svaren på denna kan dock inte följas under tillräckligt många år för den kommentar som följer närmast i texten. Detsamma gäller en rad andra befintliga frågor som berör inställningen till och förtroendet för partierna, men som inte tas upp i denna text.

lösa fortsätter att minska liksom misstroendet mot partiet man röstat på.²⁰ Svaren på frågor som berör förtroende för partier och partisystem har påtagliga samband med varandra men inte med svaren som rör förtroendet för politiker.²¹ Mönstret gäller för flera indikatorer än de exempel vi tagit upp här och förefaller särskilt tydligt när det gäller samband i utvecklingsmönster från tid till annan. Detta och mycket annat tyder klart på att inställningen till politiker och till partierna/partisystemet i hög grad är olika saker.

Detsamma gäller sambandet mellan förtroendet för politiker och för folk i allmänhet. Det är mycket lågt, på gränsen till just inget (r omkring 0.1, beroende på indikator), vilket tyder på att det i hög grad är olika dimensioner som är föga kopplade till varandra. Vi återkommer till detta i det senare avsnitt som handlar om exempel på det allmänna förtroendets sambandsmönster.

Vad gäller förtroendet för politikerna får det anses klart att det har ökat i direkt anslutning till det krisartade skeendet hösten 2001. Troligen gäller denna förtroendeökning också vissa andra politiska institutioner och ledande profiler. Huruvida det finns en slags baksida av slanten – minskat förtroende för vissa grupper och institutioner – kan vi inte säga i dag. En del antydningar som berör detta är t.ex. förändringar i inställningen till invandrare i allmänhet. Detta tas upp i senare avsnitt (*Inställningen till olika parter under terrorkrisen*). Förtroendet för de invandrargrupper som nämns i förtroendebatteriet (figur 5), kan inte jämföras strax före och efter september 2001, eftersom mätningar av dessa saknas tidigare under året.

I detta avsnitt har vi främst sett på det allmänna utvecklingsmönstret för olika frågor om förtroende under vardag och kriser så långt tillbaka vi kunnat. Sammanfattningsvis verkar det inte finnas några tecken på större generella förändringar av förtroendet under hösten 2001. På åtskilliga punkter, t.ex. vad gäller en rad ledande institutioner i samhället, förtroendet för politiker m.m., förefaller visserligen betydande förändringar i positiv riktning ha ägt rum. Det finns dock så gott om framträdande avvikelser att vi knappast kan tala om en förändring i förtroendet rent allmänt.

Svaren på såväl den enkla frågan om förtroende för människor man möter som på frågan om känsla av gemenskap och samhörighet med det svenska samhället visar t.ex. inte några tecken på nämnvärda förändringar. Flera andra exempel verkar också visa på oberördhet av de dramatiska händelserna från den 11 september 2001 och månaderna närmast därefter.

²⁰ Härmed avses frågan i batteriet med förtroendefrågor om "partiet Du röstat på". Förtroendet ökar för detta och det misstroende som finns, minskar.

²¹ Detta kan variera något beroende på vilka indikatorer som används. Sambandet mellan att vara "partilös" (inte vara positiv till något parti) och misstro politiker är i stort sett obefintlig, medan det däremot finns ett visst men ganska blygsamt samband mellan att känna förtroende för partiet man röstat på och förtroendet för politiker.

Hösten 2001 tedde sig för många som mycket speciell och fick också stora återverkningar i nyhetsrapportering, offentlig debatt och politiska beslut – nationellt som internationellt. När påtagliga förändringar i förtroendet kunnat konstateras kring denna tid, har det rört mer specifika företeelser, där vi kan ana en mer specifik anknytning till det politiska och internationella skeendet. Någon återverkan i förtroendet allmänt mellan människor och institutioner kan däremot inte konstateras.

Vi skall i det följande se närmare på uppfattningar rörande terrorkrisen och på hur andra värderingar och attityder än de som beaktats tills nu eventuellt kom att påverkas hösten 2001.

Attityder och värderingar under terrorkrisen hösten 2001

Kort sammanfattning av skeendet

Begreppen terrorkris eller terrorhöst används här för att beteckna det skeende under hösten 2001 som skildras nedan. Orden är egentligen inte särskilt bra, men får ses som en nödlösning i brist på bättre för att finna en kort beteckning på ett mångsidigt skeende.

På eftermiddagen den 11 september år 2001 väcktes Sverige av larmrapporter från händelser under samtidig tidig förmiddag på östkusten i USA. Två stora passagerarplan flög strax efter varandra rakt in i de s.k. Twin Towers, World Trade Center, New York. Inte långt därefter flögs ytterligare ett passagerarplan in i byggnaden vid försvarshögkvarteret Pentagon i Washington DC. Efter några timmar ledde branden från de fulltankade planen till att skyskraporna i World Trade Center kollapsade helt i ruiner med tusentals omkomna som följd. Skeendet i New York kunde följas världen över i televisionen via utförliga videofilmer från början till slut av händelseförloppet. Minnet av planens fruktansvärda anslag mot byggnaderna till det av katastrofens damm till stora delar omslutna New York torde ha etsat sig in på människors näthinnor runt stora delar av världen som få händelser dessförinnan.

Efter att ha hållit sig undan en kort tid trädde strax därefter USA:s president George W Bush fram och deklarerade krig mot terrorismen i allmänhet och i synnerhet rörelsen al-Quaida som under framför allt en av sina ledare Usama bin Laden antogs vara ansvarig för terrorhändelserna i New York och Pentagon. Efter att den s.k. talibanregimen i Afghanistan, där al-Quaida hade sina högkvarter, vägrade lämna ut bin Laden, inleddes militära aktioner mot landet. Till en början ägde dessa rum i form av bombningar, småningom sändes militära rådgivare och därefter trupper till stöd för den afghanska oppositionen mot talibanregimen. I början av december ger talibanerna upp sitt sista fäste och oppositionens maktövertagande i Afghanistan är ett faktum.

Under tiden mellan terroraktionerna och krigshandlingarna, rapporteras i oktober om att brev med s.k. mjältbrandssmitta (eng. *anthrax*) börjat spridas i USA. Detta späder på oron för terrordåd, även om det senare visar sig att brevsmittan inte orsakats av en större terrororganisation utan en enskild person i USA.

I svensk inrikespolitik kan noteras ett klart ställningstagande för USA:s militära aktioner av den svenska regeringen. Statsministern och utrikesministern får påtagligt stöd för detta medan den kritik som hörs i den offentliga debatten är ganska måttlig. Ett antal personer och organisationer i Sverige hamnar på en s.k. terrorlista som upprättats av FN på initiativ av USA. Listan och dess sakliga bakgrund får en viss uppmärksamhet och kritik.

Vid sidan av terrorkrisen präglas år 2001 av mycken annan dramatik. En serie konfrontationer mellan polis och demonstranter rapporteras under större delen av året – t.ex. i samband med mötet för Världsekonomiskt forum i januari i Davos, finansministermötet i april i Malmö och de omfattande kravallerna under EU-toppmötet i juni i Göteborg. Terror och krigshandlingar i Mellanöstern präglar löpsedlar och debatt i ovanlig utsträckning.

Terrorkrisen ägde alltså rum under ett i övrigt dramatiskt år, men var ändå något alldeles särskilt. Efter TV-bilderna med de fruktansvärda flygkrascherna följde rapporter om bomber, krig och ytterligare terrordåd under hela hösten 2001 för att börja tona bort på allvar först efter årsskiftet 2001/2002.

Under denna tid kom det att talas mycket om att världen gått in i en ny tid, där mycket skulle förändras för att knappast komma tillbaka igen. Som inte ovanligt fick skeendet och atmosfären framför allt s.k. strukturella återverkningar – d.v.s. beslut av politiska och andra ledande organisationer för att slå vakt om ökad säkerhet som berörde flygplatser, högkvarter och en hel del annat i samhället.

Som vi skall se i det följande blev dock återverkningarna bland allmänheten sannelikt betydligt mer blygsamma. Naturligtvis berodde detta till en del på att gemene man under det skede då man var som mest upprörd – i motsats till politiska församlingar och myndigheter – inte kunde fatta några avgörande beslut som förblev låsta långt in i framtiden. Attityder, värderingar och allmänna orostankar blev också i kanske oväntad grad relativt måttligt påverkade och i så fall i regel under ganska kort tid. Vi skall i det följande skildra en del av detta och av attityderna till skeendet under hösten 2001.

Framställningen i detta avsnitt skall belysa litet av reaktionerna bland allmänheten under terrorhösten 2001, som bakgrund för vårt intresse av att studera förtroendet under denna tid. Trots den stora tragiken kunde skeendet genom sin dramatik antas påverka en del faktorer rörande förtroendet och på det sättet förse oss med något av en experimentverkstad.

Några av de många attityder som verkar ha påverkats – om än kortsiktigt – av omvärldshändelserna under hösten 2001 har tagits upp i en serie tidigare rapporter. Upplevelser av framtida hot, samhällspolitiska krav, inställningen till EU, EMU, till invandrare och invandring är exempel på sådant som behandlats.²² Även en del av de värderingar och attityder om förtroende som tas upp i denna rapport har berörts i korta sammanfattningar från FSI som lämnats under senhösten 2001 och våren 2002.

Vi kommer att beröra en del av detta senare. Närmast återges svaren på några andra aspekter som kan antas ha berörts av terrorkrisen, eller som direkt rör händelser och parter som varit relaterade till denna.

²² Se t.ex. rapporter från FSI med beteckningarna FSI 2001: v46inv, v52emu, FSI 2002: v12krav, v20hot.

Attityder till utrikesnyheter, omvärld och framtid hösten 2001

Inledningsvis kan noteras några allmänna attitydfrågor med viss anknytning till skeendet hösten 2001 som kan jämföras med tidigare mätningar. Det gäller bl.a. följande attitydpåståenden, varav alla utom det sista i ordningen har mätts sedan år 1973.

1. Nyheter från utlandet är i de flesta fall ointressanta för oss svenskar
2. Man känner sig sällan berörd av vad som händer på annat håll i världen
3. Vi är nu mer än någonsin beroende av vad som händer på annat håll i världen
4. Problemen i Sverige är för det mesta beroende av händelser utanför landets gränser
5. Man frågar sig själv om det egentligen är riktigt att sätta barn till världen i vår tid
6. Våra barn och barnbarn kommer att leva i en bättre värld än vår
7. Framtiden kommer inte att ge oss värre problem än de vi har i dag
8. Utvecklingen i världen visar att vi trots allt är på väg åt rätt håll
9. Vi lever i en tid av oro och osäkerhet som kan leda till ett sammanbrott redan inom de närmaste tio åren (från 1978)

Påståendena handlar om sådant som rör framtiden och den internationella omvärlden. Svaren verkar i vissa fall spegla en del av den dramatiska stämning som rådde hösten 2001. Så t.ex. var det under denna höst fler än vanligt som tog avstånd från de två första påståendena, 69 % respektive 73 %, vilket är bland de högsta noteringarna sedan mätningarnas början. Det verkar alltså som om intresset för omvärlden var något större än vanligt. Jämförelsen bör dock tas med en nypa salt. Just dessa två attitydpåståenden har använts i undersökningar endast 4–5 gånger tidigare. Svaren på de andra påståendena ger en annan bild och dessa har som regel mätts i åtminstone ett tiotal undersökningar under åren.

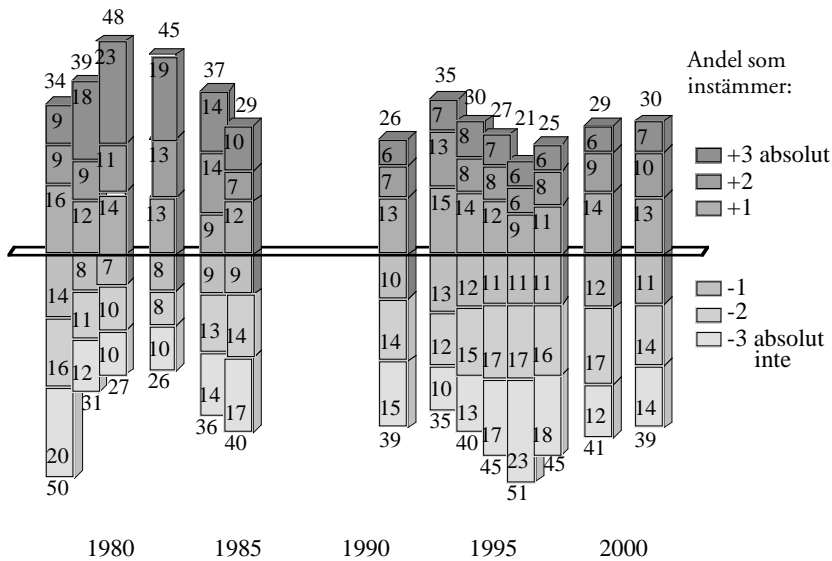
En mindre andel än vanligt i mätningarna sedan 1973 instämde hösten 2001 i påståendena 3 och 4 om vårt beroende av händelseutvecklingen utanför landets gränser.

Andelen som frågar sig själv om det egentligen är riktigt att sätta barn till världen i vår tid (påstående 5) var högre än under 1970-talet (4 mätningar) och under 1980-talet (2 mätningar) samt år 1999.²³ Andelen som hösten år 2001 uppgav sig

²³ Andelen med dessa pessimistiska attitydsvar var också något högre under hösten 2001 än vad som var genomsnittligt under mars–juli samma år. En del av de övriga påståendena har också mätts under hela eller större delen av året, men detta kommenteras inte närmare här eftersom inga anmärkningsvärda tendenser noterats i dessa fall.

tro att våra efterkommande har en bättre värld att vänta (påstående 6) var högre än vad som varit regel i de elva tidigare undersökningar som gjorts sedan 1973. Andelen som instämmer i att framtiden inte kommer att ge oss värre problem än de vi har i dag (påstående 7) har ungefär lika många gånger varit högre som lägre under de tio mätningar som genomförts sedan 1973. Fler än vanligt upplevde att utvecklingen visade att vi var på väg åt rätt håll hösten 2001 – endast vid en av de tio föregående mätningarna åren 1973–2000 såg stämningen ut att vara mer positiv i detta avseende.²⁴

Andelen med olika grad av instämmanden respektive avståndstaganden till påståendet om att vi närmar oss ett sammanbrott (nr 9) illustreras i figur 9. Även om just denna mätserie är den kortaste exemplifieras ganska väl en varierande utveckling där hösten år 2001 inte ter sig så speciell jämfört med tidigare decennier. Andelen pessimistiska ter sig betydande (39 %) men knappast särskilt stor jämfört med många andra år.

Figur 9: Andel under olika år som instämt respektive tagit avstånd från påståendet "Vi lever i en tid av oro och osäkerhet som kan leda till sammanbrott redan inom de närmaste tio åren".

Anm: Avser åldrarna 18–79 år. Över och under varje stapel anges summa olika grader instämmande respektive avståndstaganden. Skalans mittkategori ("Tveksam, vare sig instämmer eller tar avstånd från påståendet") är inte med i respektive stapel, varför dessas totala längd varierar.

Bastal respektive mätår: 410, 327, 681, 967, 307, 956, 432, 343, 2235, 2282, 893, 672, 903, 1171.

²⁴ Detta var år 1979, då balansen mellan avståndstaganden och instämmanden var obetydligt mer optimistisk. Det låga bastalet år 1979 (327) gör att skillnaden dock inte är signifikant. Ungefär lika många, 26–28 %, instämde i påståendet de båda jämförelseåren.

Attitydpåståendet om oro för sammanbrott är det med det mest påtagliga sambandet med den allmänna frågan om förtroendet för medmänniskor som tagits upp tidigare. Andra av attitydpåståendena ovan med ett påtagligt samband med den allmänna frågan om förtroende för medmänniskor är de som handlar om barn och barnbarn (nr 5 och 6) och om världsutvecklingen (nr 8).

Svaren på dessa påståenden och andra frågor om framtiden har redovisats i en serie tidigare rapporter från FSI och vi har därför begränsat oss till en summarisk genomgång här.²⁵ Påståendena som vid ett första ögonkast kan tyckas ha mycket gemensamt, handlar i själva verket många gånger om ganska olika saker. Med tanke på att just inget av dem tyder på en särställning för terrorkrisens höst året 2001, ger de ändå tillsammans en bild: befolkningens attityder visar en tämligen måttlig reaktion vad gäller ett mer långsiktigt perspektiv. Framför allt verkar de chockartade händelserna under terrorkrisen inte på något särskilt ovanligt sätt ha påverkat sakföreställningarna om utlandsberoende, framtiden eller den värld som formades för kommande generationer. De fasansfulla flygkrascher mot skyskraporna i New York som kunde upplevas i televisionens direktsändningar är nog att se som något nästintill unikt. De efterföljande händelserna och dramatiken i övrigt representerar av allt att döma inte lika ovanliga händelser i befolkningens ögon. I ett längre tidsperspektiv ter sig därför reaktionerna i de attitydfrågor som citerats ovan inte heller ovanliga.

Som nämnts har vi i en serie tidigare rapporter kunnat notera flera olika typer av reaktioner i omedelbar anslutning till det inledande skeendet under terrorkrisen. Ofta har vi dock redan tidigt kunnat se hur dessa reaktioner lägger sig och föreställningar och förväntningar går tillbaka till det normala. En del av dessa iakttagelser och några nya skall senare tas upp i denna skrift. Frånvaron av unika optionsförändringar förringar inte dramatiken i det som skedde hösten 2001, men påminner däremot om att omvärlden ofta tidigare har bjudit på stor dramatik – och sannolikt kommer att göra så även framledes.

Attityder till det svenska försvaret

I FSI-rapporter har konstaterats bl.a. att oron för terrorism, sannolikt också för kemisk/biologisk krigföring, ökade mycket kraftigt i omedelbar anslutning till början av händelseutvecklingen under hösten 2001. Oron för krig ökade däremot endast tillfälligt och visar ett tämligen normalt genomsnitt för året som helhet (se FSI 2002: v20hot). Andelen som ställde krav på ett starkt svenskt försvar ökade inte heller nämnvärt efter terrorattackerna (se FSI 2002: v12krav). På en direkt enkel fråga uppgav 25 % under samma höst att de rent allmänt känt sig oroliga, medan 55 % upplevde sig som lugna och trygga (bastal 1466).

²⁵ Se t.ex. FSI 1999: v52fram och FSI 2001: v31fram.

Mätningarna under 2002 visar hittills på snarare större, inte mindre oro. Bortsett från mer konkreta hotbilder rörande terrorism verkar terrorkrisen inte ha lett till nämnvärd oro för krig eller rent allmänt. Det stämmer alltså med ett allmänt mönster när vi konstaterar att åsikterna om försvarets kapacitet inte heller verkar ha påverkats av terrordåden eller de efterföljande krigshandlingarna. Detta illustreras i tabell 1 med hjälp av svaren på en enkel fråga som ställdes såväl i början som i slutet av år 2001. Andelen som svarade att det militära försvaret var "alltför ineffektivt" steg inte under hösten jämfört med tidigare under året (redovisas inte i tabellen).

Till flera urval av befolkningen ställdes under höstmånaderna 2001 en enkel fråga om vad man anser om "Den svenska försvarsberedskapen".²⁶ Åsikterna föreföll återhållsamma, andelen som var positiv respektive negativ var ungefär lika stor och förändrades inte nämnvärt under höstens gång.

Tabell 1: "Vad anser Du om vårt militära försvar?" (%).

År	1984	1985	1987	1988	1991	2001
Alltför ineffektivt	29	23	36	37	30	27
I stort sett tillräckligt effektivt	39	45	36	33	34	34
Mer effektivt än nödvändigt	9	7	4	5	9	9
Vet ej	23	25	24	25	26	30
Bastal:	305	947	397	538	434	1138

Anm: Svar i åldrarna 18–79 år.

Under 2001 ställdes också en fråga om åsikterna om "De planerade nedskärningarna inom försvaret".²⁷ Inga nämnvärda skillnader kunde noteras vid jämförelser före och efter den 11 september. Eftersom frågan ställts också under några tidigare år, kan vi se att andelen som är positiva till nedskärningarna verkar ha minskat i utbredning sedan några år. Minskningen fortsätter under 2001, men verkar alltså inte ha påverkats av händelserna under hösten.

²⁶ Frågan ingår i den s.k. *barometern* som beskrivits utförligt i flera FSI-rapporter från de kontinuerliga mätningarna. Efter en ingress som avslutas med orden "Vad tycker Du om...." följer ett antal företeelser som man ombeds ta ställning till. Svaren avges på en sjugradig skala från "alltigenom dåligt" till "alltigenom bra" med mittpunkten "varken bra eller dåligt". Vid sidan av skalan ges ett extra svarsalternativ "Vet inget alls om detta". Under en knapp månad finns antydningar (ej signifikanta) om fler negativa än positiva uppfattningar, men strax därefter är de positiva lika många som de negativa, c:a 26–28 % (bastal 1055).

²⁷ Även denna fråga ingick i barometern.

Tabell 2: Åsikter om de planerade nedskärningarna inom försvaret. (%)

År	1995	2000	2001
Negativa	32	39	38
Positiva	40	33	28
Neutrala/vet ej	29	28	34
Bastal:	910	2167	1687

I ett frågebatteri med 50 samhällspolitiska ämnen finns sedan början av 1980-talet en fråga om vikten av ett starkt försvar. Efter den 11 september minskar andelen som svarar "inte alls viktigt, tvärtom" påtagligt från omkring 30 % till omkring 17 %. Andelen som tycker att ett starkt försvar är "mycket viktigt" ökar mer marginellt och de som ställer direkta krav på ett starkt försvar stannade i samma intervall (10–15 %) före som efter terrorattackerna. Uppgifterna har redovisats tidigare i FSI-rapporter²⁸ och tyder sammantaget inte på något nämnvärt ökat engagemang för svenskt försvar under terrorkrisen, även om vissa förändringar i opinionslägen kan noteras.

Hösten 2001 bjöd på ett dramatiskt skeende som mycket väl kunde väntas påverka attityderna till det svenska militära försvaret. Någon sådan påverkan kan alltså inte skönjas. Med undantag av den antydning om utveckling som kan skönjas i tabell 2 har attityderna till svenskt försvar varit anmärkningsvärt stabila under många år, under vilka detta genomgått stora förändringar.

Inställning till tänkbara allianser för vårt försvar

Ett antal frågor om olika tänkbara försvarsallianser för svensk del har också ställts i olika urval under större delen av år 2001. Åsikterna för och emot ett gemensamt EU-försvar ändras inte efter den 11 september utan förblev ungefär desamma som de varit sedan år 1999.²⁹ Inte heller åsikterna om ett svenskt medlemskap i Nato förändras nämnvärt efter den 11 september, även om det finns antydningar om några enstaka procentenheter fler negativa.³⁰ Genomsnittet för år 2001 är ungefär detsamma som under närmast tidigare år – 26 % positiva och 35 % negativa till Nato (bastal 2783).

Attityderna till "en nordisk försvarsallians" verkade dock förändras en del efter den 11 september. Opinionsbalansen, som redan tidigare var mer positiv för just detta alternativ till försvarssamarbete, förstärktes ytterligare. Andelen positiva ökar

²⁸ Se t.ex. Österman och Lindkvist, *Svenska folkets krav 2001*, FSI 2002: v12krav.

²⁹ Enligt en fråga i barometern, se not 26. Andelen med en negativ respektive positiv attityd var 37 % och 31 %. Bastalet år 2001 är 2696: före 11 september 1620, efter 1076.

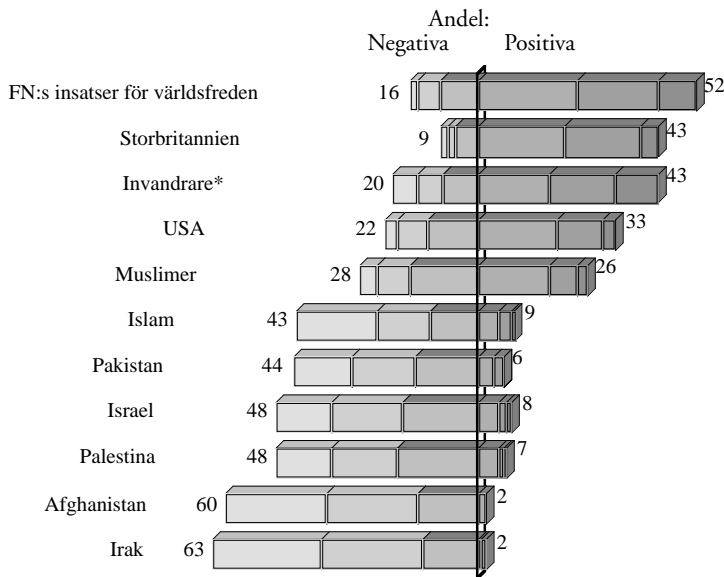
³⁰ Även denna fråga ingick i barometern. Andelen med en negativ uppfattning om svenskt medlemskap i Nato var 34 % före och 37 % efter den 11 september (bas 1332 respektive 1451).

från 31 % före till 37 % efter den 11 september.³¹ Under oktober ligger andelen positiva kring drygt 40 %, men minskas därefter till mer normal nivå. Totalt för år 2001 uppger sig 33 % positiva och 22 % negativa (bastal 2262) till en nordisk försvarsallians, en något mer positiv balans än tidigare år. Närmare detaljer och analyser rörande försvarsallianser rapporteras i de återkommande uppföljningarna rörande Sveriges EU-medlemskap (se ex. FSI 2001: v22eu).

Inställningen till olika parter under terrorkrisen

I barometern ställdes en serie frågor om olika parter som var i större eller mindre utsträckning inblandade i konflikten mellan USA med allierade å ena sidan och å andra sidan terroristorganisationen al-Quaida och den afghanska regim som ansågs härbärgera denna. Genom att svarsskalan i frågebatteriet är densamma för samtliga företeelser, får vi möjlighet att jämföra såväl inställningen till olika parter som till aktioner av olika slag m.m.

I figur 10 illustreras inställningen till ett antal parter i konflikten och till några andra aktörer som också tagits med i jämförande syfte.

Figur 10: Inställningen till olika parter och aktörer under hösten 2001.

* Frågan om invandrare har ställts under hela året, inte endast under hösten. Siffrorna avser hela året.

Anm: Avser åldrarna 16–79 år. Andelen utan positiva eller negativa ställningstaganden (och istället neutrala eller anser sig veta för litet) saknas i staplarna som därför är av olika längd.

Bastal för respektive stapel i ordning: 898, 704, 4994, 706, 1055, 2260, 704, 706, 705, 706, 705.

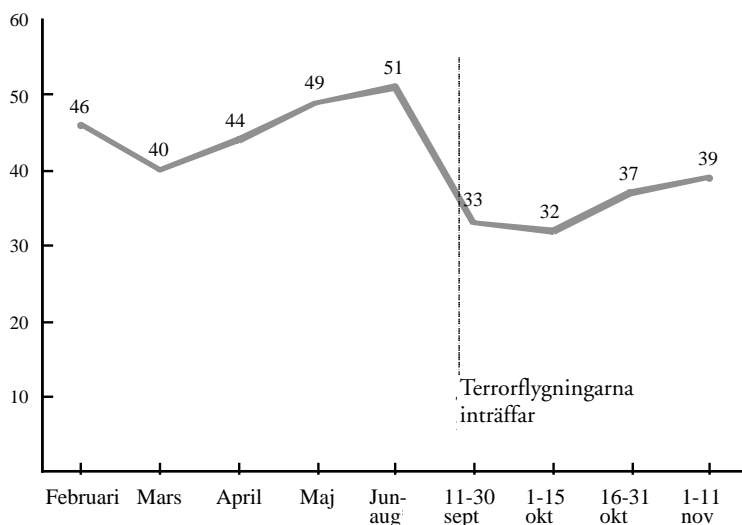
³¹ Fråga i barometern. Bastal före 11 september var 1612, därefter 650.

Som framgår möter västländerna Storbritannien och USA betydligt mer positiva attityder än länderna i Mellanöstern och i Asien. Afghanistan och Irak, de två stater som kanske mest förknippades med risken för terrorism får ett särskilt dåligt anseende. Omkring 60 % ser i varierande grad negativt på dessa medan ett fåtal, 2 %, uppger en positiv attityd gentemot dessa.

Även parterna i Mellanösternkonflikten, Israel och Palestina, möter en starkt negativ opinion, om än inte lika kompakt negativ.³² Mycket få – omkring 7–8 % – uppger en positiv attityd gentemot dessa.

Intressant att notera är att människor tycks göra en åtskillnad mellan "islam", som möter en starkt negativ opinion, och "muslimer", där opinionen är mer i balans även om de negativa är minst lika många som de positiva. Hälften har dock varken någon positiv eller negativ åsikt (29 %) eller uppger att de vet för litet för att ha någon åsikt alls (22 %) om muslimer.³³

Inställningen till invandrare har också tagits med i figur 10, främst i jämförande syfte. Det bör noteras att förändringar i attityden till invandrare kan ha en viss anknytning till terrorkrisen. Som visats i tidigare FSI-rapporter verkar attityderna till invandrare ha blivit mer negativa efter den 11 september (se FSI 2001: v46inv). Efter någon månad börjar dock opinionen svänga tillbaka igen. Mönstret illustreras i figur 11.

Figur 11: Andel positiva till invandrare februari – november 2001.

Anm: Figuren är hämtad ur rapporten *Attityden till invandrare och flyktingar efter den 11 september 2001* (FSI 2001: v46inv). Bastal och annan information återges där.

³² Inställningen till Israel m.fl. parter i Mellanösternkonflikten har följts sedan 1973, men långtidsutveckling och närmare detaljer tas inte upp här. Se t.ex. FSI 2001: v20arab.

³³ Som noteras i anmärkningen under figuren illustreras dessa andelar inte i stapeln för muslimer.

Ett liknande mönster kan iakttas för attityderna till vissa andra minoritetsgrupper, som t.ex. homosexuella (se FSI 2002: v08homo). Huruvida också muslimer eller andra grupper av icke-svenskar fått känna av ett åtminstone kortvarigt minskat anseende strax efter terrorattackerna vet vi inte, eftersom frågor om dessa ställts senare, d.v.s. efter krisen. En uppföljning med nya mätningar planeras i jämförande syfte.

Frågor om förtroendet för muslimska, östeuropeiska, västeuropeiska och nordiska invandrare har dock ställts såväl under hösten 2001 som tidigare, närmare bestämt 1998. En jämförelse ger vid handen att förtroendet för samtliga dessa grupper har ökat något mellan jämförelseåren. Detta säger naturligtvis inte att krisen likväl kan ha medfört en negativ attitydförändring. Det kan antas att denna i så fall har varit kortvarig och, liksom vad gäller inställningen till invandrare allmänt, sannolikt inte av mer än ringa omfattning.

De mest positiva attityderna får "FN:s insatser för världsfreden". Frågan har ställts även i flera urval under större delen av år 1995 och första halvåret år 2002. Jämförelser visar på tämligen stora skillnader.³⁴ Av tabell 3 framgår att den starkt positiva balansen i attityderna år 2001 var närmast omvänd år 1995, då betydligt fler var negativa än positiva. Våren 2002 har opinionen svängt igen i riktning mot en mer jämn balans mellan positiva och negativa bedömningar. Osäkerheten har brett ut sig år 2002.

Tabell 3: Bedömningar av FN:s nuvarande insatser för världsfreden. (%)

År	1995	2001	2002
Negativa	45	16	25
Positiva	22	52	33
Tveksam, varken eller	33	32	42
Bastal:	1464	898	2036

Uppenbarligen tar opinionen starkt intryck av konflikter som FN på ett eller annat sätt är involverade i och hur väl man lyckas agera i olika situationer – eller åtminstone vad massmedierna rapporterar vad gäller detta. Svaren kan naturligtvis inte tolkas som om de avser FN i allmänhet.³⁵ Säkert har attityderna till FN:s insatser för världsfreden stor betydelse för hur man rent allmänt betraktar FN som

³⁴ Mittpunkten på svarsskalan definierades år 1995 som "tveksam", medan den år 1999 bytte till "varken positiv eller negativ". De två varianterna av svarsskala gick i s.k. link-mätningar år 1999, d.v.s. de användes i serier av urval som gick parallellt i tiden. Utvärderingen av skillnader visar att effekten blev mycket olika vad gäller vissa företeelser men knappast alls vad gäller andra. I detta fall finns ingen anledning att befara större olikheter och i vilket fall inte i en storleksordning som påverkar huvudmönstret i den jämförelse som görs här mellan 1995 och senare år.

institution, men den attityden kanske inte svänger fullt lika våldsamt som när det gäller inställningen i mer preciserade FN-aspekter.

Denna korta genomgång visar att attityden till olika parter under terrorkrisen har varit mycket olika. Bland alla de olika erfarenheter och intryck som format dessa olikheter är terrorkrisen endast en. Vi kan anta att merparten av de eventuella attitydförändringar som denna kan ha medfört, vanligen har (eller har haft) kort varaktighet. Sällan kan vi dock empiriskt bekräfta detta antagande tydligt, eftersom flertalet parter/aktörer endast varit med i mätningar efter terrorkrisen. Bedömningen att förändringar inträffat men att dessa som regel varit kortvariga och/eller måttliga får därför ses som en spekulatio.

Åsikter om militär vedergällning och Sveriges ställningstagande

Fyra dagar efter terrorflygningarna publicerade Svenska Gallupinstitutet data om opinionen till en militär vedergällning. Närmare hälften (47 %) av befolkningen uppgav att en sådan vore fel medan en betydligt mindre andel (23 %) ansåg den vara rätt. Tio dagar senare uppgav Temo att mer än två tredjedelar av befolkningen (69 %) tyckte det var rätt av svenske statsministern Göran Persson och andra regeringschefer i EU att uttala sitt stöd för en militär vedergällning.³⁶ Resultaten ter sig en smula motsägelsefulla och speglar kanske inte bara opinionen utan även mätningarnas kvalitet.

Ytterligare tio dagar efter Temo:s mätningar ställdes i några urval i *Kajsas* kontinuerliga mätningar två snarlika frågor vilka framgår i tabellerna 4 och 5.

Tabell 4: "Det finns olika åsikter om det är rätt eller fel att använda militära stridsaktioner i Afghanistan för att få tag i de skyldiga till terrordåden. Vad tycker Du?" (%)

Helt rätt	23
Till största delen rätt	26
Lika mycket rätt som fel	23
Till största delen fel	14
Helt fel	8
Vet inte alls	6

Bastal: 1086

Några opinionskast av den dignitet som antyddes i Gallups och Temos mätningar kunde inte skönjas under tiden från oktober till december 2001. Omkring halva befolkningen (49 %) anser att militära stridsaktioner helt eller till största delen är "rätt", medan en betydligt mindre andel (22 %) håller dessa för "fel".

³⁵ Ett exempel kan vara t.ex. "USA:s agerande i Israel–Palestina konflikten" som under hösten 2001 bedömdes negativt av 42 % och positivt av 17 %. Som vi ser i figur 10 bedöms USA, sett mer generellt, inte alls så negativt, utan huvudsakligen klart positivt.

³⁶ Se FSI 2002: v41 metod. Liknande frågor kom småningom att ställas även av andra opinionsinstitut.

Ganska få (6 %) uppger sig sakna uppfattning, vilket tyder på en någorlunda genomtänkt opinion.

Än mer tveksam var opinionen till den svenska regeringens tidigt uttalade stöd för en militär aktion mot terroristerna i Afghanistan. Ganska många, (41 %) tycker att regeringen borde ta ställning för en militär vedergällning, var fjärde (25 %) tycker att den inte alls borde ta ställning medan var femte (20 %) anser att regeringen rent av borde ta ställning emot militär vedergällning. Långt ifrån alla de som uttalade en egen åsikt för eller emot militär vedergällning, ansåg att regeringen borde följa denna hållning. Det förefaller alltså som om man menade att regeringen borde vara mer försiktig än man själv var i sitt personliga ställningstagande.³⁷ Socialdemokratiska väljare stödde inte regeringens linje mer än genomsnittssvensken i denna fråga. Stödet var mer utbrett bland moderata väljare än bland s-väljarna.

Tabell 5: "Bör den svenska regeringen ta ställning för eller emot en militär vedergällning i Afghanistan?" (%)

Ta ställning emot	20
Inte ta ställning alls	25
Ta ställning för	41
Vet inte alls, har inte tänkt på detta	15

Bastal: 959

Allmänhetens uppmärksamhet och engagemang

Bestämda slutsatser kring detta låter sig inte utan vidare nås med en enstaka fråga eller på något annat enkelt sätt. Utan att gå in på några omfattande analyser skall vi dock försöka ge en allmän bild genom att göra några jämförelser. I tabell 6 redovisas svaren på en enkel fråga om huruvida man uppfattat händelserna under terrorkrisen som något väsentligt eller oväsentligt.³⁸ Jämförs uppfattningen om terrorkrisen med uppfattningen om andra händelser tidigare år tyder resultaten på att terrorkrisen uppfattas som något väsentligt, men sannolikt inte i någon unik utsträckning. Vissa andra stora händelser och debattfrågor har uppfattats som väsentliga i jämförbar omfattning. Till dem som mätts i långtidsstudien kommer naturligtvis också andra, som inte mätts.

Flera av frågorna i tabellen har ställts flera gånger under olika år (t.ex. rörande EMU). Motsvarande frågor i andra ämnen har också ställts med svarsfördelningar som i likhet med dem i tabellen varierar från det ena fallet till det andra. Uppställningen i tabell 6 ger alltså endast några exempel. Svarsfördelningarna har ibland

³⁷ Se FSI 2002: v48krig.

³⁸ Frågan har ställts i några urval från mitten av oktober till början av december 2001. Inga tecken på nämnvärda förändringar kan iakttagas dessa månader, men tidpunkten för denna och övriga "väsentlighetsmätningar" måste naturligtvis antas kunna ha stor betydelse. Jämförelserna här är alltså att se som approximativa för att ge en ungefärlig bild.

varierat beroende på närheten i tid till en händelse. Veckorna närmast valdagen 1998 och dagen för folkomröstningen om kärnkraft 1980 är andelen som uppger "mycket väsentligt" omkring 50 %, men lägre när avståndet i tid växer.³⁹

Tabell 6: "I dag diskuteras de s.k. terrorattackerna och kriget i Afghanistan. Uppfattar Du att denna diskussion rör något väsentligt eller tämligen oväsentligt?" (%)

	Terrorkrisen hösten 2001	Liknande fråga rörande			Kärnkraften 1980
		EMU 2000	Fastighets- skatten 1998	Riksdags valet 1998	
Mycket väsentligt	45	21	32	43	37
Väsentligt	29	16	22	23	26
Ganska väsentligt	14	16	18	14	19
Tveksam	6	18	12	9	13
Ganska oväsentligt	3	7	8	6	3
Oväsentligt	0	3	3	2	1
Helt oväsentligt	1	3	5	3	1
Vet ingenting alls om detta	2	16	-	-	-
Bastal:	819	1746	2987	1193	1201

Anm: Ingresserna till de andra frågorna är likartade utom avseende anpassningen till själva ämnet. Streck betyder att svarsalternativet saknades för den aktuella mätningen.

Tabell 7: Diskuterat med familjemedlemmar, arbetskamrater eller andra vänner och bekanta om... (%)

	Terrorkrisen hösten 2001	EMU 2000	Fastighets- skatten 1997	Kärnkraften 1980 *
Flera gånger varje dag	8	1	1	6
Någon gång varje dag	18	1	1	13
Nästan varje dag	24	2	2	20
Minst ett par tre gånger i veckan	20	2	5	16
Någon enstaka gång i veckan	17	12	11	20
Någon gång	8	29	32	20
Ingen gång	3	48	46	4
Vet ej, minns ej	1	6	3	1
Bastal:	1034	1695	1028	1192

* Två frågor ställdes våren 1980, dels vad gällde arbetskamrater, dels vad gällde familjen och vänner och bekanta utom arbetet. Den fråga som gav tätast diskussionsfrekvens har använts som svar i denna uppställning.

Anm: Den fullständiga formuleringen rörande terrorkrisen lyder: *I dag diskuteras terror-dåden i New York och eventuella militära vedergällningar mot de skyldiga/ansvariga. Hur ofta har det hänt att Du under de sista fjorton dagarna talat och diskuterat med familjemedlemmar, arbetskamrater eller andra vänner och bekanta om saker som rört dessa händelser?* Övriga frågor har haft en motsvarande formulering bortsett från anpassningen till ämnet. I föregående tabell används data från 1998 vad gällde fastighetsskatten, men just denna fråga ställdes endast år 1997, varför detta år använts här.

³⁹ Inför diskussion och beslut om kärnkraften tyder svaren på en motsvarande fråga under senare år på att ämnet behållit mycket av sin vikt även om åsikterna hunnit skifta en hel del de senaste decennierna. Andelen som ansåg att det var "väsentligt" eller "mycket väsentligt" hur man beslutade om kärnkraft är 55–65 % år 1997 och 1998.

För mer detaljerade jämförelser måste man alltså gå betydligt längre än vi gör här. Detsamma gäller en fråga om diskussionsaktivitet där svarsfördelningarna för några olika frågeämnen olika år redovisas i tabell 7.

Även svaren på denna typ av fråga varierar med avseende på hur nära i tiden till en händelse som frågan ställs. Andelen som diskuterar händelserna under terror-krisen varje dag minskar kraftigt från början av oktober månad till början av november.⁴⁰ Andelen som diskuterade kärnkraften flera gånger varje dag är omkring 3–4 gånger högre under veckorna närmast före folkomröstningen jämfört med tidigare under våren 1980.⁴¹ Diskussionsfrågan ger inte alltid riktigt samma jämförelsebild som frågan om väsentlighet.⁴² En mer preciserad tolkning av jämförelserna i tabeller 6 och 7 fordrar alltså en mer långtgående analys än den vi skall göra här.

Den allmänna bilden att terrorkrisen inte upplevts som en unikt engagerande fråga, är dock trovärdig. Bland annat riksdagsval ger ofta intryck av att väcka ett liknande engagemang. Så t.ex. uppger mer än var tionde väljare att de diskuterade valet flera gånger varje dag under veckan före valdagen år 1998. Siffran har naturligtvis varierat en del för olika valår, men ligger ungefärligen i en likartad storleksordning. Händelserna på hösten 2001 är naturligtvis inget som hör till vardagen, men bilden av att dessa trots allt fått måttliga efterdyningar jämfört med mycket annat genom åren konfirmeras ytterligare när vi ser på nyhetstittande och medievanor.

⁴⁰ Andelen verkar närmast ha halverats, men det är svårt att göra en exakt bedömning. Frågan började ställas först i oktober och det är svårt att hålla kontroll för eventuell inverkan av bortfall och senkomna svar. Man kan dock konstatera att ett liknande mönster gäller för såväl dem som svarat snabbt som dem som haft lägre svarsbenägenhet. Frågan ställdes i flera urval med svarsvågor som överlappar varandra varför en sådan bedömning är möjlig.

⁴¹ Undersökningarna rörande kärnkraftsfrågan våren 1980 genomfördes i fyra urval och svaren kan därför följas från januari till april detta år. Folkomröstningen ägde rum i mars.

⁴² Diskussionsfrågan är naturligtvis mer beroende av förekomsten av enstaka engagerade personer i ens nära omgivning. Så t.ex. kan noteras att frågan om hur ofta man diskuterade placerar frågan om almarna i Stockholms Kungsträdgård år 1971 i topp – omkring 40 % uppgav att de diskuterade frågan varje dag under veckan kring stridigheterna mellan polis och demonstranter. Samtidigt var dock andelen som ansåg frågan om almarna som för sin personliga del "ganska" till "mycket" väsentlig endast 59 %, d.v.s. knappast högre än för de flesta andra exemplen i tabellerna ovan. I sammanhanget bör noteras att undersökningen om almarna genomfördes flera månader efter händelsen. Bernow, Carpelan, Wikman och Österman (1972) (*Almarna – En studie i opinionsbildning*, FSI, Stockholm).

Medievanor och nyhetstittande

En serie frågor om medieanvändning har ställts sedan år 1973 och har kunnat följas genom mätningar av urval före under och efter den 11 september 2001. Undantaget en viss osäkerhet för de närmaste enskilda dagarna kan vi inte se tecken på någon allmän ökning av konsumtionen av morgon- eller kvällstidningar, radiolyssnandet eller TV-tittandet som konsekvens av terrorkrisen. Även användningen av Internet, bokläsandet m.m. har följts, som väntat med liknande resultat.

Undantag är intresset för nyheter under de närmaste dagarna i anslutning till större händelser, framför allt den inledande terrorattacken den 11 september.

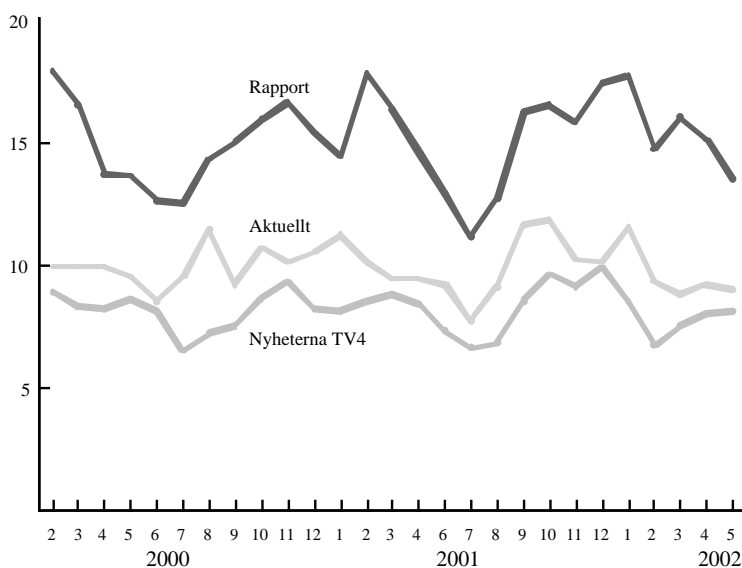
Redan ett par timmar efter attacken kände 75 % av befolkningen till vad som inträffat. En majoritet (58 %) uppger sig ha fått förstahandsinformation via massmedierna, merparten av de övriga i kontakter med släkt/vänner (20 %) eller med arbetskamrater (17 %).⁴³

Under dagarna närmast från och med den 11 september ökar tittandet på nyhetsprogrammen kraftigt, för vissa kanaler och tider upp till omkring det dubbla. Under några dagar ökar också själva nyhetsutbudet med omfattande extrasändningar. Totalt ökar det genomsnittliga nyhetstittandet ungefär sex gånger när den 11 september jämförs med dagarna närmast innan. Den 12:e och 13:e september minskar denna rekordartade tittartid till hälften och ytterligare några dagar därefter förefaller den att vara tillbaka på normal nivå igen.⁴⁴

Effekten av den inledande dramatiken vid Twin Towers förefaller alltså ganska kortvarig och syns inte särskilt mycket i tittarvariationerna från månad till månad under hösten 2001. Tittarsiffrorna för de tre främsta nyhetsprogrammen under kvällstid redovisas i figur 12.

⁴³ Uppgifterna hämtade från *Mediekonsumtion i samband med terrorattacken i USA*, RUAB, RS 011913, okt. 2001. Signaler om att något hänt kan antas ha kommit från personer i omgivningen i högre utsträckning än vad uppgifterna om "förstahandsinformation" antyder.

⁴⁴ Uppgifterna baseras på en sammanställning som gjorts av Mats Karlsson vid Mediamätningar i Skandinavien (MMS).

Figur 12: Andel som tittat på de tre största nyhetsprogrammen februari 2000 – maj 2002.

Anm: Data från MMS. Kurvan för andel av befolkningen som sett på nyhetsprogrammet Rapport (avser sändningen kl. 19.30), Aktuellt (kl. 21.00) och TV4 Nyheterna (kl. 22.00).

Vad gäller TV-tittandet totalt märks inte mycket av det ökade tittandet på nyheter och de många extra nyhetssändningarna. Den 11–12 september och dagarna närmast därefter antyds ett klart ökat tittande på TV som kan antas vara konsekvensen av ökad nyhetsbevakning, men tittandet återgår snart till lägre nivåer och för september (och de närmast följande månaderna) avviker detta inte särskilt från vad som kan anses normalt. TV-tittandet totalt var således lägre under september 2001 än under januari–april samma år och genomsnittet för våren innan terrorattacken var högre än genomsnittet för hösten efter attacken med krigshandlingarna och andra efterföljande händelser. Läsningen av dagspress ökar något dagarna närmast efter terrorflygningarna, företrädesvis för vissa kvällstidningar. Lyssnandet på radiokanaler med särskild nyhetsbevakning (ex Sveriges Radios P1 och P4) ökar påtagligt några dagar. Lyssnandet på kommersiella radiokanaler med mindre omfattande nyhetsbevakning minskar väsentligt under samma tid.⁴⁵ Förändringarna är dock kortvariga.

Händelseutvecklingen hösten 2001 påverkade knappast medievanorna i stort och intresset för nyhetsrapporteringen ökade endast mycket kortvarigt i samband med enstaka, särskilt dramatiska, händelser. Intresset för nyheter och debatt rörande ett djupare och vidare perspektiv, tedde sig alltså tämligen måttligt. Medievanorna ter sig alltså tämligen normala under terrorhösten 2001 som helhet.

⁴⁵ Uppgifter från RUAB, se tidigare not.

Sammanfattande slutsatser

Under den dramatiska hösten 2001 har i en serie rapporter från FSI konstaterats förändringar i t.ex. inställningen till invandrare, hotupplevelser, förtroendet för politiker. Sammantaget rör det sig dock om ganska enstaka föreställningar och attityder. Åtskilliga attityder och värderingar som kunde väntas ha påtagliga anknytningar till skeendet hösten 2001 visar som regel inga tecken på att ha påverkats av detta. Den allmänna bild vi fått av denna genomgång är alltså att terror krisen har haft en tämligen måttlig påverkan på människors attityder och allmänna engagemang. Det gör naturligtvis att hösten också kan väntas ha måttliga effekter på förtroendet i allmänhet och på förändringar i sambandsmönster rörande förtroendet.

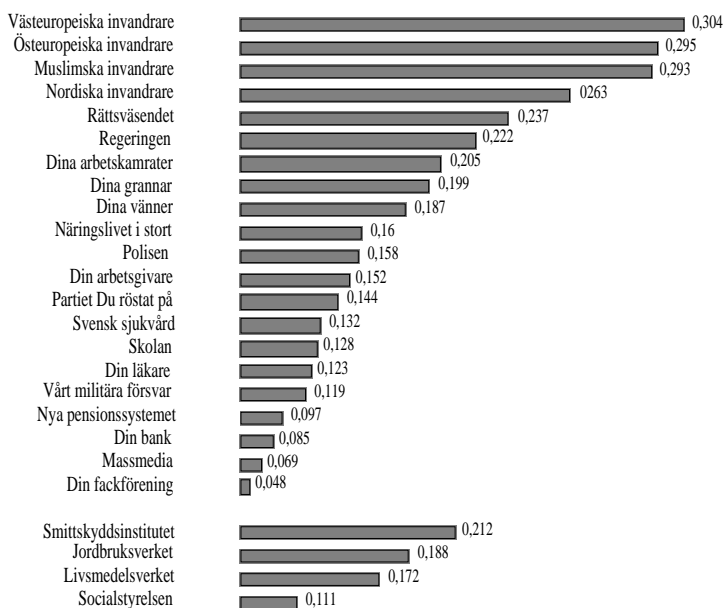
Även om terror krisen således inte erbjuder det studieobjekt som kunde ha väntats kan dock en del variationer ha inträffat som kan lära oss mer om begreppet förtroende. Vid sidan av detta har genomgången dokumenterat en del av attityderna under terror krisen hösten 2001.

Exempel på förtroendets sambandsmönster i tid och rum

En del av de samband som behandlas i förtroendeskriften från 1999 tas inte upp här, några uppdateras dock och en del är nya iakttagelser. Närmast beskrivs och diskuteras förtroendefrågornas samband med varandra och relationen mellan förtroende och allmän attityd. Därefter exemplifieras förtroendets samband med en del andra attityder och bakgrundsvariabler.

Förtroendefrågornas sambandsmönster med varandra

Vi skall här försöka skapa oss en bild av hur olika frågor om förtroende hänger samman och i vilken mån man kan tala om förtroende som en slags generell dimension.

Figur 13: Den enkla förtroendefrågan om man kan lita på de flesta människor man möter och dennas samband med företeelserna i förtroendebatteriet (r).

Anm: Staplarnas längd motsvarar det kvadrerade värdet av sambandskoefficienten Pearsons r . Detta är det matematiskt korrekta sättet att jämföra koefficienter av detta slag. Ett värde av 1 motsvarar ett totalt samband och ett värde av 0 är inget som helst samband. Efter varje stapel anges dock det okvadrerade värdet av r , eftersom detta likväl är mer välbekant. Bastalet för beräkningarna avser år 2001 och baseras på mellan 1000–2000 svarande.

Svaren på den enkla frågan om man kan lita på de flesta människor man får kontakt med (se figurerna 1 och 2), har som synes störst samband med huruvida man säger sig lita på olika invandrargrupper, främst västeuropeiska invandrare. Ju mer man säger sig lita på "de flesta människor", desto mer säger man sig lita på västeuropeiska invandrare. Sambandet ($r=0.304$) är påtagligt om än inte särskilt starkt. Sambandet mellan den enkla "lita på"-frågan och förtroendet för en del andra invandrargrupper är som synes ungefär lika stort. Görs beräkningen av sambanden

under olika år, finner man att rangordningen i sambandsstorlek kan växla en del mellan de olika invandrargrupperna i figuren.

Förtroendet för nordiska invandrare är väsentligt större än för övriga invandrargrupper (se figur 5), men variationerna i detta (relativt höga) förtroende har alltså ett lägre samband med svaren på den enkla förtroendefrågan än vad förtroendet för de andra invandrargrupperna har.

Huvudmönstret i rangordningen i figur 13 är tämligen stabilt såtillvida att de som ligger lägst i figuren ligger bland de lägre även andra år än 2001. Sambandens storlek och deras rangordning kan dock skifta en del, inte bara från år till år, utan ofta än mer beroende på vilken indikator på allmänt förtroende som används.

En av företeelserna i frågebatteriet som illustreras i figur 5 är huruvida man litar på "folk i allmänhet". Svaren på denna fråga har ett samband (r) på omkring 0.45 med den enkla frågan om man litar på de flesta människor man får kontakt med. Eftersom den är så mycket av allmän indikator på förtroende, finns den inte med i uppställning i figur 13.

Istället för den enkla frågan om man litar på de flesta människor man får kontakt med, kan man beräkna sambanden som förtroendet för "folk i allmänhet" har med förtroendet för de andra grupperna och institutionerna som återfinns i figuren. Det visar sig då, att förtroendet för rättsväsendet och regeringen får ungefär lika starka samband som förtroendet för olika invandrargrupper.

Man kan också tänka sig att använda frågan om huruvida man känner gemenskap och samhörighet med det svenska samhället som en indikator på allmänt förtroende – eller summera alla svaren i förtroendefrågebatteriet och på så sätt få en indikator på allmänt förtroende.

Styrkan i de variationer och samband man studerar beror på vilken indikator på allmänt förtroende man använder och vilket år som studeras. Det visar sig dock att förtroendet för rättsväsendet och regeringen är det som mest genomgående ger höga samband med det som väljs att indikera det allmänna förtroendet. Detta är naturligtvis intressant och värt att ta fasta på. Iakttagelsen kan dock problematiseras på flera olika sätt.

Tolkningen av de samband som noteras

Sambanden indikerar samhörighet men kan ha en mer olikartad bakgrund än man kanske tänker sig. Ett samband mellan två aspekter (t.ex. attityder, uppfattningar) kan betyda att den första aspekten påverkar den andra – men det kan också vara tvärtom. Sambandet kan också ha orsakats av att båda aspekterna är påverkade av en tredje faktor och därför får likartad variation. Det finns också åtskilligt av redundans⁴⁶ och interaktion mellan olika samband som kan vara svåröverskådligt.

⁴⁶ Ordet redundans är vanligt och användbart i variansanalytiska sammanhang. Grovt uttryckt betyder det rundgång, överflödande eller överlappande information som går runt.

Vad gäller frågorna om förtroende kan man tänka sig att t.ex. rättsväsendets agerande påverkar förtroendet i allmänhet. Om rättsväsendet är sådant att det ger anledning till högt förtroende kan detta förhållande bidra till ett högt förtroende rent allmänt. Å andra sidan kan det saknas ett sådant bidrag – istället är det andra faktorer som leder till högt allmänt förtroende och som färgar av sig så att man får högt förtroende också för rättsväsendet.

För den som känner det svenska samhället och har bestämda uppfattningar om detta, kan resonemanget kanske förefalla lättamt. Men sambandsvärdena i sig själva säger de facto inte mer än så. Naturligtvis kan man också tänka sig att det allmänna förtroendet beror lika mycket på många olika saker – t.ex. sådant vi inte alls tagit upp här – men speglar av sig olika starkt på olika företeelser. Förtroendet för rättsväsende och regering kanske inte alls spelar någon roll för förtroendet – inställningen till dem speglar emellertid det allmänna förtroendet bättre än mycket annat.

Åter bör påminnas om att detta resonemang endast gäller sambandsvärdena och vad dessa ensamma kan tala om för oss. Naturligtvis kan vi se sambandet mellan förtroende för invandrare och "folk i allmänhet" som logiskt och också misstänka att rättsväsende och regering spelar en viktig roll för det allmänna förtroendet. Men vi bör alltså vara försiktiga med slutsatser utifrån de enkla sambandsmönster vi kan observera. Vi måste därför gå vidare i analysen.

Faktoranalys

Faktoranalysen är ett verktyg som här kan tyckas vara lämpligt att hjälpa till att skapa mer klarhet. Den skall huvudsakligen användas för att pröva hypoteser om vad som hänger samman i en gemensam faktor, men brukar också användas i explorativt syfte, d.v.s. för att hjälpa till att finna hypoteser.

Faktoranalyser har genomförts i flera olika varianter på det material om förtroende som samlats in 1997–2002. Polis, bank, rättsväsende, regeringen, näringsliv, skola, sjukvård, massmedier och försvaret har i några av dessa varianter samlats i en gemensam faktor eller några näraliggande faktorer. Invandrargrupperna bildar som regel en gemensam faktor, ofta tillsammans med aspekten "folk i allmänhet" (se t.ex. figur 5). Grannar och vänner kommer upp i en annan faktor, arbetsgivare och arbetskamrater tenderar att finna en egen faktor. Läggs frågor om förtroendet för politiker in i analysen, tenderar dessa att ha gemensamma laddningar med vissa samhällsinstitutioner.

Den enkla frågan om förtroendet för de flesta människor man får kontakt med och frågan om gemenskap och samhörighet med det svenska samhället vill däremot inte gärna finna någon nämnvärd faktorladdning med frågorna i frågebatteriet om förtroende. Detta är intressant och vi återkommer till tänkbara orsaker. Även om man i analyserna varierar förutsättningarna, antal faktorer, typ av lösning och innehållet i faktoranalysen kan man som regel skönja – om än inte alltid – vissa logiska konstellationer. Resultaten för oss likväl knappast nämnvärt närmare en empirisk förståelse än vad ordinära teoretiska överväganden utan analys skulle ha gjort.

Faktoranalysen görs här endast i det block med variabler (förtroendebatteriet) som man vill studera. Växlar man granskningen till andra variabler och andra sammanhang, finner man att de förtroendefrågor som hänger samman i det ena fallet, inte gör det i det andra.

Ett beprövat sätt att studera gemensamma dimensioner mellan olika variabler är att jämföra det mönster av korrelationer eller samband som de har med andra variabler. Detta brukar kallas för dimensionsanalys, eller enklare, granskning av parvisa korrelationsmönster. Vid en sådan analys finner vi att de olika förtroendefrågorna kan ha mycket likartade korrelationsmönster med andra företeelser etc., d.v.s. att dimensionskoefficienten ofta blir hög. För vissa av förtroendefrågorna kan den bli mycket hög. Förtroendefrågornas korrelationer kan dock vara mycket likartade vad gäller ett visst "knippe" företeelser, för att bli helt olikartade vad gäller ett annat knippe. Resultatet blir alltså att förtroendefråga A och B hänger samman i ett sammanhang (ett knippe) medan det istället är A och C som gör det i ett annat – i ytterligare ett hänger ingen samman. Den här typen av problematiseringar är ovanlig, men helt nödvändig om vi skall kunna nå en djupare förståelse och skapa försiktighet i tolkningarna av det vi kan se och mäta.

En ytterligare problematisering är att när vi frågar om "förtroende" kanske svaren endast mäter olika grad av positiv eller negativ attityd. Det är inte helt orimligt att tänka sig att svaren på vissa av frågorna mäter en allmän attityd och inte alls "förtroende" som vi tänkt oss.

Sambandet mellan förtroende och allmänt positiv inställning

Som nämnts finns det åtskilligt med gemensamma drag mellan att ha förtroende för något/någon och att rent allmänt vara positiv till detta eller denna. Indikationer på sambandet förtroende och en mer allmänt negativ/positiv attityd kan avläsas genom att det i vissa fall finns båda typer av frågor för samma företeelse. Det gäller bl.a. följande företeelser i batteriet med förtroendefrågor: svensk sjukvård, polisen, rättsväsendet, skolan och regeringen. För dessa har på annat håll i frågeformuläret ställts frågor om hur positiv eller negativ man är, utan att antyda något som rör begreppet förtroende eller "lita på".⁴⁷

⁴⁷ Frågorna återfinns i barometern, en uppställning med en ingress, avslutad med orden "Vad tycker Du om.....". Den svarande anger sin uppfattning om de olika företeelser som anges i uppställningen genom att markera en svarsskala som går från "alltigenom dåligt" till "alltigenom bra". Mittpunkten är "varken bra eller dåligt" och som extra svarsalternativ anges "vet inget alls om detta". Svaren på frågebatteriet barometern är knappast påverkade av att det tidigare i formuläret frågats om förtroendet för till en del samma företeelser. Både barometern och förtroendebatteriet finns dels i formulär där endast endera förekommer, dels i formulär där bägge förekommer. Inga tecken på skillnader i svaren kan noteras beroende på att de båda batterierna ibland förekommer i samma formulär och ibland inte.

Beräkningar visar att i vilken mån man i sin "betygsättning" är negativ eller positiv till svensk sjukvård, polisen, rättsväsendet, skolan och regeringen har ett samband på (r) 0.60–0.70 med misstroendet/förtroendet för motsvarande aktörer. Även vad gäller myndigheten Socialstyrelsen som finns med i figur 5, kan sambandet mellan uppgivet förtroende för denna och allmänt negativ-positiv inställning beräknas till ungefär samma nivå ($r=0.71$, $n=580$). Det bör noteras att dessa höga samband nås trots att frågorna återfinns på olika ställen i formuläret och med många andra frågor emellan.

Att det finns ett starkt samband mellan att vara allmänt positiv och att ha förtroende är naturligtvis en alltför svag indikation på att det rör sig om en gemensam dimension. Vi kommer ett steg längre i analysen om vi kan se att den positiva attityden och förtroendet har liknande sambandsmönster. Det är inte svårt att finna exempel på att så är fallet. Så t.ex. kan konstateras att den allmänt negativa-positiva inställningen till polisen har ett samband med förtroendet för rättsväsendet som är ungefär detsamma som mellan förtroendet för polisen och den allmänna inställningen till rättsväsendet ($r=0.47$, $n=1200-1700$). Sambandet mellan förtroendet för rättsväsendet och förtroendet för polisen är ungefär detsamma ($r=0.54$, $n=1999$).⁴⁸ Liknande sambandsmönster kan observeras i många andra sammanhang.⁴⁹

Allmän inställning till polisen – förtroendet för rättsväsendet: $r = 0.47$
Förtroende för polisen – allmän inställning till rättsväsendet: $r = 0.47$
Förtroendet för polisen – förtroendet för rättsväsendet: $r = 0.54$
Allmän inställning till polisen – allmän inställning till rättsväsendet: $r = 0.53$
(Bastal 1200–3500)

De många likheterna mellan att ha förtroende för och gilla något har berörts tidigare och kan verifieras empiriskt på bl.a. detta sätt. Likheterna är så påfallande att den relation som finns mellan förtroendet för en företeelse A och en grupp andra företeelser B, C...N inte nödvändigtvis ter sig särskilt speciell just med tanke på att det handlar om förtroende. Den allmänna attityden som finns till A – att tycka bra eller dåligt om A – har nämligen ungefär samma relation till förtroendet för B, C...N.

En faktoranalys med frågebatteriet om förtroende för olika företeelser visar att frågorna om förtroende för polisen, sjukvården, skolan och rättsväsendet i stort sett verkar kunna bytas ut mot frågorna om den allmänt negativa-positiva inställ-

⁴⁸ Det något större sambandet kan mer än väl förklaras av att frågorna förekommer i samma uppställning, något som normalt alltid medför ökade korrelationer.

⁴⁹ Som noterats tidigare, (bl.a. i Österman 1999), finns det en tendens att ha större förtroende bland högutbildade och ekonomiskt välmående, bokläsare m.m. Samma tendens kan avläsas vad gäller benägenheten att rent allmänt ha en positiv attityd.

ningen till samma företeelser. Resultatet blir nämligen i huvudsak detsamma, även om vissa skillnader ibland kan uppträda beroende på hur man ändrar om i innehållet.⁵⁰ Efter att ha provat en rad olika varianter finner vi visserligen antydningar om att likheterna och utbytbarheten inte alltid kan säkerställas. Avvikelse och olikheter är dock relativt få. Det är knappast förvånande att förtroende och en positiv attityd visar sig vara något likartat i faktoranalysen.

Liksom i dimensionsanalysen med parvisa korrelationer ger faktoranalysen klara antydningar om att förtroende i mångt och mycket handlar om samma sak som en allmänt positiv attityd. Att likheter finns är inte förvånande med tanke på att förtroende inte bara handlar om att kunna lita på. Som noterades i förtroendeskriften från 1999 handlar förtroende inte bara om att känna sig säker på något, utan också på att detta något är av positiv natur. Att lita på att man kommer att bli rånad är inte samma sak som förtroende.

I hur hög grad kan då förtroende och en allmänt positiv inställning antas vara huvudsakligen detsamma? Vi behöver veta mer för att kunna säga något om hur viktig den positiva komponenten är för känslan av förtroende. Till att börja med bör vi gå ett steg längre än till att enbart analysera s.k. tvärsnittsdata.

Samband i utvecklingsmönster

Faktoranalysen, liksom sambandsvärdena som redovisats tidigare, baseras på data som representerar en viss tidpunkt eller som summerats över en viss tidsperiod, vanligen år, d.v.s. tvärsnittsdata. Samband som kan påvisas i tvärsnittsdata är något annat än samband som kan påvisas i förändringarna från tidpunkt till tidpunkt. Hur ser då relationen mellan attityd och förtroende ut när vi ser på sådana tidsvariationer? Figur 14 illustrerar detta. Illustrationen kompliceras något av att barometerskalan till de allmänna attitydfrågorna ändrades år 1999, vilket ger anledning till ett brott i kurvorna detta år. Detta förklaras närmare i rutan nedan.

⁵⁰ Så t.ex. uppträder gärna sjukvårdsskola respektive rättväsendepolis med laddningar i varsin faktor. Barometerversion och förtroendeverision hamnar sida vid sida. Läggs endast en fråga t.ex. om polisen in, blir resultatet detsamma oavsett om frågan kommer från barometern eller förtroendebatteriet. Skillnader kan dock ibland uppträda. Läggs barometerfrågorna in tillsammans utan motsvarande förtroendefrågor, slår den gemensamma skalan och uppställningen igenom och resultatet blir annorlunda – de hamnar alla fyra i samma faktor.

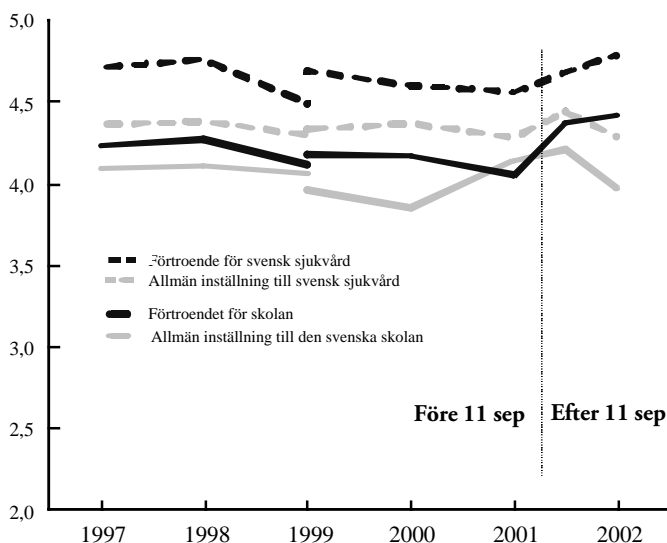
Med anledning av skalförändringen måste vi år 1999 rita ut dels en kurva för de urval som mätte barometern på det "gamla" sättet, dels en fortsättning på kurvan för de urval som mättes på det nya sättet. Brottet i kurvorna år 1999 beror på just detta. Detta år mättes både gamla och nya versionen parallellt i olika urval. De olika skalorna medför vissa hopp för svaren på barometerfrågorna. För förtroendefrågorna får svaren också en del hopp, främst beroende på små bastal – dessa frågor fanns inte med i så många av de urval där den gamla barometerskalan prövades. För förtroendefrågorna är bastalen endast c:a 250 i det ena fallet och närmare 500 i det andra. Bastalen för svaren på barometerfrågorna är tämligen jämnt fördelade på gamla och nya skalversionen och är som regel omkring 2000. Slumpfel spelar naturligtvis en större roll när urvalen är små. Mätningen av en viss period under året kan täckas av fler eller färre urval, vilket gör att slumpens inverkan är olika stor. Tolkningen i texten är naturligtvis anpassad till dessa fel.

Den svarta heldragna kurvan i figuren visar att förtroendet för skolan varierade mer än vanligt före och efter terrorattackerna den 11 september 2001. Innan dessa verkar förtroendet minska jämfört med året innan, men efter attackerna i september verkar förtroendet för skolan öka påtagligt. Även om svaren på frågan om huruvida man litar eller inte litar på skolan kan ses som en mycket grov indikator på varierande grad av förtroende, är förändringarna påtagliga och därför värda att ta fasta på.

Den allmänna inställningen till den svenska skolan (den grå heldragna linjen) verkar däremot inte förändras enligt samma mönster. Mellan år 2000 och första delen av år 2001 då förtroendet verkar minska något, ökar den positiva attityden till skolan påtagligt. Efter terrorflygningarna ökar den positiva inställningen däremot mer måttligt jämfört med förtroendet. År 2002 verkar attityden till skolan bli mer negativ igen – under samma tid ökar förtroendet för skolan. Uppgifterna för år 2002 är preliminära men tillfyllest för att tas med i illustrationen av diskrepansen.⁵¹

Liknande diskrepanser vad gäller utvecklingen kan noteras mellan attityden till sjukvården och förtroendet för sjukvården. Detta illustreras också i figur 14. År 2000 fram till första delen av år 2001 blir attityden till sjukvården mer positiv – under samma tid snarast minskar förtroendet för sjukvården. Efter terrorattackerna i september ändras båda åt det positiva hållet om än olika mycket – år 2002 utvecklas de ånyo åt olika håll.

⁵¹ Bastalet är över 2000 vad gäller barometerfrågorna och närmare 1000 för förtroendebatterifrågorna. Endast några tiotal i det sista av ett flertal urval under året saknas i skrivande stund.

Figur 14: Sjukvården och skolan – förändringar av förtroendet och av den allmänna inställningen.

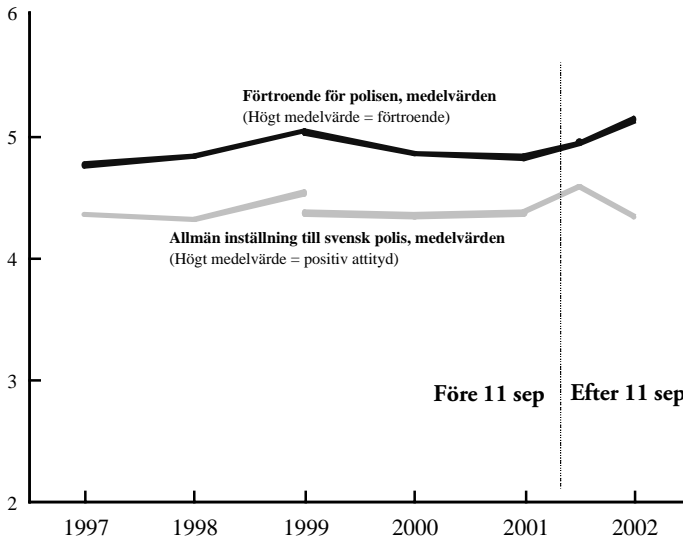
Anm: Avser medelvärden. Dessa har beräknats på en sjugradig skala både vad gäller svaren på frågorna i frågebatteriet och barometerfrågorna. Svaret "vet inget alls om detta" på barometerskalan har som regel lämnats av några enstaka procent och har uteslutits ur beräkningen. Som nämns i texten äger ett skalbyte rum år 1999, varför kurvorna bryts detta år.

Som illustreras i figur 15 verkar inte heller attityden till polisen respektive förtroendet för polisen ha ett gemensamt utvecklingsmönster. Liksom för frågorna om skola och sjukvård noteras en gemensam ökning i positiv riktning under hösten 2001 efter terrorattackerna, men sedan vänder kurvorna åt olika håll fram till år 2002.

Det finns alltså olikheter i utvecklingen mellan å ena sidan svaren på de frågor som avser handla om en allmän inställning eller attityd och å andra sidan de frågor som ställts om förtroende. Detta stämmer inte med tanken på att förtroende och allmänt positiv attityd huvudsakligen är samma sak. De olikheter i utvecklingen som kan iakttagas betyder dock inte nödvändigtvis att tanken om likhet bör avfärdas. Olikheterna i utvecklingsmönster kan till en del bero på att de båda typerna av frågor kommer från olika batterier och i vissa fall även har en del andra smärre olikheter.⁵²

Ett gemensamt drag i utvecklingen för de två typerna av frågor i figur 15, är att det i båda fallen tycks finnas en ökning i positiv riktning åtminstone under några månader efter terrorattackerna den 11 september 2001.

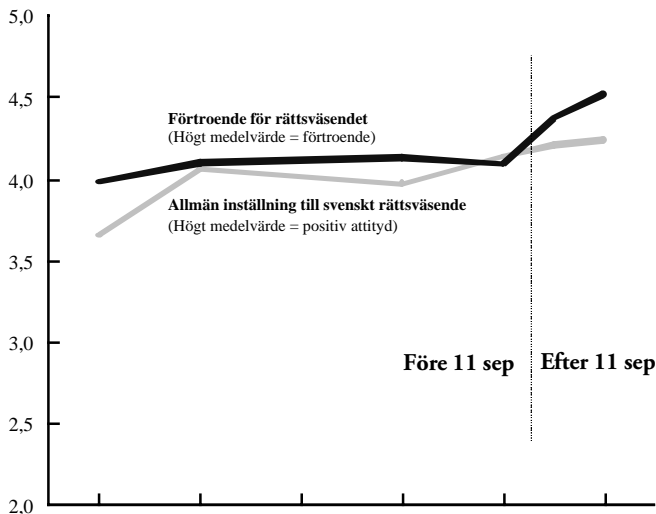
⁵² I vissa fall äger mätningarna av den ena och den andra typen av frågor inte heller rum under exakt samma tidpunkter. Detta går emellertid att hålla kontroll över på flera olika sätt och kan knappast antas vara skäl till olikheterna. Mätningarna äger f.ö. till största delen rum under samma tidpunkter.

Figur 15: Utvecklingen av förtroende för och allmän inställning till polisen.

Anm: Avser medelvärden. Se noteringarna under närmast föregående figur.

Förtroendet för rättsväsendet respektive inställningen till "svenskt rättsväsende" visar däremot mindre av olikheter och mer av likheter i utvecklingen. Som illustreras i figur 16 sker även här en positiv uppgång efter terrorattackerna. Vad gäller den allmänna inställningen eller attityden till svenskt rättsväsende ser den positiva utvecklingen ut att kunna vara fortsättningen på en redan tidigare påbörjad trend. I likhet med de övriga fall vi redovisat noteras att förtroendet verkar öka kraftigare än vad den positiva inställningen gör under senhösten 2001.

Figur 16: Utvecklingen av förtroende för och allmän inställning till rättsväsendet.

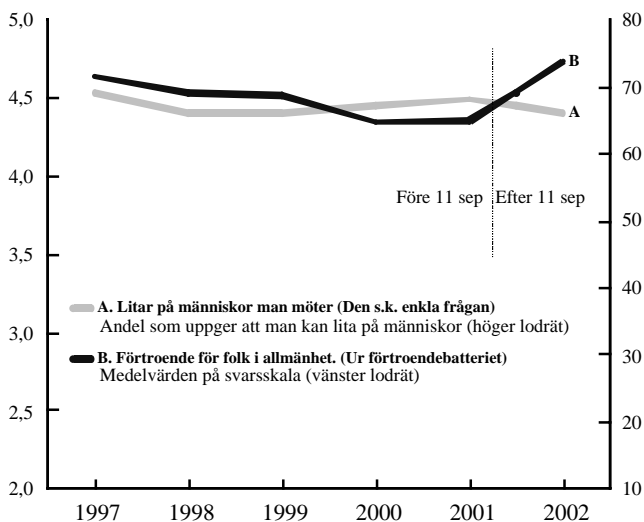
Anm: Avser medelvärden. Se noteringarna under figur 14.

Det ser alltså ut att finnas likheter mellan förtroende och attityd vad gäller utvecklingen för rättsväsendets del. Begreppet "rättsväsende" är mångfacetterat och kan anses allmänt och oklart. Oklarheterna är dock i huvudsak desamma för både frågan om förtroende respektive allmän inställning och förtar inte det intressanta i intrycket av likartat utvecklingsmönster.

Skillnad mellan förtroende och förtroende

Det finns också exempel där tänkbara oklarheter och slumpfel sannolikt kan ha medverkat till skilda mönster i utvecklingen, men där detta inte utan vidare kan förta intrycket av viktiga olikheter. Ett exempel är när vi jämför utvecklingen av svaren på den enkla frågan om man kan lita på människor man möter respektive svaren från batteriet med förtroendefrågor om man kan lita på "folk i allmänhet".

Vi kan se i figur 17 att andelen som anser sig kunna lita på människor de möter inte ökar alls under senhösten 2001. Andelen som svarar att de kan lita på "folk i allmänhet" ökar däremot påtagligt (liksom vad gäller de övriga frågor som ingår i samma batteri med förtroendefrågor).

Figur 17: Förtroende för folk i allmänhet och att lita på människor man möter 1997–2002.

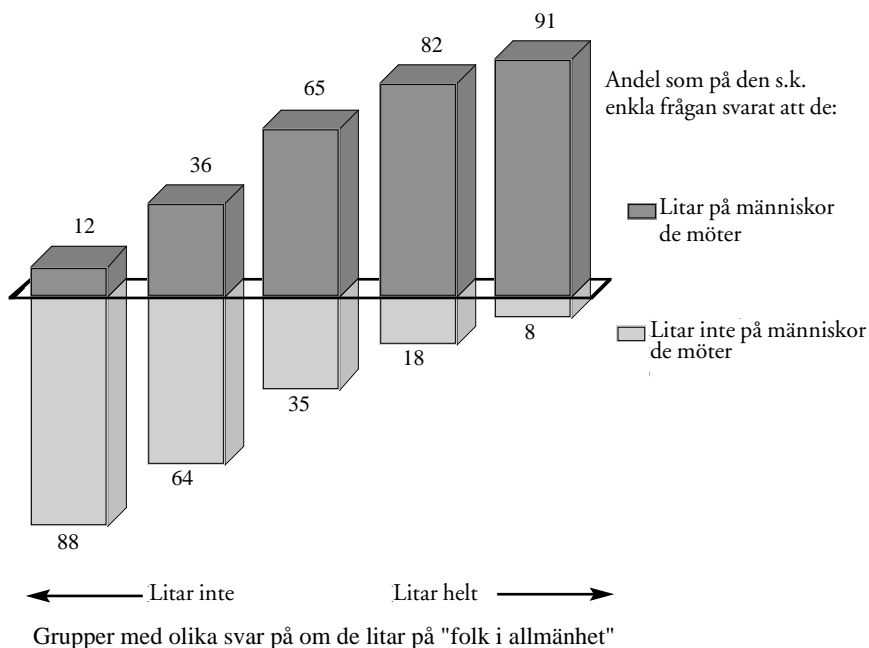
Anm: Den lodräta skalan till vänster lodrät avser medelvärden på skala 1–7 för frågan om "folk i allmänhet". Skalan höger lodrät avser andel som uppger att man kan lita på människor. Huruvida medelvärden eller andelar används har ingen betydelse för kurvornas utseende, vi har valt detta sätt för att underlätta en enkel överblick.

Bastal år 2001 är 828 respektive 1197. år 2002 1016 för "folk i allmänhet". Tidigare år kring 1000. Bastalet för enkla frågan är flera gånger högre, år 2001 3759 respektive 4204 och för år 2002 7699.

Det är naturligtvis inte helt orimligt att de två formuleringarna ger delvis olika associationer. Att lita på folk i allmänhet är onekligen mer abstrakt och inbjuder kanske till mindre försiktighet än den något mer konkreta frågan om att lita på människor man möter. Olikheterna borde dock inte vara större än att det som avsetts vara gemensamt – förtroende för medmänniskor i samhället – ändå borde kunnat framträda. Detta framträdande är dock synnerligen oklart – svaren på den ena frågevarianten tyder på ökat förtroende, den andra snarare på minskat förtroende.

Enligt svaren på frågan om förtroendet för "folk i allmänhet" från frågebatteriet så har förtroendet ökat tämligen påtagligt. Som nämnts tidigare har andelen som uppger att de i någon grad "litar på" folk ökat från 47 % före terrorattackerna i september till 57 % under hösten efter dessa. Bastalet är i det första fallet över 800 personer och i det senare över 1000, vilket ger trovärdighet åt siffrorna. Enligt svaren på frågan rörande huruvida man kan lita på människor man möter eller inte har förtroendet däremot inte alls ökat efter terrorattackerna och under påföljande år t.o.m. minskat. Bastalen är flera gånger högre i detta fall, varför trovärdigheten även här synes hög.

Diskrepansen i utvecklingen är påfallande. För att göra den än mer bestickande erinras om att svaren på de två frågorna har ett tämligen högt samband. Detta illustreras i figur 18.

Figur 18: Andel som svarat att de litar på respektive inte litar på de människor de möter år 2001.

Anm: De två skalpunkterna längst till vänster och längst till höger på svarsskalan har i illustrationen slagits samman till en för respektive håll.

Bastal för respektive av de fem grupperna ovan: 137, 222, 575, 628, 359

I den grupp som markerat de mest negativa svaren på frågan om de litar på folk i allmänhet uppger 88 % att de inte heller anser att de kan lita på människor de möter. I den grupp som markerat de mest positiva svaren på frågan om de litar på folk i allmänhet uppger 91 % att de också tycker sig kunna lita på de flesta människor de möter.

Sambandet mellan frågorna är visserligen måttligt starkt ($r=0.46$), men dimensionskoefficienten är hög.⁵³ De två frågorna verkar alltså i hög grad spegla samma dimension. Uppenbarligen ändå inte helt, bristen på samstämmighet i tidsutvecklingen pekar på att det finns en del olikheter mellan svaren på de två frågorna. När man svarat på den ena frågan har man uppenbarligen inte riktigt associerat till samma tankeinhåll och föreställningar som när man svarat på den andra. Har vi tänkt oss att endera av de två frågorna – eller båda – skall kunna utgöra en enkel indikator på allmänt förtroende är detta besvärande. Att den ena av frågorna används internationellt som mätare på allmänt förtroende gör inte det hela mindre besvärande.

Bland de tänkbara förklaringarna till den bristande överensstämmelsen i tidsutveckling kan bl.a. följande noteras.

Det kan vara fråga om statistiska fel av s.k. typ 1. Med hjälp av statistiska signifikanstest, konfidensintervall m.m. får vi veta inom vilka gränser värdena kan förväntas hamna med t.ex. 95 % sannolikhet. Låt säga att detta intervall sträcker sig mellan 47–53 % för undersökningar av befolkningen som gjorts med en urvalsstorlek om 1000 personer och att det "sanna" värdet är 50 %. Det betyder att av några hundra undersökningar med samma urvalsstorlek och metod, skulle 95 % ge värden som hamnade innanför detta intervall. Man får dock inte glömma att 5 % av undersökningarna kommer att ge värden som hamnar utanför nämnda intervall. Det är detta som fel av typ 1 handlar om.

Antag t.ex. att en ny undersökning görs med ett urval om 1000 personer och ger resultatet 57 %. Avvikelsen från värdet 50 % är alltså betydligt större än intervallet 47–53 % och är därmed "statistiskt signifikant". Vår tolkning blir då att befolkningens tidigare värde om 50 % verkar ha ändrats. Fel av typ 1 kan dock ha inträffat. En statistiskt signifikant skillnad kan uppträda av rent slumpmässiga skäl trots att befolkningens värde inte ändrats. Det är regel snarare än undantag att undersökare – ofta även forskare – inte är medvetna om detta. För den som är van att studera några tusen undersökningsresultat i sin datamängd, är dock fel av typ 1 vardagsmat. Den skillnad som verkar uppträda i figur 17 kan alltså vara rena mätartefakten, trots att den ligger utanför vad slumpen kan väntas ha åstadkommit. Från detta konstaterande är det dock långt till en tolkning i samma riktning.

⁵³ Som nämnts tidigare kunde sambandet ha väntats vara betydligt högre med tanke på hur likartade de bägge frågorna förefaller vara, men de återfinns på helt olika ställen i formuläret och i olika batterier vilket medverkar till att öka utrymmet för slumpmässiga fel. En hög dimensionskoefficient betyder att sambandsmönstret med ett stort antal andra variabler är mycket likartat för svaren på de båda frågorna.

Skillnaden i utvecklingen över tid kan ha åstadkommit av slumpen, men än så länge förefaller den förklaringen inte särskilt sannolikt.

Det kan vara fråga om inverkan från sådant som man i matrisanalyser brukar kalla för "kolinearitet". Grovt uttryckt handlar detta om att det finns en gemensam nämnare i hur variationerna mellan olika indikatorer ser ut. Antag att en person som svarar på frågorna i batteriet om förtroende, bestämt känner ett starkt förtroende för t.ex. rättsväsende, polis och regering men är mer osäker på vilken grad av förtroende han eller hon känner för t.ex. banker, folk i allmänhet och de andra sakerna frågorna handlar om. Det är då lätt hänt att förtroendekänslan för rättsväsendet etc. "smittar" av sig i svaren rörande banker osv. Blir denna benägenhet tillräckligt stark kan en matrisanalys med dessa frågor tillsammans bli matematiskt orimlig.

Benägenheten till en allmän känsla som slår igenom i svaren på samtliga frågor i batteriet kan naturligtvis också tänkas påverka tidsutvecklingen för enskilda frågesvar. Om förtroendet för regering, rättsväsende och andra samhällsledande institutioner i frågebatteriet ökar påtagligt som följd av terror och krig hösten 2001, kan man alltså tänka sig att detta förhållande ger upphov till en allmänt starkare känsla av förtroende när man besvarar näraliggande frågor. Även i detta fall, liksom vad gäller statistiska fel av typ 1, gäller att detta konstaterande inte är detsamma som en tolkning. En inverkan från sådant som rör kolineariteten är kanske mer sannolik, men är ändå inte att se som en trolig förklaring, endast en tänkbar.

Det kan vara fråga om skillnader i frågeformuleringen som rör delvis olika innehåll. Frågan om man litar eller inte litar på "folk i allmänhet" kan stå för någonting mer abstrakt än den enkla frågan om man kan lita på de flesta människor man möter eller om man bör vara försiktig. Detta har berörts tidigare. Även om man upplever sig kunna lita på folk i allmänhet, kan man ändå föredra att vara försiktig i kontakten med dem man möter. Om känslan av förtroende stiger, förtar detta ju inte vikten av att för säkerhets skull fortsätta att vara försiktig i kontakter med andra.

Kanske är formuleringsskillnader en mer sannolik förklaring till skillnaderna i utveckling än de tidigare diskuterade möjligheterna. Under antagande att det faktiskt finns en gemensam komponent som rör förtroendet för människor i omvärlden – ett antagande som trots allt förefaller rimligt – är formuleringsskillnader inte utan vidare någon trovärdig förklaring till den bristande överensstämmelsen. Om nämnda komponent – allmänt förtroende i någon bemärkelse – har förändrats påtagligt, borde det i så fall ha märkts i svaren på båda frågorna.

Naturligtvis finns också en rad andra tänkbara förklaringar till den bristande överensstämmelsen. Gemensamt för dem alla är dock att de i hög grad är spekulationer – om än mer eller mindre rimliga. För att komma närmare svar på de frågor som här reser sig, behövs ytterligare mätningar med fler frågor och fler tidpunkter. Experiment behöver också göras med olika kontexter i frågeformuläret.

Det är tydligt att en eller två frågor om förtroende uppenbarligen inte säger tillräckligt om känslan av allmänt förtroende. De begreppsskillnader som finns vad gäller sådant som "trovärdighet", "förtroende", "tillit" kan vi i sammanhanget bortse från. De två förtroendefrågorna handlar bägge tydligt om att "lita på" – att lita på dem man möter, att lita på folk i allmänhet. Andra formuleringsskillnader och andra faktorer kommer uppenbarligen in i bilden och behöver redas ut. Tidigare har visats att en allmänt positiv attityd i termer av negativ-positiv i mångt och mycket är detsamma som förtroende i termer av "lita på". Uppenbarligen kan smärre formuleringsskillnader eller andra faktorer betyda mer för svarsfördelningar och sambandsmönster rörande förtroendet för en företeelse än om man istället efterfrågat hur bra eller dåligt man i allmänhet tycker om företeelsen i fråga.

Sammanfattningsvis har vi kunnat konstatera att det inte är helt lätt att åtskilja förtroende och en mer allmän attityd. Skillnader i formuleringen av en fråga om förtroendet för en viss företeelse kan ibland ha lika stor, ibland kanske större, betydelse för svaren än om man istället valt att fråga om hur bra eller dåligt man rent allmänt tycker om samma företeelse. Å ena sidan tycks alltså svaren om förtroendet för en viss företeelse ibland vara ömtålig för tämligen subtila ändringar i frågeformuleringen. Å andra sidan verkar en ganska konkret fråga om huruvida man litar på någon, kunna bytas ut mot en fråga om allmänt negativ-positiv attityd utan att resultaten förändras nämnvärt. Särskilt problematiska ter sig dessa brydsamheter när indikatorer som förväntats ge samma utvecklingsmönster från den ena tidpunkten till den andra, inte gör det. Som vi senare skall notera, kan dock de svårigheter vi nu möter i själva verket vara öppningar till förbättrad kunskap.

Samtidigt kan också konstateras att förtroendet för olika företeelser ofta har ett påtagligt samband med varandra relativt oberoende av hur de formuleras. Viktigt att notera är att det sambandsmönster som en viss förtroendefråga har med andra variabler – bakgrundsfaktorer och attityder av olika slag – ofta liknar det sambandsmönster som en annan förtroendefråga har med samma variabler. Här kan vi alltså säga att letandet efter nyckelindikatorer på förtroende verkar krönas med framgång. Så t.ex. kan den enkla frågan om förtroende för människor man möter väl användas för att indikera vilka mönster av attityder och bakgrundsförhållanden som är knutet till förtroende.

Vi skall runda av avsnittet om sambandsmönster med att se på några exempel på sådana anknytningar som förtroendet kan ha.

Exempel på det allmänna förtroendets sambandsmönster i övrigt

Som framgått av det som hittills redovisats är det alltså inte helt klart i vilken utsträckning man kan tala om allmänt förtroende – det kan vara olika beroende på vad det handlar om. Skall vi använda termen "allmänt förtroende" tvingas vi alltså förenkla tämligen grovt.

Med allmänt förtroende menas därför fortsättningsvis förtroendet för folk i allmänhet. Som mätare eller indikator på detta använder vi svaren dels på frågan

huruvida man litar på "folk i allmänhet" (se t.ex. figur 5), dels den enkla frågan om man litar på människor man kommer i kontakt med (se t.ex. figur 1).

För de jämförelser som görs här spelar det ingen större roll vilken av dem vi använder.⁵⁴ Endera av dem har ibland valts på grund av höga bastal, ibland för att dess samband kunnat följas under längre tid eller av mer eller mindre godtyckliga skäl. Att de två indikatorerna på allmänt förtroende visar delvis olika utvecklingsmönster (figur 17) har noterats som en smula förbryllande, men har alltså ingen större betydelse vad gäller deras utbytbarhet i det följande avsnittet.

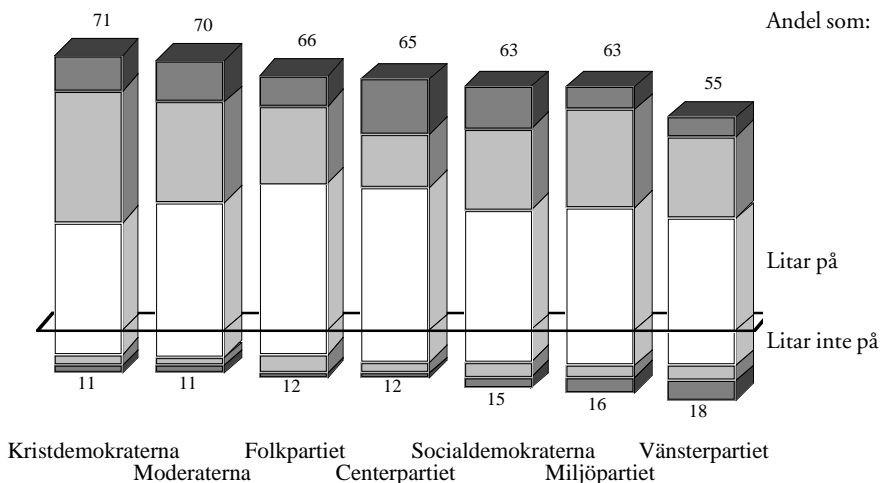
Ovan har vi studerat sambanden mellan de olika frågorna i batteriet med förtroendefrågor och också sambandet mellan allmänt negativ-positiv attityd och förtroende. I det senare fallet har berörts några samhällsinstitutioner och det kan därför vara på sin plats att inleda med frågan om det allmänna förtroendets samband med förtroendet för politiker och förtroendet i olika partipolitiska grupper.

Förtroende och partipolitiska sympatier

Det allmänna förtroendet för olika politiska institutioner och andra företeelser kan ibland se litet olika ut i de olika partiernas väljargrupper, även om rangordningen mellan vad man har mer respektive mindre förtroende för oftast är densamma. I figur 19 illustreras hur förtroendet för det egna partiet ser ut i riksdagspartiernas väljargrupper. Högst förtroende har som synes partierna till höger på den traditionella vänster-höger skalan, medan partierna till vänster har litet lägre förtroende. Lägst förtroende har Vänsterpartiet. Uppgifterna baseras på en sammanslagning av data under flera år. Bortsett från smärre justeringar mellan näraliggande positioner i rangordningen, har mönstret varit ungefär detsamma från år till år under perioden 1998–2001.

Vad gäller det allmänna förtroendet för människor man möter och för folk i allmänhet gäller dock inte det mönster vi ser i figur 19. Skillnaderna i förtroende för människor i allmänhet (oavsett fråga) är blygsamma mellan partigrupperna och det finns ingen tendens till större misstroende bland vänsterväljarna. De – ganska små – skillnader som illustreras i figur 19 har alltså sannolikt inget med skillnader hos de tillfrågade att göra, utan rör just de partier de röstar på. Troligen kan det ha viss betydelse att Vänsterpartiet sedan mitten av 1990-talet fått åtskilliga väljare

⁵⁴ Som noterats tidigare är det en stor följsamhet mellan de olika indikatorerna vad gäller i vilken mån det finns ett samband med den ena eller andra variabeln. Är sambandet relativt högt för den enkla frågan, är det som regel högt även för batterifrågan om "folk i allmänhet". Är sambandet lågt för den enkla frågan är det som regel lågt även för den andra frågan. Denna likhet i korrelationer kan mätas i termer av korrelation mellan de bådas korrelationer. Denna övergripande korrelation, dimensionskoefficienten, ligger ofta kring 0.85. Undantag är bl.a. batteriet med förtroendefrågor där de båda indikatorerna kan uppvisa olikheter. Även i sådana fall ligger dock dimensionskoefficienten kring 0.65.

Figur 19: Andel som litar respektive inte litar på partiet de röstar på.

Anm: Sammanslagning av data från år 1998, 1999, 2000, 2001. Ju mörkare färg, desto mer starkt ställningstagande i endera riktningen (litar på/litar inte på). Svartalernativ 4 (se frågebilagan) illustreras inte.

Bastal: 278, 694, 141, 115, 937, 132, 549.

från Socialdemokraterna. De har röstat på Vänsterpartiet på grund av att sympatierna för Socialdemokraterna har gått ned och känner sig därför kanske inte lika mycket som många andra hemma hos det parti de röstar på.⁵⁵

Hur negativ eller positiv man är till de olika partierna har inga eller måttliga samband med förtroendet för människor man möter respektive för folk i allmänhet. Som noterats tidigare (Österman 1999) skiljer sig dock partierna mot mitten från de övriga. Inställningen till S, Fp och C har nämligen vissa, om än ganska svaga, samband med förtroendet i allmänhet. Framför allt är det så att de som är negativa till dessa partier har lägre förtroende för människor i allmänhet.⁵⁶

Som nämnts på annat håll finns inget nämnvärt samband (r ca 0.1) mellan förtroendet för politiker och förtroendet för människor i allmänhet. Att vara "partilös", d.v.s. inte vara positiv till något av partierna har inte heller något nämnvärt samband med förtroendet i allmänhet.

Det allmänna förtroendet verkar alltså ha en högst obetydlig koppling till såväl

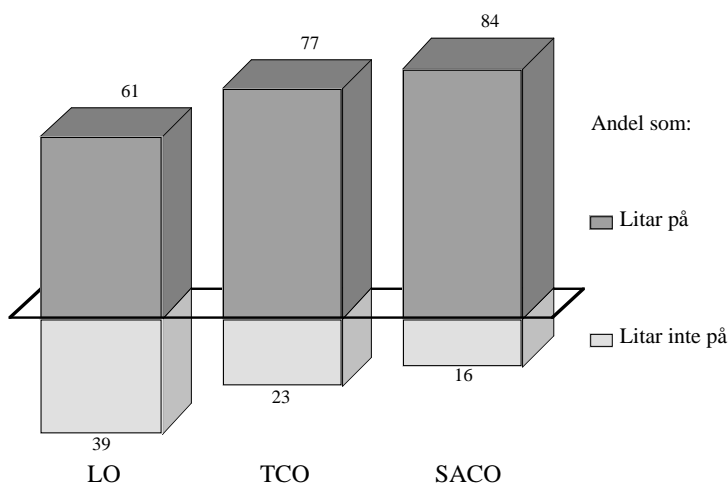
⁵⁵ Detta förhållande mellan partisympatier och röstande för Vänsterpartiets del har beskrivits utförligt i en serie tidigare rapporter, se t.ex. FSI 2002: v39val eller *Vänsterpartiet våren 1995*, FSI 1995: vecka 26.

⁵⁶ Sambandet är måttligt men tydligt när man slår samman attityderna till alla tre partierna. Det gäller under alla år som undersökts. Beroende på vilken indikator på allmänt förtroende som används kan styrkan på sambandet variera, men riktningen är densamma, likaså mönstret där mittenpartierna avviker från övriga, se Österman (1999).

partipolitik som förtroendet för politiker. Förtroendet för politiker förefaller däremot att ha tydliga anknytningar till förtroendet för en rad samhällsinstitutioner som t.ex. rättsväsendet, det nya pensionssystemet (r ca 0,20). Som tidigare nämnts har även förtroendet för människor i allmänhet (oavsett fråga) särskilda samband med t.ex. rättsväsendet. Samtidigt som det finns en del gemensamma samband för det allmänna förtroendet och förtroendet för politiker saknas det alltså likväl några nämnvärda direkta samband mellan de två.

Förtroende och fackligt medlemskap

Förtroendet för människor i allmänhet i de stora fackliga organisationerna illustreras i figur 20. Det kan verka följa ett liknande mönster som beträffande partierna i figur 19. I de fackliga led där vänsterpartier tenderar att vinna litet fler röster är förtroendet lägre än bland de fackanslutna som brukar rösta mer borgerligt. I figur 19 handlar det dock om förtroendet för det egna partiet medan det i figur 20 gäller förtroendet för människor i allmänhet. Skillnaderna mellan de fackliga organisationerna är också större än mellan partiernas väljargrupper. Andelen som uppger att de känner sig kunna lita på de flesta människor är omkring 15–20 procentenheter större bland TCO:s och SACO:s medlemmar än bland de LO-anslutna. Det samband vi här ser mellan förtroende och fackligt medlemskap gäller även andra indikatorer på förtroende – också förtroendet för politiker. LO-anslutna har mindre förtroende än övriga.

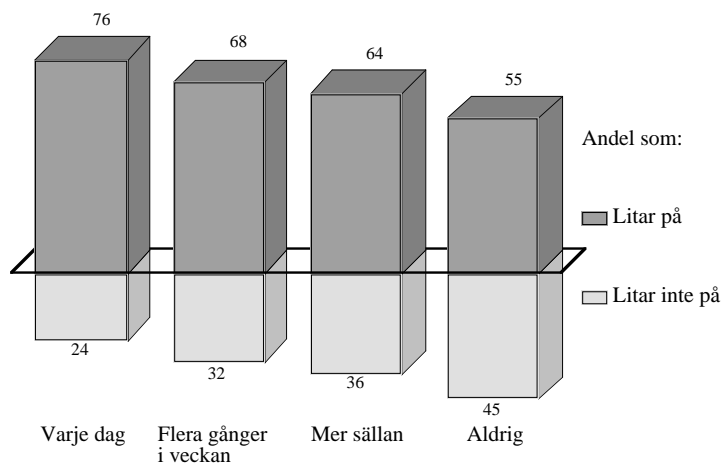
Figur 20: Andel som anser sig kunna lita på respektive inte lita på de flesta människor de möter bland olika fackmedlemmar år 2002.

Anm: Bastal: 1817, 986, 546.

Detta kan naturligtvis till en del spegla den tendens vi sett i många andra data att den som har det bättre, t.ex. vad gäller inkomst, utbildning m.m., ofta hyser större förtroende för sina medmänniskor än andra. Slår vi samman data över åren 1998–2002 blir bastalen så stora att uppgifter kan tas fram även för några enskilda fackförbund. Vi finner då att andelen som uppger förtroende respektive miss-
troende enligt samma fråga som i figur 20 är 63 % respektive 37 % inom Kom-
munalarbetareförbundet och 53 % respektive 47 % inom Metallindustriarbetare-
förbundet. Båda förbunden är anslutna till LO. Inom SIF, som är en av TCO:s
största medlemsförbund, är motsvarande siffror 73 % respektive 27 %. Det kan
alltså skilja sig en del mellan olika delar inom de stora huvudorganisationerna.⁵⁷
Skillnaderna mellan de olika huvudorganisationerna och förbunden inom dem
antyder att det kan finnas betydande skillnader i den omvärld de olika medlems-
grupperna lever i.

Internetanvändarnas förtroende

Som framgår av figur 21 uppger de som finns med i "nätets" värld ett högre för-
troende för sina medmänniskor än andra. Ålder och andra bakgrundsfaktorer som
hänger samman med användningen av Internet och en del annan ny teknik, kan
inte förklara sambandet. Bland dem som säger sig dagligen använda Internet
(e-posta, websidor m.m.), svarar 76 % att de kan lita på de flesta människor de möter.
Bland dem som inte alls använder sig av "nätet" uppger 55 % ett motsvarande för-
troende. Skillnaderna går igen även för en rad andra frågor om förtroende, ibland
dock inte lika starkt som här. Sambandet har funnits alla åren 1998–2002.

Figur 21: Andel som anser sig kunna lita på respektive inte lita på de flesta människor de möter i grupper med olika Internetvanor år 2002.

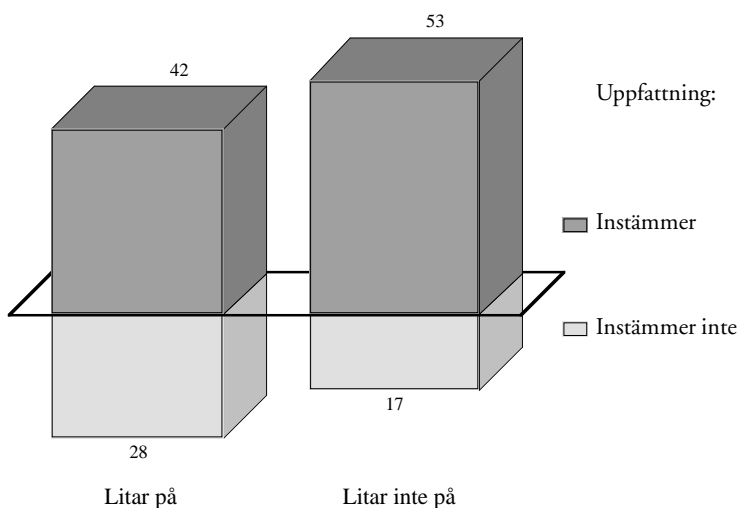
Anm: Bastal:1584, 1205, 923, 1283.

⁵⁷ Bastalen för uppgifterna om Metall, Kommunal och SIF är 1271, 2695, 1580.

Sambandet mellan Internetanvändning och allmänt förtroende är måttligt, men kan inte förklaras av bakomliggande faktorer som t.ex. ålder, kön, utbildning m.m. Det finns alltså ledtrådar till annat som antyds av sambandet.

Inställningen till samhället

Olika frågor och svar som belyser sambandet mellan inställningen till samhället i stort och förtroendet för det allmänna (människor man möter, folk i allmänhet) har tagits upp i tidigare rapporter och i inledningen till denna rapport (t.ex. frågan om upplevd gemenskap med det svenska samhället). Nedan lämnas ytterligare några exempel. Bland dem som upplever att de inte kan lita på de flesta människor de möter, instämmer en majoritet (53 %) i det dystra påståendet att *Samhället har blivit en stor maskin som inte tar hänsyn till mänskliga rättigheter och behov*. Bland dem som uppger sig kunna lita på människor de möter är denna andel lägre (42 %). Detta illustreras i figur 22.

Figur 22: Andel av dem som anser sig kunna lita på respektive inte lita på de flesta människor de möter som instämmer/inte instämmer i påståendet att samhället har blivit en stor maskin år 2002.

Anm: I figuren har svarsalternativet "Tveksam" inte illustrerats (se frågebilagan).

Bastal: 988, 454.

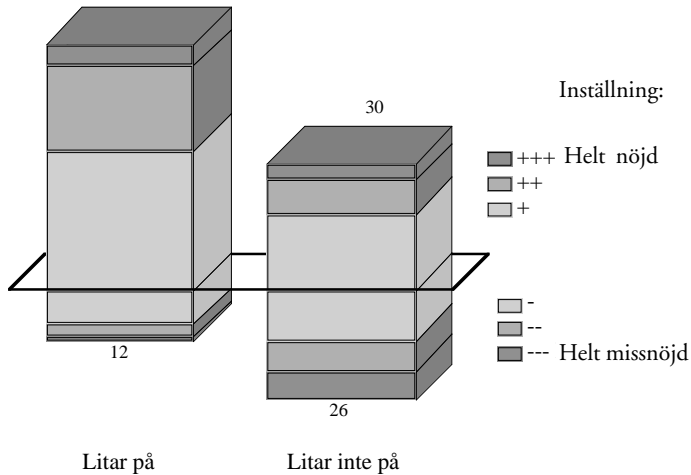
Ett samband i samma riktning finns mellan upplevelsen av en samhällsmaskin och andra frågor om förtroende t.ex. förtroendet för politiker och upplevelsen av gemenskap med det svenska samhället. Sambandet är inte särskilt starkt men påtagligt på det sättet att det stämmer med bilden från svaren på flera andra, liknande frågor. Ett exempel illustreras i figur 23.

Av dem som uppger att de kan lita på människor de möter, säger en majoritet – 58 % – att de är (mer eller mindre) nöjda med hur saker och ting på det hela taget är här i landet. Andelen som uppger sig vara nöjda med landet är dock betydligt färre

– 30 % – bland dem som känner mindre förtroende för människor de möter. Detta samband är mer påtagligt ($r=0.26$).

Används frågan om huruvida man kan lita på "folk i allmänhet" (i batteriet med förtroendefrågor) istället för den som i figur 23 enkla frågan, blir sambandet än tydligare ($r=0.39$).

Liksom för frågan som illustrerades i figur 22 har svaren på frågan om man är nöjd med landet (i figur 23) samband även med andra frågor om förtroende, t.ex. förtroendet för politiker.

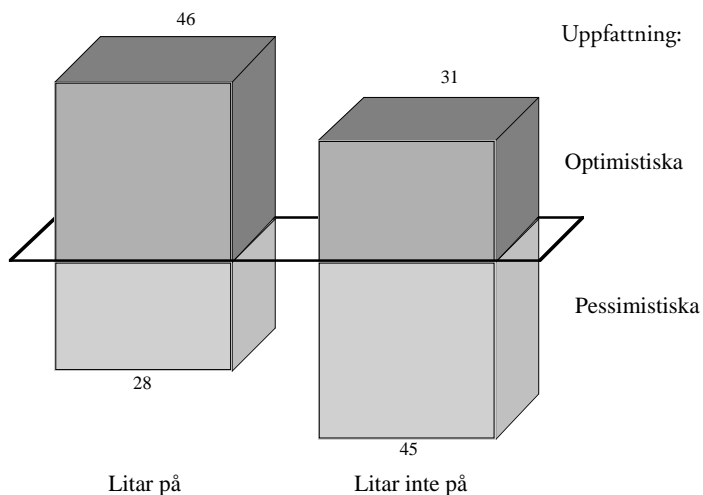

Figur 23: Andel mer eller mindre nöjda med hur saker och ting på det hela taget är här i landet bland dem som litar på respektive inte litar på de flesta människor de möter år 2002.

Anm: Svartalernativ 4 (se frågebilagan) redovisas inte.

Bastal: 2698, 1356.

Det finns alltså antydningar om ett nätverk av samband som är gemensamma för det allmänna förtroendet och förtroendet för politiker, men som nämnts inget direkt samband mellan de båda. Det är heller inte alltid som detta nätverk kan iakttagas. Ett exempel lämnas i figur 24. Vi kan där se att andelen som uppger sig vara optimistiska när det gäller utvecklingen i samhället i stort, är större bland dem som tycker sig kunna lita på människor de möter än bland dem som inte känner detta förtroende för sina medmänniskor.

Figur 24: Andel bland dem som litar respektive inte litar på de flesta människor de möter som är optimistiska eller pessimistiska rörande utvecklingen i samhället i stort år 2002.

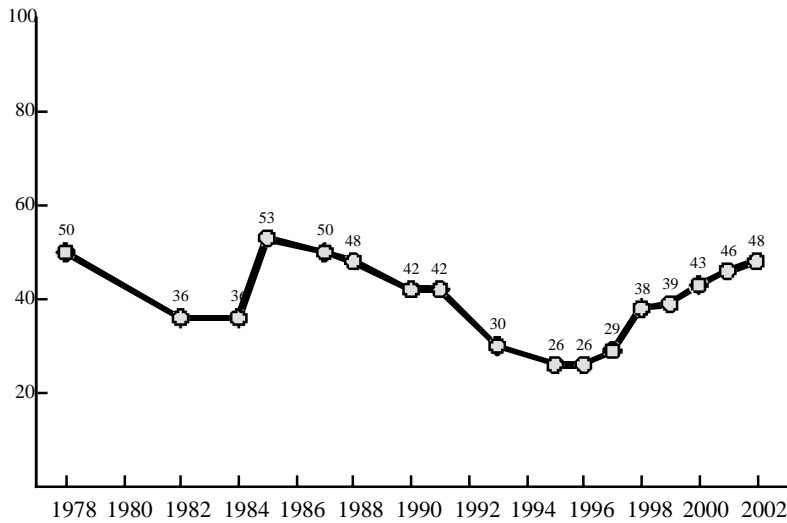
Anm: Svar på den s.k. enkla frågan om man litar på människor man kommer i kontakt med. Som optimistiska har betraktats dem som markerat punkterna 6–9 på en niogradig skala, som pessimistiska de som markerat 1–4. Övriga svar illustreras inte.

Bastal: 761, 376.

Sambandet (r) i figur 24 beräknas till 0.21. Används frågan om man litar på "folk i allmänhet" i stället för den enkla frågan blir sambandet ungefär detsamma (0.25). Särskilt förtroendet för rättsväsendet ($r=0.34$) men även flera andra frågor om förtroende visar samband med optimism/pessimism gällande samhällsutvecklingen, dock ej med förtroendet för politiker. Svaren på frågan om man upplever gemenskap med det svenska samhället visar ett mycket påtagligt samband ($r=0.37$) med en optimistisk eller pessimistisk syn på samhällsutvecklingen.

Som nämnts skall de exempel rörande inställningen till samhället som berörts i det föregående relateras till en del av frågorna i förtroendebatteriet (se figur 5).

Med tanke på de påtagliga samband som finns, kan det vara intressant att se hur utvecklingen har sett ut vad gäller hur man ser på "hur saker och ting på det hela taget är här i landet". Vad gäller denna fråga kan vi nämligen följa svaren sedan några decennier tillbaka. Utvecklingen illustreras i figur 25.

Figur 25: Andel som uppger sig nöjda* med "hur saker och ting på det hela taget är här i landet" 1978–2002.

* Andel som i någon grad uppgett sig nöjda (sjugradig skala)

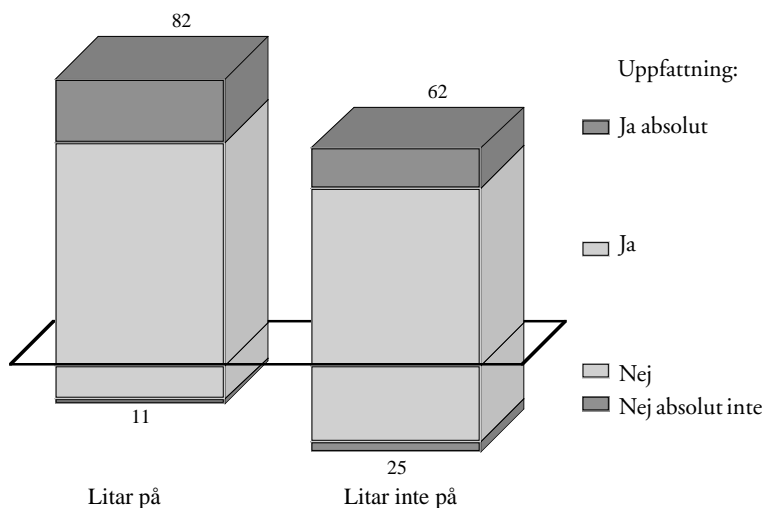
Anm: Avser befolkningen i åldrarna 18–79 år.

Bastal respektive mätår: 450, 1426, 288, 482, 376, 493, 1147, 855, 1248, 2143, 3286, 3147, 4594, 3616, 4519, 4998, 4670

Efter att ha nått en botten omkring mitten på 1990-talet har andelen som uppger sig nöjda stadigt ökat. Av detta kan vi dock inte dra slutsatsen att också det allmänna förtroendet haft en liknande historisk utveckling. Som tidigare visats (figur 1 och 6) har det allmänna förtroendet inte utvecklats på samma sätt under de senare år när detta undersökts. Som antytts tidigare betyder inte det påtagliga samband som finns med det allmänna förtroendet, att vi kan dra några slutsatser om dettas utveckling längre tillbaka med hjälp av figur 25. Sambandet avser befolkningen vid en viss tidpunkt och har ingen relevans för tidsutvecklingen. Likväl kan det vara intressant att se på utvecklingen i figur 25. Frågan berör ändå en del av det vi har i åtanke när vi talar om förtroendet för samhället.

Förtroende och upplevelse av frihet

Figur 26 illustrerar sambandet mellan att uppge förtroende för människor man möter och upplevelsen av frihet. Ungefär var tionde (11 %) av dem som känner sig kunna lita på människor de möter svarar nekande på frågan om man upplever frihet. Bland dem som inte tycker man kan lita på människor man möter, utan bör vara försiktig, är andelen som inte upplever frihet mer än dubbelt så hög (25 %).

Figur 26: Andelen som anser/inte anser att en svensk har den frihet som behövs bland grupper som anser sig respektive inte litar på människor de möter år 2002.

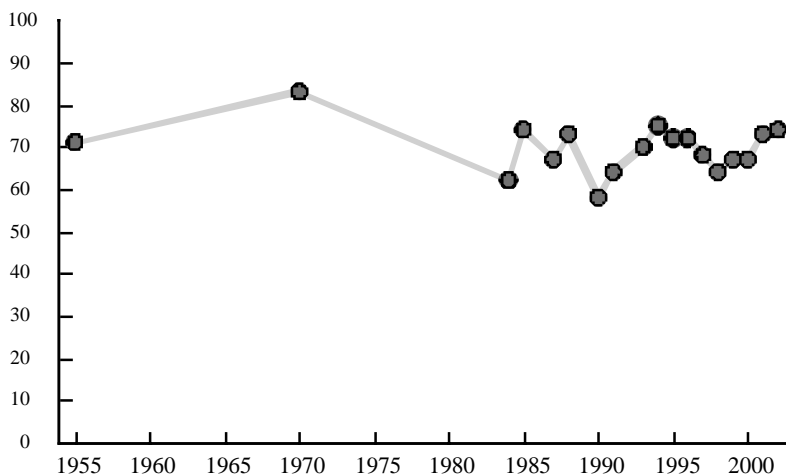
Anm: I figuren illustreras inte svarsalternativet "Osäker"/Vet ej".

Bastal: 2088, 1025.

Skillnaden går förstås åt omvänt håll vad gäller de som i någon grad är nöjda med friheten. Svaren på "frihetsfrågan" har ännu något starkare samband med svaren på frågan i batteriet om man litar på "folk i allmänhet" och för en del andra frågor i samma batteri, samt också med frågan om man upplever samhörighet och gemenskap med Sverige. Det allmänna förtroendet har också samband med en rad andra frågor om trivsel i Sverige. En del av exemplen tidigare har redan antytt detta. Svaren på frågan om frihet kan följas under mycket lång tid. Med tanke på nätverket med samband kan det ha ett visst allmänt intresse att se på utvecklingen. För att kunna gå så långt tillbaka i tiden som möjligt redovisas enbart åldrarna 18–55 år.⁵⁸ Utvecklingen illustreras i figur 27.

Debatten om friheten i Sverige har ibland varit intensiv, men som vi ser finns det inga tecken på någon nämnvärd trend. Värdet år 1970 är visserligen högre än 2002, men förändrar inte detta intryck.

⁵⁸ Mätningen år 1955 innefattade endast åldrarna 18–55 år vad gäller denna fråga. Ett särskilt urval av barn och ungdom fanns också, men detta beaktas inte här.

Figur 27: "Tycker Du att en svensk i stort sett har den frihet i olika avseenden som behövs för att han eller hon skall trivas?" Andel som svarat "ja absolut" eller "ja" åren 1955–2002.

Anm: Avser befolkningen i åldrarna 18–55 år.

Bastal: 1955: 1550, 1970: 550, 1984: 160, 1985: 700, 1987: 530, 1988: 350, 1990: 790, 1991: 330, 1993: 360, 1994: 970, 1995: 1480, 1996: 1320, 1997: 1190, 1998: 2430, 1999: 2236, 2000: 1220, 2001: 1790, 2002: 2140.

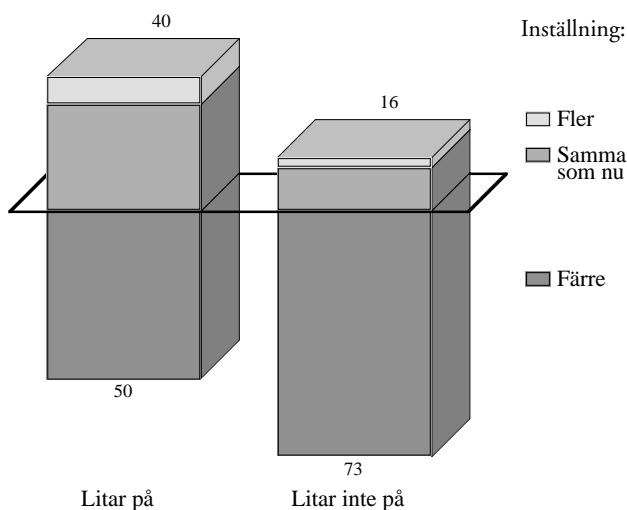
Som tidigare konstaterats säger dock den historiska utvecklingen inte så mycket vad gäller förtroendet, även om det i tvärsnittsdatan finns ett påtagligt samband med uppfattningarna om frihet.

Allmän inställning till invandring, invandrare/flyktingar

Inställningen till att ta emot flyktingar är mer positiv bland dem som uppger ett allmänt förtroende än bland dem som inte gör det. Detta illustreras i figur 28.

Inställningen till invandrare är mer positiv än till invandring, men det finns naturligtvis ett samband mellan de båda (se FSI01: v06inv) och båda har också samband med det allmänna förtroendet. Sambandet mellan förtroende och inställningen till invandrare har berörts tidigare (t.ex. figur 13) och även i rapporten från 1999. I texten ovan har det framför allt gällt olika speciella grupper av invandrare. Sambandet gäller förstås också invandrare i allmänhet, men det är lika starkt om frågeformuleringen avser "flyktingar".

Sambandet är detsamma för olika indikatorer på allmänt förtroende och kan konstateras för de flesta frågor om förtroende som ställts, t.ex. förtroendet för politiker och också för frågan om gemenskap och samhörighet med det svenska samhället.

Figur 28: Inställning till att ta emot flyktingar bland dem som anser sig kunna lita på respektive inte lita på de flesta människor de möter år 2002.

Anm: I figuren illustreras inte svarsalternativet "Tveksam/Vet ej".

Bastal: 1847, 989.

Vi kan också se viktiga indikationer på att detta kan höra till ett större sammanhang. Inställningen till invandrare hänger ihop med ett nätverk av samband till minoritetsgrupper av flera slag, t.ex. homosexuella och handikappade.

Det allmänna förtroendet visar samband med hela detta nätverk, även om det kan variera en del i styrka beroende på vilken grupp och vilken indikator som används. Klara antydningar om detta kunde noteras redan 1999 (Österman 1999) och har kunnat bekräftas under åren därefter. I sammanhanget kan också nämnas tecken på att den förändring av inställningen till invandrare som tidigare noteras strax efter den 11 september (figur 11), även berör inställningen till homosexuella.

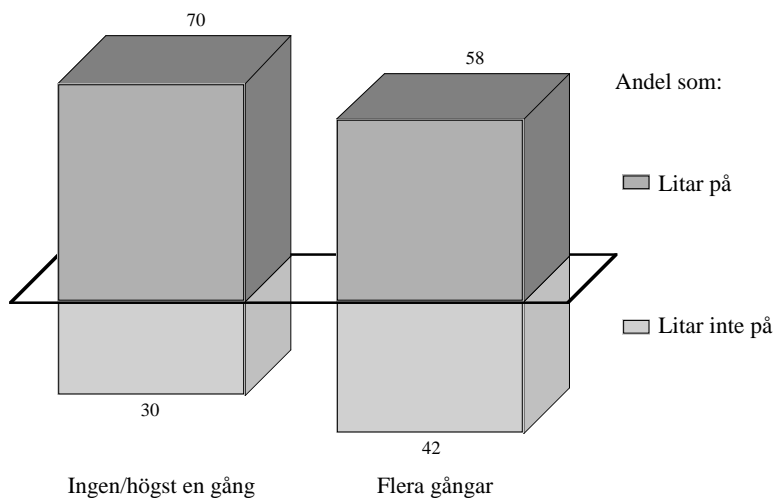
Om terrorhändelserna den 11 september 2001 utlöste ett ökat förtroende för politiska ledare och institutioner kan man spekulera i huruvida baksidan av denna slant är minskat förtroende för dem "utanför". Utvecklingen under framtida kriser får ge mer belysning åt denna spekulation. Skulle det ligga något i den, är det onekligen av stort intresse. Tills vidare får vi nöja oss med att konstatera indikationer på att förtroendet hänger samman med inställningen till olika minoritetsgrupper bland våra medmänniskor.

Förtroende, hälsa och livskvalitet

Det har tidigare konstaterats att individer som känner allmänt förtroende ofta har bättre socioekonomisk ställning och ibland en mer positiv syn på omvärld och medmänniskor än de som inte känner detta förtroende. Man får dock inte överdriva den-

na samvariation. Sambanden finns inte alltid och ofta är de måttliga eller svaga. Samtidigt ser man samvariationen så pass ofta att detta ändå bör noteras. Reflektioner kring möjliga bakomliggande sammanhang kan föra oss en bit vidare efter hand.

I figur 29 visas ytterligare ett exempel på detta mönster. Andelen som besöker akutvård för behandling är något lägre bland dem som uppger sig känna förtroende för sina medmänniskor. Möjligen är hälsan genomsnittligt något bättre bland de förra än bland de senare, eftersom de som svarat att de litar på människor de möter också uppger att de allmänt sett är något mer nöjda med sin hälsa. Skillnaden mellan grupperna i figuren verkar inte kunna förklaras av några bakomliggande variabler (ålder t.ex.) och stämmer in på det allmänna mönster som noterats tidigare. Sambandet mellan förtroende och hälsa gäller också ett antal andra förtroendeindikatorer och har kunnat iakttas även tidigare än 2002.

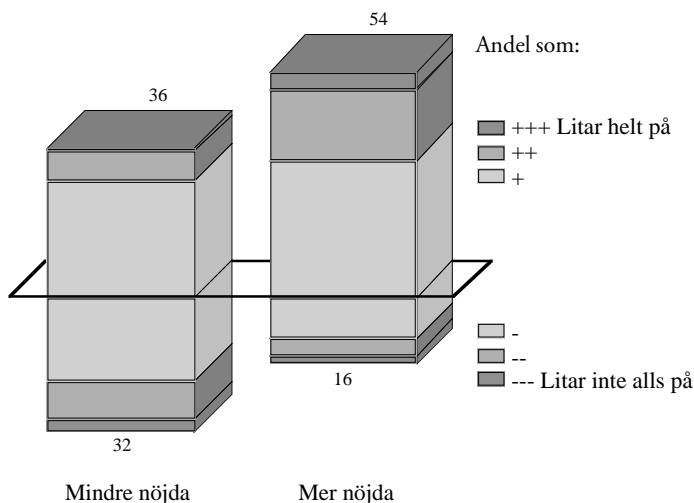
Figur 29: Andel som litar respektive inte litar på de flesta människor de möter bland dem som högst en gång/flera gånger besökt akutvård år 2002.

Anm: Bastal: 1632, 614.

I SPF-skriften år 1999 (Österman 1999) påvisades liknande samband med en rad psykosomatiska besvär (t.ex. huvudvärk, sömnlöshet). Dessa samband kan konstateras även under de följande undersökningsåren. I sammanhanget kan noteras att det dock inte kunnat uppmätas några nämnvärda samband mellan upplevt allmänt förtroende och besvär som depression och ångest.

Ett exempel av övergripande slag på det mönster som berörs ovan illustreras i figur 30. I ett batteri med frågor om subjektivt upplevd livskvalitet inom olika områden ställs sammanfattande frågor om hur man trivs med sitt liv i stort i dag (se rapporten FSI 2003: v05livet).

Som framgår uppger sig de som säger sig lita på människor de mönster att de genomsnittligt är mer nöjda med sina liv. Det sambandet gäller också andra förtroendeindikatorer inklusive frågan om gemenskap med det svenska samhället.

Figur 30: Grad av förtroende för folk i allmänhet i grupper som är mer eller mindre nöjda med sitt eget liv just idag.

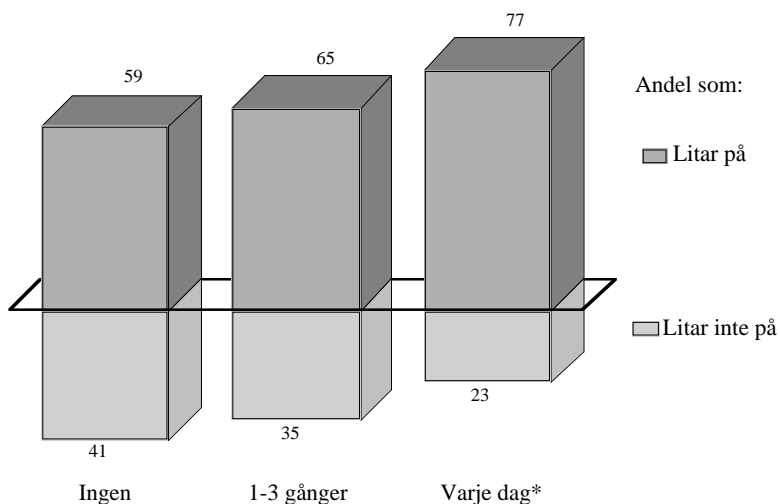
Anm.: Frågan om man litar på "folk i allmänhet" i frågebatteriet om förtroende. I figuren illustreras inte svarsalternativ 4 (se frågebilagan).

Bastal: 197, 932.

Sambandet mellan upplevd livskvalitet och förtroende behandlades även redan 1999 (Österman 1999). Den intresserade kan notera att utvecklingen av den subjektivt upplevda livskvaliteten tyder på en negativ utveckling om man jämför med några tidigare decennier (se FSI 2003: v05livet).

Bildning och bokläsning

Tidigare har berörts sambandet mellan utbildning och allmänt förtroende. Det kunde väntas att det finns vissa samband mellan förtroende och medievanor som t.ex. läsning av morgontidningar, kvällspress, lyssnande på radio eller TV-tittande. Några sådana samband värda att beakta finns dock som regel inte. Det enda exemplet på medievanor som ändå uppvisar samband med allmänna förtroendet är bokläsning, vilket illustreras i figur 31. De som under de senaste sju dagarna läst en bok varje dag uppger i påtagligt högre grad att de kan lita på människor de möter – jämfört med de som läst mer sällan eller inte alls.

Figur 31: Andel med olika bokläsvanor som litar på respektive inte litar på de flesta människor de möter år 2002.

* Svarat "nästan varje dag", "varje dag" eller "minst två timmar per dag".

Anm: Bastal 450, 516, 595.

Är detta är en indikation på att bokläsare har en delvis annorlunda omvärld eller har en omvärld men en annan syn än de som inte alls eller mer sällan läser böcker låter vi vara osagt. Detsamma gäller naturligtvis tidsföljden, dvs. huruvida synen eller omvärlden lett till bokläsning eller om det omvända gäller, eller influenserna går i båda riktningarna. Även om vi inte vet något om det bakomliggande orsaksmönstret till sambandet mellan allmänt förtroende och bokläsning är detta dock intressant att notera.

Det ser också ut som ett stöd för hypotesen att allmänt förtroende och bildning hänger samman på något sätt. Svaren på ett batteri med kunskapsfrågor om samhället, EU m.m. visar ett svagt, men signifikant samband med förtroende som ger ett liknande stöd för denna.

I sammanhanget kan noteras att bokläsning även har samband just med kunskaper om, inställning till invandrare, homosexuella och andra minoriteter – d.v.s. har på flera punkter liknande anknytningar som också det allmänna förtroendet har.

Avslutningsvis skall noteras att sambandet med bokläsning kan konstateras även i mätningarna under tidigare år och gäller också flera av frågorna i batteriet med förtroendefrågor. Bokläsningen specifikt har dock inga samband med förtroendet för politiker eller med upplevd gemenskap och samhörighet med samhället.

Sammanfattande diskussion

Begränsningar av historik och referenser

Förtroende är ett begreppsområde som forskningsmässigt visats ett kraftigt stegrat intresse sedan ett knappt decennium (se bl.a. Rothstein 2002). Mycket om ämnet har dock skrivits dessförinnan. Området har en lång historik och har berörts av bl.a. kända tänkare som Aristoteles. Bland de mest kända förgrundsgestalterna närmare tiden för det kraftigt stegrade intresset finner vi Coleman (1990) och framför allt Putnam (1993). Den senares serie av publikationer har sammanfallit med inledningen till ett slags genombrott för intresset för förtroendebegreppet. Bland de många idémodeller som har förekommit sedan Aristoteles (som bl.a. framförde begreppen *etos*, *pathos* och *logos*), kan noteras skolor inom spelteori och *rational choice* och en rad ansatser som haft en kulturell, kognitiv eller statsvetenskaplig orientering.

Mycket i denna skrift berör det som gjorts inom många av dess områden. Det känns därför svårt att förbigå en diskussion av all denna tidigare forskning. Som framgått i redovisningen har vi att hantera ett mycket omfattande datamaterial och en stor mängd iakttagelser i de empiriska studier som gjorts sedan 1997. Sammanfattningen är hårt bantad vad gäller de empiriska studierna och vi har därför inte haft något annat val än att utesluta mycket av det som skulle vara viktigt och relevant att ta upp.

Förtroende – tvådimensionellt med många faktorer

I den tidigare skriften från detta projekt (Österman 1999) diskuterades en del kring komponenterna i begreppet förtroende. Förtroendet för någon eller något är en tvådimensionell företeelse. Dels handlar det om i vilken grad man äger kunskap om företeelsen i fråga, dels om i vilken grad man attitydmässigt är positiv till den. Det går att vara positiv eller negativ utan att veta så mycket, känslan av förtroende kan finnas ändå. Det går att veta allt man behöver om en företeelse utan att vara positiv till den, känslan av förtroende kommer ändå inte. Hur förtroendet för en viss företeelse varierar från individ till individ och från en tidpunkt till en annan speglar alltså hur dessa två dimensioner varierar tillsammans. Det kan ha stor betydelse hur den ena respektive andra dimensionen gestaltar sig för att få en korrekt bild av ett upplevt förtroende. Forskningen tyder på att mängden kunskap och bildning som finns i individens föreställningsvärld har stor betydelse för hur förtroendet kan påverkas, hur flyktigt eller stabilt det är (Berlo m.fl.1969, Cacioppo och Petty 1979, Österman 1998).

Detta tvådimensionella förtroende påverkas i sin tur och är beroende av många olika faktorer och dessas samspel. Till att börja med måste vi förstå att det är fråga om ett samspel mellan egenskaper hos den som observerar och det som observeras dvs. mellan individen och det som bedöms (se bl.a. Holmberg och Weibull 2002). Ett välkänt exempel är att förtroendet för regeringen skiftar beroende på vilket par-

ti som sitter i regeringsställning och vilket parti bedömaren själv har röstat på eller tänkt rösta på. En iakttagelse här är att om förtroendet ändras för det som observeras (regeringen), ändras det ofta i samma riktning i alla olika partiväljargrupper. Detta kan iakttagas i de förtroendevariationer från tidpunkt till tidpunkt som studerats inom ramen för denna undersökning under åren, men har inte redovisats i närmare detalj. Mönstret med lika förändringsriktningar i olika åsiktsgrupper är tämligen väl dokumenterat och hör bl.a. till huvudpunkterna i avhandlingen *Opinionens mekanismer* (Österman 1998). Kännedom om en väsentlig förändring i egenskaperna hos det som observeras påverkar som regel observatörernas attityder (t.ex. förtroende), ofta på ett likartat sätt oavsett observatörens egenskaper innan förändringen.

En av de viktigaste egenskaperna hos bedömaren är kunskap och bildning.⁵⁹ Den som har god utbildning eller på ett eller annat sätt har stor närhet till den företeelse som skall bedömas, har större sannolikhet att nås av befintlig information om företeelsen ifråga. För några decennier sedan sades det ofta att de som hade lågt förtroende för politiker var lägre utbildade och kunniga än de med högre förtroende. I dag finns inte detta samband, det finns rentav en del som talar för att det kan komma att bli tvärtom: den mer kunnige har lägre förtroende för politiker än den okunnige. Politikernas kvaliteter kan ha ändrats, men det behöver inte vara så – det finns andra förklaringsmöjligheter. Som redan noterats har förtrogenhet och kunskap också betydelse för hur stabilt eller flyktigt förtroendet är. Dessutom kan tilläggas att hur mycket av fakta eller affekt som präglar informationen har avgörande betydelse för hur den påverkar den kunnige eller okunnige observatören (Cacioppo och Petty 1979, Österman 1998).⁶⁰

Andra – och helt avgörande – faktorer är sammanhang och ämne. Man kan ha utomordentligt förtroende för t.ex. sin lillebror, utan att fördenskull ha något som helst förtroende för hur denne skulle lyckas med att operera ens blindtarm. Om stats-

⁵⁹ Naturligtvis finns en rad egenskaper hos både det som skall bedömas och den som skall bedöma som kan nämnas, men vi stannar här för det följande exemplet.

⁶⁰ Två korta utvecklingar för att ge några förklarande exempel på vad som står i detta stycke. Bl.a. har det föreslagits att nyhetsmedierna blivit mer kritiska till politiker och ledargestalter och att detta slår igenom bland allmänheten. Ett annat exempel är att de valda tidigare hade ett stort försteg vad gäller kunskaper jämfört med väljarna. Detta försteg har minskat i takt med att väljarna i dag nås av betydligt mer information och kan välja mellan flera informationskanaler än tidigare. Det är nu länge sedan gemene man lyfte på huvudbonaden eller lätt bugade när man mötte prästen på vägen – i dag kan alla läsa och prästen torde ha de svårare att upplevas som bygdens vise man. Vad beträffar påverkan från det känslomässiga respektive fakta, har konstaterats att faktainformation har relativt svårare att påverka om den som får informationen har dåliga förkunskaper – kanske inte vet just något om det ämne det är frågan om – och därför inte heller kan se vilken betydelse nya fakta har, även om de skulle vara fråga om en avgörande betydelse. Om det däremot rör sig om en mycket kunnig mottagare av informationen, får det affektiva betydligt mindre påverkanskraft – ibland ingen alls.

ministern är värd dåligt förtroende som trädgårdsmästare är det nog ingen som tänker på det när de uttalar sitt förtroende för densamme. Automatiskt tänker de sannolikt på annat än trädgården. Den underförstådda riktning som tankarna har när man besvarar en fråga om förtroende, får dock inte vilseleda undersökaren som ställer frågan. Undersökaren måste vara medveten om att det handlar om komponenter och ett samspel mellan dem som bestäms av sammanhanget – svaren om förtroende måste tolkas utifrån kunskap om vilken situation det handlar om.

Detta är så självklart att det känns onödigt att nämna, ändå visar det sig ofta förbisett. Inte bara vad gäller lillebror som kirurg eller statsministern som trädgårdsmästare utan också i mer oväntade sammanhang finner vi att förtroendet varierar från det ena sammanhanget till det andra. Vi vet t.ex. att en socialdemokratisk väljare som regel har större förtroende för Socialdemokraterna än för Moderata samlingspartiet och att det är tvärtom bland moderata väljare. Men vi vet samtidigt att det finns gott om exempel där detta inte håller. Socialdemokrater har större förtroende för Moderaterna än för det egna partiet vad gäller fastighetsskatten. Båda väljargrupperna känner lågt förtroende för Miljöpartiet – men förtroendet är likväl högre för Mp än för det egna partiet när det gäller miljöfrågorna. Detta har demonstrerats i ett flertal sammanhang.⁶¹ Vilket ämne det handlar om, avgör frågan om förtroende.

Förtroendet kan också starkt påverkas av den situation som utgör omvärldssammanhanget när man ställer en allmän fråga om förtroende. Den situation frågan ställs i kan vara avgörande för hur en allmän fråga om förtroende besvaras. Detta kan behöva förklaras närmare.

Vilket förtroende den tillfrågade uppger för en viss person, institution eller annan företeelse, beror på vad som ligger närmast i åtanke när svaret ges. Naturligtvis ter sig detta tämligen självklart att man anger förtroendet för läkare med tanke på deras profession som just läkare och den erfarenhet man har av detta. För den som just läst en annons där läkare protesterar mot t.ex. kriget i Irak, är förtroendet kanske inte lika självklart. Annat än läkaren som just läkare kan komma in i bilden. Även undermedvetet, kan detta "annat" påverka svaret på frågan om förtroende för läkare. Vilket avseende man har i åtanke när man bedömer sitt förtroende för en företeelse bestäms alltså inte alltid entydigt av vilken företeelse det är frågan om utan också av sammanhang och omvärld. Egenskaper som i det ena sammanhanget är framträdande är mindre framträdande i ett annat sammanhang. Så t.ex. har visats att vissa riksdagspartier hänger ihop i en gemensam dimension vid en tidpunkt, men i motsatta dimensioner vid andra tidpunkter.⁶²

Även miljön i frågeformuläret kan ha betydelse. Så t.ex. har tidigare antytts att

⁶¹ Österman (1990, 1995). Se även FSI 2003: v04sakfr.

⁶² Österman (1998). I en omvärld som handlar om kärnkraft och miljö, tenderar väljarna att sätta ett samband mellan V och C å ena sidan och mellan S och M å den andra. I tider som domineras av ekonomiska frågor och t.ex. löntagarfonder sätter man partierna samman på motsatt sätt – V och S å ena sidan och C och M å den andra.

svaren på en fråga om förtroendet för "folk i allmänhet" kan tänkas ha blivit påverkat av att frågan ingår i ett batteri frågor om olika institutioner och personer. För flera av dessa institutioner/personer har förtroendet ökat mellan vissa tidpunkter. Det är inte otänkbart att svaren om förtroendet för "folk i allmänhet" kan ha påverkats av detta och visar en större ökning än det annars skulle ha gjort.

Innehållet i begreppet förtroende kan alltså skilja sig beroende på några av de komponenter som här nämnts:

- Förtroende konstitueras av två dimensioner – hur positiv/negativ bedömaren är gentemot företeelsen och hur mycket/litet bedömaren vet om densamma
- Vilket ämne och sammanhang som förtroendet handlar om
- Vilken omvärld, svarsituation och frågemiljö som gäller när frågan ställs
- Samspelet mellan egenskaper hos bedömaren och det som skall bedömas.

Exemplen på viktiga komponenter och orsaksmönster bakom begreppet förtroende kan göras åtskilligt fler.⁶³ Utifrån det som sagts om dem ovan, inser man att de handlar om avgörande punkter. Redan det som sagts klargör att teoretiska och empiriska analyser av förtroende lätt kan få alltför liten substans om dessa komponenter inte tas med i analysen.

Denna risk gäller naturligtvis även denna studie. I ett arbete av detta slag finns inga möjligheter att ta itu med alla de relevanta – eller ens alla de nödvändiga – faktorer som behövs för en någorlunda fullständig analys av begreppet förtroende. Vi har därför begränsat analysen till allmänt förtroende. Detta har lett till två spår.

Analys av allmänt förtroende utefter två spår

Dels används de data som tagits fram till att studera huruvida det finns en allmän dimension som avspeglas i människors förtroende för olika företeelser. Det handlar alltså om huruvida det finns en *allmän benägenhet* att känna förtroende som gäller observatören själv – således inte en allmän egenskap hos företeelserna denne skall bedöma sitt förtroende för.

Dels används data för analys av *förtroendet för medmänniskor i allmänhet*, för de människor man möter, för "folk i allmänhet". Detta rör naturligtvis något specifikt och annat än t.ex. "polisen" eller "näringslivet" men det handlar likväl om något som i grunden är mycket allmänt och också är allmänt formulerat i våra frågor. Förtroendet för människor eller "folk i allmänhet" kan alltså ses som en del av perspektivet kring allmän benägenhet till förtroende.

⁶³ Förtroende är en attityd med kognitiva och affektiva inslag. Samspelet mellan dessa och förmågan att summera hundratusentals observationer i form av enstaka affektiva bestämmningar har behandlats bl.a. av Österman (1998). Detta område är trots sin betydelse tämligen okänt och berörs sällan i analyser som rör attityder. Området är omfattande men det stör av bl.a. dessa skäl inte framställningen särskilt mycket, varför vi lämnar det utan att närmare beröra det.

I sammanhanget kan noteras att frågor ställts om huruvida man möter många olika typer och grupper av människor i sitt arbete och på sin fritid. Svaren på dessa frågor har inget nämnvärt samband med svaren på de frågor som ställts om förtroendet för "folk i allmänhet" eller "de flesta människor". Erfarenhet av olika typer av människor verkar alltså inte spela någon nämnvärd roll här.⁶⁴ Samma mönster kan noteras vad gäller sambandet mellan kunskaper om samhället och förtroendet för medmänniskor; också det verkar tämligen obetydligt.⁶⁵

Hur kan vi då sammanfatta de iakttagelser som gjorts inom de två spåren?

Spår I: Allmän benägenhet till förtroende

I sökandet efter en mätare på allmän benägenhet till förtroende kan det kanske tyckas ligga nära till hands att använda sig av något index som ger ett genomsnittligt förtroende för ett stort antal institutioner och företeelser. Det finns flera problem och informationsförluster vid användandet av index som vi här kan förbigå men vi skall ändå nämna några.⁶⁶

Ett av problemen är att en viss dimension (t.ex. samhällsinstitutioner) speglas av fler komponenter i indexet än andra (t.ex. primärgrupp, enskilda människor) och får därför större betydelse för genomsnittet. En eller ett par enskilda komponenter i indexet kan också få särskild betydelse för genomsnittet genom att variera kraftigt från den ena befolkningsgruppen till den andra eller från den ena tidpunkten till den andra. Det genomsnitt som mäts har alltså en synnerligen oklar anknytning till vad som ursprungligen var tänkt med "genomsnittligt" förtroende.

En del sådana index har likväl prövats i detta material under olika undersökningsår. Samma index visar sig dock fungera olika under olika år och tillfällen (beroende bl.a. på komponenternas variationer från år till år). Det visar sig också svårt att ta fram ett index som har en rimlig samvariation med förtroendet för "folk i allmänhet". Av dessa och en rad liknande skäl bör inte index användas för de syften

⁶⁴ Det rör sig här om några enstaka batterier av frågor åren 1998–2000 och resultaten på denna punkt bör naturligtvis ses som indikationer snarare än avgörande. En del av resultaten från dessa frågor har rapporterats av Österman (2001). Erfarenhet av t.ex. en viss grupp människor kan öka, eller minska misstroendet för dessa, men tycks inte påverka förtroendet för människor "i allmänhet".

⁶⁵ Frågebatterier med sakpåståenden om samhället och dess institutioner, EU och även inom några speciella områden (tandvård m.m.) har ställts. Även om det endast finns ett svagt samband (r mindre än 0.10) mellan faktakännedom i dessa frågor och förtroendet för medmänniskor, bör noteras att det ändå finns en svag tendens till samband. Liksom i noten ovan får alltså konstateras att dessa resultat endast kan ses som indikationer.

⁶⁶ Detta har behandlats av bl.a. Bernow m.fl. (1975). Ett allmänt undantag från denna problematik är naturligtvis s.k. additiva index, där man inte behöver ta hänsyn till samvariationer eller söka gemensamma dimensioner. Ett sådant exempel är t.ex. när man adderar räntor, försäljningar, lön m.m. för att få en summa som mäter en persons inkomst.

denna undersökning har. Detta hindrar naturligtvis inte att index i speciella fall och för en del analyser kan vara klart användbart.

Vad gäller sökandet efter en benägenhet till allmänt förtroende kan konstateras att arbetet inte varit helt ofruktbart, även om det varit svårt att hitta ett enkelt index som påvisar denna benägenhet. Människor skiljer sig en del vad gäller benägenheten att känna förtroende rent allmänt. Grovt exemplifierat kan sägas att präster som regel möter större förtroende än skurkar och mördare bland såväl dem med hög benägenhet till förtroende som bland dem med låg benägenhet till förtroende. De med benägenhet till högt allmänt förtroende upplever dock högre förtroende – eller lägre missförtroende – för både präster och skurkar!

I denna undersökning har vi sökt och funnit exempel på skillnader i allmänt förtroende mellan olika bedömare. Vi har t.ex. funnit att muslimska invandrare, oavsett bedömare, som regel får vidkännas mindre förtroende än nordiska invandrare, men vissa människor har större benägenhet än andra att känna högre förtroende för båda grupperna. Detsamma gäller benägenheten att vara positiv eller negativ. På detta sätt får vi en slags dimension där vissa av oss tenderar att se mindre positivt på t.ex. invandrare, homosexuella och andra minoriteter. Det behöver inte betyda att vi helt saknar positiva känslor för dessa grupper – även om vi kanske blir gladare när vi träffar den trevlige grannen än en okänd mörkhyad främling. Den med – relativt sett – lägre allmänt förtroende kanske gör samma rangordning i förtroendet för olika människor och företeelser som den med högre förtroende. Men även om rangordningen kan vara likartad är förtroendet genomsnittligt lägre för den ene bedömare (med lågt allmänt förtroende) än för den andre (med högre allmänt förtroende). Den rangordning som görs av den med högt förtroende är dock långtifrån alltid perfekt likartad med den som görs av den med lågt förtroende. Den dimension som speglar ett allmänt högt/lågt förtroende har nämligen en ganska måttlig styrka jämfört med de stora och tunga variationsmönster i övrigt som präglar bilden.

Det är därför svårt att ta fram en dimension som speglar allmänt förtroende och som är användbar som mätare i t.ex. jämförelser från år till år eller från befolkningsgrupp till befolkningsgrupp. Dessa svårigheter och att vi inte – åtminstone ännu – funnit denna väg framkomlig, får dock inte hindra vad som ändå kan konstateras: det finns en benägenhet till allmänt högt respektive lågt förtroende, även om den inte har särskilt stor genomslagskraft. Arbetet med att finna ett litet antal nyckelindikatorer som kan spegla allmänt förtroende har alltså inte lett oss i mål på denna punkt. Om än empiriskt svår fångad finns det alltså likväl ett allmänt förtroende. Vis-a-vis problem som diskuterats tidigare måste dock komplettera denna slutsats.⁶⁷

⁶⁷ Som noterats, finns det ett samband mellan förtroende och positiv inställning som ibland kan vara besvärande att hålla i sär. En allmän benägenhet att vara positiv kan också noteras. Denna har ofta samband med olika bakgrundsvariabler och värderingar på ett liknande sätt som det allmänna förtroendet har.

Spår II: Förtroende för medmänniskor och folk i allmänhet

Det andra huvudspåret i analysen, granskningen av förtroendet för människor man möter, för "folk i allmänhet" kan som nämnts ses som en speciell del av det som hör till perspektivet allmänt förtroende. Vad gäller analysen av hur det allmänna förtroendet för medmänniskor varierar i befolkningen vid en given tidpunkt är det klagöranden mer än problem som visar sig. Olika frågor om förtroende visar sig ofta ge likartade sambandsmönster och anknyter på likartat sätt till olika bakgrundsvariabler och attityder. Olika frågor om allmänt förtroende för människor i ens omvärld ger nästan undantagslöst samma mönster i resultaten av dessa analyser.

Denna analys kan ge oss åtskilliga kunskaper om förtroendets natur och en del exempel har redovisats både i denna rapport och den tidigare (Österman 1999). Sambandsmönstren är som regel stabila och ser ut som pålitliga observationer. Förtroendet hänger samman med ekonomiskt välmående, god utbildning, litet bättre hälsa m.m. Har man förtroende tenderar man att vara mer nöjd med hur saker och ting är i landet, med sitt eget liv och en rad olika företeelser. På det hela taget ter det sig som om man ger tillbaka i form av förtroende vad man får från omvärlden. Eller om det också är från andra hållet – har man förtroende blir och ter sig världens litet bättre.

De många exempel som denna studie hittills givit ger en ganska god belysning av detta mönster. Vi har fått veta åtskilligt om sammanhanget kring förtroendet för medmänniskor allmänt.

Problem i analysen av förtroendet för medmänniskor i allmänhet

Den ganska tydliga belysning vi här får gäller dock inte när vi ser på variationer mellan olika tidpunkter. Detta har försvårat sökandet även på nyckelindikatorer på något så pass enkelt som förtroendet för människor man möter eller "folk i allmänhet". Trots att svaren på den ena frågan visar höga samband med svaren på den andra vid en viss tidpunkt – och trots den stora samstämmigheten de båda visar i sina relationer till olika variabler och faktorer – så visar de sig inte utvecklas på ett likartat sätt mellan olika tidpunkter. Tänkbara orsaker till detta har diskuterats tidigare. Det kan t.ex. vara fråga om subtila olikheter i formuleringarna, det kan vara fråga om statistiskt ovanliga fel.

En hel del av grundtanken med allmänt förtroende för medmänniskor brister naturligtvis om det är det förstnämnda felet. Mätserier med upprepade statistiska fel (av typ 1) är mycket osannolika vilket talar för att det finns en del sådana formuleringbrister. Det finns behov av preciseringar och kontroll av sammanhang. Enkla formuleringsskillnader gör sannolikt mindre. Som nämnts tidigare har t.ex. den enkla frågan om förtroende för människor man möter prövats med ett antal olika formuleringar som alla gav ungefär samma resultat.

Frågorna om förtroende för människor man möter respektive frågebatteriet för "folk i allmänhet" handlar sannolikt om något mer än endast formuleringsskillnader

– de berör olika saker. Förtroende är ett mångfacetterat begrepp och bristande överensstämmelse i tidsutvecklingen är att vänta om man berör olika delar av det. I förtroendeskriften från 1999 konstaterades att det fanns ett påtagligt samband mellan frågor om förtroende för människor i allmänhet och frågan om huruvida man känner gemenskap med det svenska samhället. Man kunde därför tänka sig att de båda speglar något gemensamt. Det påtagliga samband som kunde konstateras sedan slutet av 1990-talet har funnits under hela tiden sedan dess. När vi nu har möjlighet att jämföra tidsutvecklingen för gemenskapsfrågan med förtroendefrågorna finner vi dock inte någon överensstämmelse – de spretar i skilda riktningar. Det betyder att frågan om gemenskap och samhörighet som mätts sedan 1982, inte kan användas som indikator på utvecklingen av något allmänt förtroende.

I en rad FSI-rapporter har visats liknande iakttagelser av bristande överensstämmelse. Under de senaste åren har t.ex. i *Kajsas* datainsamling till FSI:s långtidsstudie kunnat konstateras att förtroendet för "näringslivet i stort" har ökat påtagligt. Samtidigt har förtroendet för att placera pengar i aktier minskat lika påtagligt. Den brist på samstämmighet som syns i utvecklingen syns också vid enskilda tidpunkter: de som känner ett tydligt förtroende för näringslivet har som regel inte nämnvärt större förtroende än övriga att placera pengar i det. Den som uppger sig känna förtroende för näringslivet är i stort sett lika benägen som den misstroende att hellre placera pengar någon annanstans.⁶⁸

Naturligtvis är det lättare att se hur olikheter i innehållet kan förklara skillnaderna i utfall. Skillnaderna mellan de två frågorna om folk man möter och "folk i allmänhet" är inte lika tydliga och därför mer allvarliga.

Problemen vägvisare till viktiga frågor och nya lösningar

Ändå pekar inte dessa problem och svårigheter på något som nödvändigtvis är alltför problematiskt. Sammanfattningsvis vågar vi nog räkna med att större skillnader mellan olika tidpunkter än de vi kunnat observera i denna korta mätserie, också skulle ha visat mer av samstämmighet och logisk överensstämmelse med våra grundtankar. Variationerna under tiden 1997–2002 har varit små eller inga alls, trots att mätserien täcker perioder med skeenden som åtminstone haft en global dramatik. Det som rör det personliga planet och relationer till människor man möter, har av allt att döma inte påverkats nämnvärt av dessa skeenden.

I avsaknad av större variationer har de små variationer som finns visat ett mönster som tvingat oss att diskutera flera problem. Frågor om förtroende som till synes är mycket likartat formulerade visar olika utvecklingsmönster under den dramatiska hösten 2001. Undantag är frågor om förtroende som handlar om vissa speciella företeelser (ofta inom ett likartat område som t.ex. polis, rättsväsende, regering), vilka visar ett sinsemellan likartat utvecklingsmönster.

⁶⁸ Se *Förtroendet för näringslivet* (FSI 2003: v17 priv).

De frågetecken som kommer upp i dessa sammanhang skall alltså inte ses som enbart problem. De kan också – kanske i första hand bör – ses som en öppning till mer kunskap. Kunskap vinnas som bekant i första hand genom att man ställer de rätta frågorna. Som i den inledande anekdoten med Newton och äpplet kan de verkligt intressanta och upplysande svaren komma först när vi sett frågorna. De empiriska prövningarna har visat på flera problem och gjort att vi måste ställa oss frågor som annars kanske inte skulle ställts eller åtminstone dröjt länge. Svaren är nästa led och kan förväntas komma efterhand, även om vägen kan bli mödosam och svaren annorlunda än vi tänkt oss. Naturligtvis får vi också se fram emot att svaren kan leda till nya frågor som är än mer besvärliga. Likväl är dock de problem vi mött på kort sikt att se som en öppning på längre sikt. För att tillvarata den belysning som kunnat göras här behövs fortsatta mätningar av bevakningskaraktär. Det betyder att endast några enstaka frågor, kanske framför allt rörande förtroendet för medmänniskor i allmänhet behöver ställas någorlunda kontinuerligt under åren.

När tecken på större förändringar inträffar, är det mycket värdefullt – inte osannolikt av avgörande betydelse – att kunna notera detta. Mätningarna kommer alltså att innehålla ett antal variabler som redan omgående kan relateras till förändringen och en större mätning kan planeras med kort varsel.

Orsakssammanhang bakom förtroendet

Under arbetet med denna studie har vi naturligtvis gång på gång kommit in på tankar som rör orsakssammanhangen bakom förtroende. Orsakerna till varför Andersson upplever högre förtroende än Petterson gentemot någon eller något handlar om variationen mellan individer och man brukar säga att analysen ligger på "individnivå". Den ganska omfattande belysning som kunnat göras i denna rapport ligger just på individnivå. När vi jämfört förändringar i svar mellan tidpunkter, ingår alla individer som varit med vid respektive tidpunkt. På liknande sätt är det när man jämför befolkningar i olika länder. När analysen på detta sätt handlar om grupper av individer brukar man säga att analysen ligger på "ekologisk nivå". En av de viktigaste skillnaderna mellan individuell och ekologisk nivå, är att orsakerna och sambanden inte alls behöver vara desamma – ofta inte ens kan förväntas vara det. Hur kan det då komma sig att en viss faktor är en viktig orsak till varför människor i ett land – kanske de flesta eller alla – får högt eller lågt förtroende för en viss företeelse, men inte betyder något för de stora skillnader som finns mellan länder eller tidpunkter?

Det kan belysas med ett enkelt exempel från området "subjektivt upplevd livskvalitet". Hur nöjd man är med sitt liv, beror i hög grad på hur nöjd man är med familj, fritid och arbete. Hur nöjd/missnöjd man är med sin personliga ekonomi betyder däremot inte så mycket för hur nöjd man är med sitt liv. Ser man på hur detta förhållande varierar mellan år kan det emellertid vara t.o.m. tvärtom – ekonomin är avgörande för inställningen, medan t.ex. familj och fritid inte betyder

något. Förklaringen är enkel. Visst blir man nöjd med livet om man vinner en miljon på lotteri eller är lyckligt nykär. Dock är det ungefär lika många människor som blir nykära varje år. Förändras upplevelsen av livskvalitet för genomsnittssvensken, måste det alltså bero på något annat. Ekonomin däremot kan förändras från det ena året till det andra så att det berör genomsnittssvenskens ekonomiska situation. På så sätt kan vi ibland få se hur en försämrad ekonomi – den faktiska såväl som den upplevda – visar tydliga samband med minskad livskvalitet (Sverige under 1990-talet, Belgien under 1980-talet). Det är alltså lätt att förstå att familjen kan te sig som den starkaste faktorn bakom livskvalitet på individnivå, samtidigt som ekonomin kan te sig starkast på ekologisk nivå (variationen mellan år och länder).

Hur viktig en viss faktor är som orsak, beror på hur mycket variation det finns i denna och (olika) andra faktorer. I denna studie har en rad intressanta samband noterats, flera av dem kan tänkas kandidera som orsaker eller antydningar om orsaker bakom upplevt förtroende. På individnivå. Samband som här inte kunnat noteras kan ha starka samband på ekologisk nivå. Så t.ex. har vi i denna liksom i den föregående studien konstaterat att det finns tämligen obetydliga samband mellan upplevt förtroende och medlemskap i (frivillig-) föreningar. Det är dock naturligtvis ändå fullt tänkbart att förekomsten av föreningar och föreningsliv starkt kan bidra till att skapa handlingsmönster och en atmosfär i samhället som är en viktig faktor bakom hur stort förtroende människor känner för varandra, för myndigheter etc. Man behöver inte vara medlem för att påverkas av denna atmosfär. Samtidigt som föreningarna på detta sätt bidrar till förtroendet är det t.o.m. tänkbart – om allt annat än troligt – att de utanför föreningarna upplever starkare förtroende än de som är medlemmar.

De faktorer som i denna rapport avfärdats p.g.a. för obetydliga eller inga samband med olika frågor om förtroende bör dock inte föras bort från dagordningen vad gäller analysen av orsaker till förtroendet för det ena eller andra. Den här studien/analysen ligger på individnivå och även om tänkbara orsaksfaktorer berörs, handlar den huvudsakligen om samband och mönster som kan bilda ett sammanhang som säger oss mer om vad förtroende är.

Innan vi försöker finna orsakerna bakom förtroende/misstroende, har vi på detta sätt börjat med att belysa vad förtroende är.

Fortsatt forskning

Som tydligt visats i denna studie är förtroende som begrepp mycket mångfasetterat. Det kan belysas utifrån flera aspekter, dimensioner och nivåer. Att mäta förtroendet för en företeelse vid en eller ett par enskilda tidpunkter kan, som visats, ge en missvisande bild. Förtroende har visat sig ha en viss känsligt för omvärldsförändringar. I flera fall (t.ex. förtroende för och attityd till polis, rättsväsende och sjukvård) har det visat sig att förtroende och attityd är närbesläktade och i bland tycks mäta samma sak. En första definition av hur begreppet har använts i denna rapport har att göra med uppdelningen mellan individnivå och ekologisk nivå.

Det visar sig att de bakomliggande sambandsmönstren för förtroendet, orsakerna och sambanden inte behöver vara de samma för de två nivåerna. En faktor som är en viktig orsak till att en individ får ett högt eller lågt förtroende för en viss företeelse behöver inte betyda något för de stora skillnaderna mellan grupper eller länder. Denna studie bör först och främst ses som ett försök att förklara förtroende på individnivå. För att även kunna dra slutsatser på ekologisk nivå behövs fortsatta studier göras med detta som syfte.

Förtroende är även att se som tvådimensionellt. Dels handlar det om i vilken grad man har kunskap om företeelsen och dels om i vilken grad man är positiv eller negativ till den.

Detta tvådimensionella förtroende beror i sin tur på flera olika faktorer och hur de samspelar:

- Vilket ämne och sammanhang som förtroendet handlar om.
- Vilken omvärld, tid, svarssituation och frågemiljö som gäller när frågan ställs.
- Samspelet mellan egenskaper hos bedömare och det som skall bedömas.

Analysen av det allmänna förtroendet har i denna studie gjorts utifrån två spår. Det första syftar till att se om det finns en *allmän dimension* som avspeglas i människors förtroende för olika företeelser. Det andra spåret är en analys av *förtroendet för medmänniskor* i allmänhet; för de människor man som regel upplever sig möta, för "folk i allmänhet".

Människor skiljer sig en del vad gäller benägenhet att känna förtroende rent allmänt. Det visar sig dock att de som har en högre benägenhet att känna förtroende tycks ha det i de flesta områden och omvänt för de som har en låg benägenhet till förtroende. Detta utan att rangordningen behöver skilja mellan de två grupperna.

Förtroende för medmänniskor och folk i allmänhet kan sägas höra till perspektivet "allmänt förtroende" och hänger ihop med ekonomiskt välmående, god utbildning, lite bättre hälsa m.m. Den som är nöjd med hur saker och ting ser ut i landet, med sitt eget liv och en rad andra olika företeelser tenderar att ha ett högre förtroende generellt.

Denna studie har fokuserat på förtroende utifrån ett individperspektiv. Vad ligger till grund för att olika individer uppvisar olika grad av förtroende för en företeelse eller person? Som framgår är detta en svår fråga att besvara till följd av begreppets mångfasettering. En av utgångspunkterna för studien har varit att se om det går att finna några enkla indikatorer på förtroende och på så sätt underlätta framtida mätningar och analyser. Resultatet visar att det inte utan problem går att använda sig av enstaka frågeställningar eller mindre frågebatterier för att helt klara av att belysa det svenska folkets "förtroende". Däremot är det av vikt för att kunna följa det allmänna förtroendet och fortsätta där denna studie slutar att det görs fortsatta mätningar av bevakningskaraktär. Det är också viktigt att inte nöja sig med detta utan att gå vidare och försöka ge ett mer uttömmande svar på frågan om orsakerna

bakom förtroende/misstroende. Detta är något som, för att ge en helhetsbild, borde göras både på individnivå och på ekologisk nivå.

Flera viktiga erfarenheter för att förstå och kunna mäta både olika specifika förtroenden och det allmänna förtroendet gjorts under resans gång. När vi nu har byggt en grund att stå på för ett fortsatt arbete av att mäta och först dynamiken kring förtroende är det av vikt att detta arbete inte avslutas för tidigt.

Vi föreslår att en forskningsmässig fortsättning utformas i två led. Det första syftar till att öka kunskaperna kring det allmänna förtroendet på individnivå. Detta torde göras bäst genom att i FSI:s mätningar kontinuerligt ställa de övergripande frågorna om förtroende:

- Allmänt sett, tycker Du att man kan lita på de flesta människor, eller att man inte kan vara nog försiktig i kontakten med andra människor?
- Känner Du gemenskap och samhörighet med det nuvarande svenska samhället?
- Vilka av följande litar Du på/har Du förtroende för?

Den sistnämnda frågan ingår i ett frågebatteri som innehåller ett flertal specifika områden. För att kunna se när större förändringar inträffar är det av vikt att inte bara ställa den allmänna frågan. Innan en förändring ger genomslag i en indikator eller allmän fråga har i de flesta fall förändringar redan noterats i någon eller några av de specifika frågorna. Genom att kontinuerligt mäta dessa tillsammans med den allmänna ges en bättre möjlighet till att snabbt utöka mätningarna samt att över tid få mer kunskap om dessa olika frågors påverkan och beroende av varandra.

Det andra ledet syftar till att lyfta fokus från det individuella perspektivet och försöka öka kunskapen om hur begreppet förtroende gestaltar sig på ekologisk nivå. Som framgått av denna undersökning kan en faktor som starkt påverkar förtroendet på individnivå inte alls ha samma påverkan på ekologisk nivå. Genom att få en ökad kunskap om hur detta förhåller sig kommer vi troligen att kunna ta ett stort steg framåt på resan att förstå och på ett bra sätt kunna mäta förtroendet för olika företeelser i det svenska samhället.

Referenser

- Berlo, David K m.fl. (1969): *Dimensions for evaluating the acceptability of message sources*. Public Opinion Quarterly, nr 33.
- Bernow-Boger m.fl. (1975): *Multipla indikatorer – möjligheter och begränsningar*. Beredskapsnämnden för Psykologiskt Försvar och FSI, Stockholm.
- Cacioppo, John T & Petty, Richard E (1979): *Effects of Message Repetition and Position on Cognitive Response, Recall, and Persuasion*. Journal of Personality and Social Psychology; vol 37, No 1.
- Coleman, James (1990): *Foundations of Social Theory*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Hance, Billie J m.fl. (1991): *Improving Dialogue with communities*. A Risk Communication Manual for Government. New Jersey Department of Environmental Protection and Energy.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2002): *Institutionsförtroende*. Kapitel i Det våras för politiken, SOM nr 30, red. Holmberg & Weibull. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2001): *Förtroendefall?* Kapitel i Land du välsignade, SOM nr 26, red. Holmberg & Weibull. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Hedquist, R (2002): *Trovärdighet – en förutsättning för förtroende*. Styrelsen för psykologiskt försvar, rapport 182, Stockholm.
- Kasperson, Robert (1992): *Social distrust in sitin hazardous facilities*, Journal of Social Issues.
- Putnam, Robert (1993): *Making Democracy Work*. Civic Traditions in Modern Italy. Princeton University Press. Finns även senare i svensk utgåva: Den fungerande demokratin, 1996.
- Rothstein, Bo (2002): *Socialt kapital – ett genombrott för en ny samhällsvetenskaplig teori*. Kapitel i Det våras för politiken, SOM nr 30, red. Holmberg & Weibull. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Rothstein, Bo & Kumlin, Staffan (2001): *Demokrati, socialt kapital och förtroende*. Kapitel i Land du välsignade, SOM nr 26, red. Holmberg & Weibull. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Rothstein, Bo (2003): *Sociala fällor och tillitens problem*. SNS förlag.
- Sjöberg, Lennart (1980): *The risk of risk analysis*. Acta Psychologica, nr 45.
- Österman, Torsten & Lindkvist, Tommy (2001): *Svenska folkets krav 2001*, FSI 2002: v12krav.
- Österman, Torsten (2001): *Svenska folkets inställning till homosexuella och homosexualitet*. FSI/Folkhälsoinstitutet (FHI) 2001. Sammanfattning i Föreställningar och vanföreställningar, Statens folkhälsoinstitut 2002, Stockholm.
- Österman, Torsten (1999): *Förtroende*, Styrelsen för psykologiskt försvar, meddelande 148, Stockholm.
- Österman, Torsten (1998): *Opinionens mekanismer – om värderingar och verklighet*. Stockholms universitet.
- Österman, Torsten (1995): *Vitbok över valet 1994 – en långtidsstudie i väljaropinioner*. Tidens förlag.
- Österman, Torsten (1990): *Valet – ett spel för gallerierna?* Partiernas och väljarnas profiler i sakfrågor och attityder. Tidens förlag.
- Österman, Torsten (1990): *Politikens dilemma i framtidens miljö*. Utredningen om landstingets framtida uppgifter, Stockholms läns landsting.
- Österman, Torsten (1986): *Lärobok för politiker*. Tidens förlag.
- Österman, Torsten (1981): *Förtroendet för politiker*, Liber.
- Österman, Torsten, Carpelan, Lars, Wikman, Anders & Bernow, Roger (1972): *Almarna – en studie i opinionsbildning*, FSI, Stockholm.

Frågebilaga

Allmänt sett, tycker Du att man kan lita på de flesta människor, eller att man inte kan vara nog försiktig i kontakten med andra människor?

- 1 Man kan lita på de flesta människor
2 Man kan inte vara nog försiktig i kontakten med andra människor

Känner Du gemenskap och samhörighet med det nuvarande svenska samhället?

- 1 Mycket stor
2 Ganska stor
3 Tveksam
4 Ganska liten
5 Mycket liten
6 Ingen alls

Bör den svenska regeringen ta ställning för eller emot en militär vedergällning Afghanistan?

- 1 Ta ställning emot
2 Inte ta ställning alls
3 Ta ställning för
4 Vet inte alls, har inte tänkt på detta

I dag diskuteras terrordåden i New York och eventuella militära vedergällningar mot de skyldiga/ansvariga. Hur ofta har det hänt att Du under de sista fjorton dagarna talat och diskuterat med familjemedlemmar, arbetskamrater eller andra vänner och bekanta om saker som rört dessa händelser?

- 1 Flera gånger varje dag
2 Någon gång varje dag
3 Nästan varje dag
4 Minst ett par tre gånger i veckan
5 Någon enstaka gång i veckan
6 Någon gång
7 Ingen gång
9 Vet ej, minns ej

Det finns olika åsikter om det är rätt eller fel att använda militära stridsaktioner i Afghanistan för att få tag i de skyldiga till terrordåden. Vad tycker Du?

- 1 Helt rätt
2 Till största delen rätt
3 Lika mycket rätt som fel
4 Till största delen fel
5 Helt fel
9 Vet inte alls

Idag diskuteras de s.k. terrorattackerna och kriget i Afghanistan.

Uppfattar Du att denna diskussion rör något väsentligt eller tämligen oväsentligt?

- 1 Mycket väsentligt
2 Väsentligt
3 Ganska väsentligt
4 Tveksam
5 Ganska oväsentligt
6 Oväsentligt
7 Helt oväsentligt
9 Vet ingenting alls om detta

Vad anser Du om vårt militära försvar?

- 1 Alltför ineffektivt
2 I stort sett tillräckligt effektivt
3 Mer effektivt än vad som är nödvändigt
9 Vet ej

Här nedan följer ett antal påståenden som hämtats från tidningar, radio, TV och olika personer som uttalat sig. Meningen är att Du skall ange Din åsikt om de olika påståendena. Det gör Du genom att kryssa i poängskalan till höger om varje påstående. Ett kryss till höger om mittpunkten innebär att Du mer eller mindre instämmer, ett kryss till vänster att Du mer eller mindre tar avstånd från påståendet. Ju längre till höger, desto mer instämmer Du. Ju längre till vänster, desto mer tar Du avstånd.

1 = Instämmer absolut inte

4 = Tveksam, varken instämmer eller tar avstånd från påståendet

7 = Instämmer absolut

	1	2	3	4	5	6	7
Man frågar sig själv om det egentligen är riktigt att sätta barn till världen i vår tid							
Utvecklingen i världen visar att vi trots allt är på väg åt rätt håll							
Samhället har blivit en stor maskin som inte tar hänsyn till mänskliga rättigheter och behov							
Politikerna har förlorat kontakten med dem de regerar och styr över							
Klyftan mellan de etablerade politikerna och de vanliga medborgarna har blivit allt större och större							
De som styr och ställer befinner sig långt ifrån den vanlige medborgarens värld och bestämmer därför utan att veta eller bry sig om vad vanligt folk tycker							
Nyheter från utlandet är i de flesta fall ointressanta för oss svenskar							
Man känner sig sällan berörd av vad som händer på annat håll i världen							
Problemen i Sverige är för det mesta beroende av händelser utanför landets gränser							
Vi är nu mer än någonsin beroende av vad som händer på annat håll i världen							
Framtiden kommer inte att ge oss värre problem än de vi har idag							
Vi lever i en tid av oro och osäkerhet som kan leda till sammanbrott redan inom de närmaste 10 åren							

Vilka av följande Litar Du på/har Du förtroende för?

Markera med ett kryss på skalan för varje rad där 1 står för Litar inte alls på och 7 för Litar helt på

Litar inte alls på	1	2	3	4	5	6	7	Litar helt på
Muslimska invandrare								
Nordiska invandrare								
Östeuropeiska invandrare								
Västeuropeiska invandrare								
Läkare du är patient hos								
Går aldrig till läkare								
Polisen								
Din bank								
Näringslivet i stort								
Regeringen								
Skolan								
Din arbetsgivare								Har ingen
Dina arbetskamrater								Har inga
Rättsväsendet								
Massmedia								
Dina vänner								Har inga
Dina grannar								
Svensk sjukvård								
Folk i allmänhet								
Vårt militära försvar								
Partiet Du röstat på								Röstade ej
Din fackförening								Inte med i någon
Nya pensionssystemet								Känner ej till
Jordbruksverket								Känner ej till
Smittskyddsinstitutet								Känner ej till
Livsmedelsverket								Känner ej till
Socialstyrelsen								Känner ej till

Vad tycker DU om

Följande är föremål för politiska beslut eller åsikter och betygssättning i tidningar, radio och TV. Men vad tycker man i Sverige som helhet? Säg DIN mening!

Försök ange Din allmänna uppfattning för varje sak som räknas upp nedan genom att kryssa i skalan till höger om den.

	Allt- igenom dåligt		Varken bra eller dåligt			Allt- igenom bra		Vet inget alls om detta	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Den svenska skolan									
Svensk sjukvård									
Svensk polis									
Den svenska försvarsberedskapen									
Muslimer									
Det svenska rättsväsendet									
FN:s nuvarande insatser för världsfreden									
Den s.k. terrorlistan från FN:s sanktionskommitté									
Att Sverige ingår i ett gemensamt EU-försvar									
Ett svenskt medlemskap i NATO									
Islam									
En nordisk försvarsallians									
USA									
Afghanistan									
Irak									
Israel									
Invandrare									
Pakistan									
Storbritannien									

Hur ser Du på Du på Din egen framtid i stort och på utvecklingen i samhället i stort, är Du optimistisk eller pessimistisk inför framtiden? Placera dig på skalan nedan:

	Mycket pessimistisk								Mycket optimistisk
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Utvecklingen i samhället i stort?									
Din egen framtid i stort?									

Tycker Du att en svensk i stort sett har den frihet i olika avseenden som behövs för att han eller hon skall trivas?

Ja, absolut Ja Osäker, vet ej Nej Nej, absolut inte

1 2 3 4 5

Hur nöjd eller missnöjd skulle Du vilja säga att Du är när det gäller nedanstående områden?

	Helt missnöjd		Tveksam			Helt nöjd		Vill ej svara
	1	2	3	4	5	6	7	8
Hur saker och ting på det hela taget är här i landet								
Ditt eget liv just idag								
Din bostad								
Ditt arbete								
Din fritid								
Dina vänner								
Din ekonomi								
Din hälsa								
Ditt familjeliv								
Din utbildning								
Kärleken i Ditt liv								

Tycker Du att Sverige bör fortsätta ta emot flyktingar i samma utsträckning som nu?

- 1 I större utsträckning
 2 I samma utsträckning
 3 I mindre utsträckning
 9 Tveksam, vet ej

Har Du under de senaste 7 dagarna läst någon morgontidning eller kvällstidning, bok, lyssnat något på radio eller sett på TV?

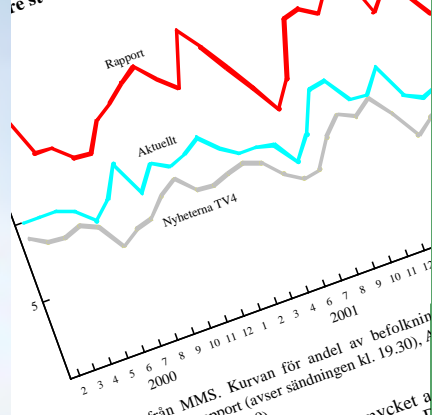
	Ingen gång	Ngn. enstaka gång	Ett par tre ggr.	Nästan varje dag	Varje dag	Minst 2 timmar varje dag
Morgontidning	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐
Kvällstidning	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐
Veckotidning	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐
Bok	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐
Lyssnat på radio	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐
Sett på TV	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐

När det gäller de senaste 3 åren – ungefär hur många gånger per år har Du fått behandling/vård på:

Vårdcentral, husläkare el.dyl

Akutmottagning på sjukhus

Vårdavdelning på sjukhus

Förtroendet under vardag och kriser

Förtroende är ett i vardagstal ofta använt begrepp. Förtroende finns runt oss utan att vi tänker närmare på det och är i varierande grad en förutsättning för det mesta som skapar vår tillvaro. I samband med samhällsstörningar av olika slag får förtroendet naturligtvis en speciell betydelse.

Sedan 1997 har Forskningsgruppen för Samhälls- och Informationsstudier (FSI) i samarbete med Styrelsen för psykologiskt försvar genomfört mätningar med ett stort frågebatteri rörande svenska folkets förtroende för ett flertal olika områden. I den här skriften redovisas resultaten av dessa mätningar.

Studien syftar till att ge en bättre förståelse av begreppet förtroende och vad som påverkar det. Författarna tydliggör inte bara denna problematik utan gör även en genomgång och förklaring av förtroendets komponenter samt ger förslag på några nyckelindikatorer som skulle kunna användas för att mäta en atmosfär rörande allmänt förtroende.

Författare till studien är Torsten Österman, fil dr och tidigare forskningschef vid FSI. Joachim Timander och Tom Wikmans, idag forskningsansvariga vid FSI, har hjälpt till med att sammanställa studien.